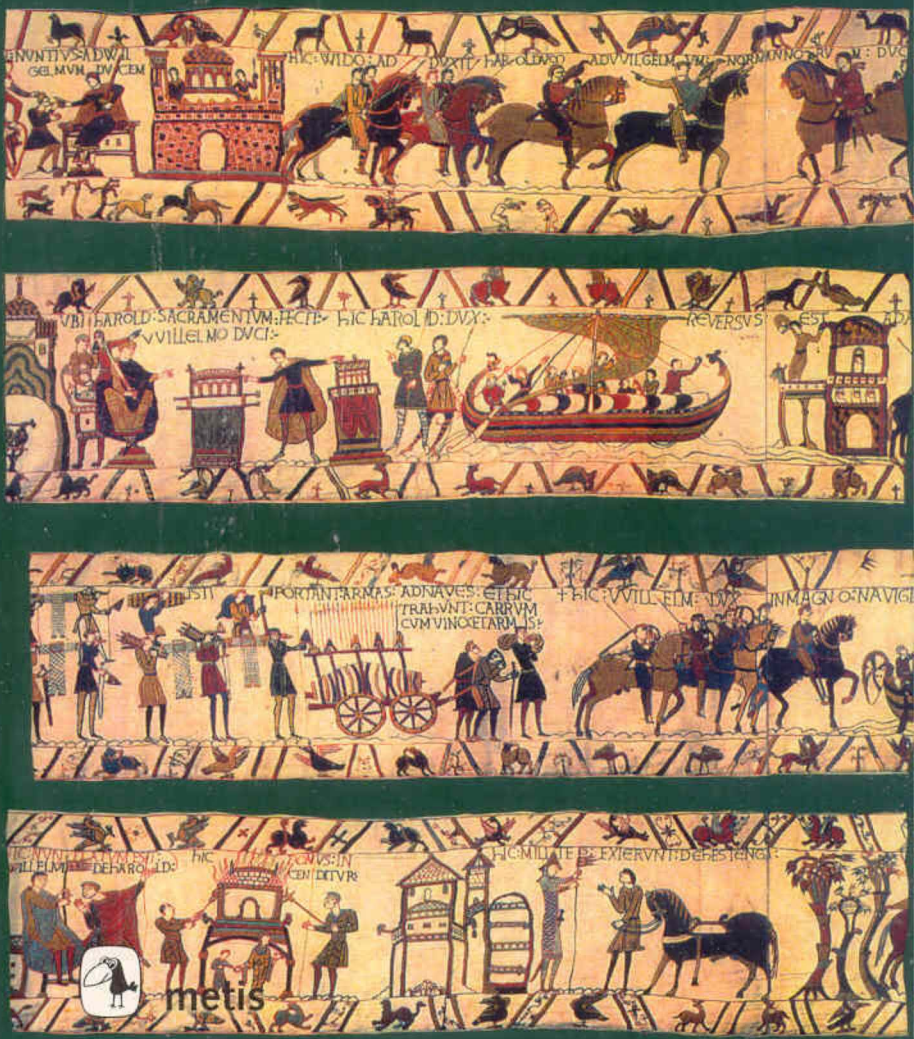
Gulbenkian Komisyonu
Sosyal Bilimleri Açın

SOSYAL BİLİMLERİN YENİDEN YAPILANMASI ÜZERİNE RAPOR

metis

Gulbenkian Komisyonu

Sosyal Bilimleri Açın

Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor

Farklı dallardan on bilimciyi bir araya getiren komisyon, merkezi Lizbon'da bulunan Calouste Gulbenkian Vakfı bünyesinde çalışmıştır. Komisyonun iki yıla yayılan çalışmalarının ürünü olan bu rapor, son biçimini Haziran 1995'te almıştır.

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul

Sosyal Bilimleri Açın
Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması
Üzerine Rapor
Gulbenkian Komisyonu

İngilizce Basımı:
Open the Social Sciences

© Gulbenkian Komisyonu, 1995
© Metis Yayınları, 1996

Birinci Basım: Ekim 1996
Dördüncü Basım: Mart 2003

Kapak Tasarımı: Semih Sökmen
Kapak Resmi: Fatih William'ın İngiltere'yi fethini anlatan
Bayeux duvar halısından detay;
(1070-1077 yılları arasında işlenmiş,
70 m. uzunlukta, 50 cm eninde)

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Kapak ve İç Baskı: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Cilt: Sistem Mücellithanesi

ISBN 975-342-099-4

Gulbenkian Komisyonu
Sosyal Bilimleri Açın

SOSYAL BİLİMLERİN YENİDEN YAPILANMASI ÜZERİNE RAPOR

GULBENKIAN KOMİSYONU

Immanuel Wallerstein, Başkan
Calestous Juma
Evelyn Fox Keller
Jürgen Kocka
Dominique Lecourt
Valentin Y. Mudimbe
Kinhide Mushakoji
Ilya Prigogine
Peter J. Taylor
Michel-Rolph Trouillot
Richard Lee, Bilimsel Sekreter

İngilizce'den Çeviren:

Şirin Tekeli

metis

İÇİNDEKİLER

Önsöz
Calouste Gulbenkian Vakfı
7

Komisyon Raporu

I.
ONSEKİZİNCİ YÜZYILDAN 1945'E KADAR
SOSYAL BİLİMLERİN TARİHSEL KURULUŞU
11

II.
1945'TEN GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLİMLER İÇİNDE
YAPILAGELEN TARTIŞMALAR
37
1. Sosyal Bilimler Arasındaki Ayrımların Geçerliliği, *39*
2. Mirasın Ne Kadar Yerel Görüşlü Olduğu, *50*
3. "İki Kültür" Arasındaki Ayrımın
Gerçekliği ve Geçerliliği, *60*

III.
ŞİMDİ NASIL BİR SOSYAL BİLİM KURMALIYIZ?
68
1. İnsanlar ve Doğa, *74*
2. Analitik Bir Yapı Taşı Olarak Devlet, *77*
3. Evrensel ve Tekil, *81*
4. Nesnellik, *84*

IV.
Sonuç:
SOSYAL BİLİMLERİ YENİDEN KURMAK
88

Önsöz

CALOUSTE GULBENKIAN VAKFI, 1980'lerin ikinci yarısında, Portekiz ulusunun yirmi birinci yüzyılın başlarında nasıl bir biçim alacağı ya da alabileceği konusunda çok önemli düşünceler üreten, sonradan aldığı adla "Portekiz 2000" projesinin ilk ve verimli bir aşaması olarak, temel çerçeve ile belli başlı sorunları ele alan bir dizi tartışmayı destekledi. Bu düşünceler ve incelemeler Portekizce olarak, "Önümüzdeki Yirmi Yılda Portekiz" dizisinde yayımlandı.

Vakıf, bu girişimin de ortaya koyduğu gibi, toplumun daha iyi bir geleceğe yönelik ortak arayışları bakımından hayati ve genel nitelikte sorunları ele alarak çözümler arayan çabaları ve düşünceleri desteklemekteydi. Bu bağlamda sosyal bilimlerin rolünü ele alan ve bir yandan kendi disiplinleri arasındaki ilişkileri, bir yandan da insan ve doğa bilimleriyle ilişkilerini gözden geçiren bir inceleme yapılması çok yerinde olacaktı. Gerçekten, hayatla ilgili modern araştırmalara ve karmaşıklığın bilimine yol açan son 30-40 yılın büyük entelektüel atılımları, kültürler arası diyaloğu giderek daha gerekli kılan evrenselciliklerin tarihsel "bağlama yerleştirilmesi" doğrultusunda ortaya çıkan zorunluluk ve 1950'lerden bu yana üniversite eğitiminin yaygınlaşması gibi gelişmelerin hepsi, sosyal bilimcilerin çalışmalarını yapısal ve örgütsel kaygılara hemen hiç yer bırakmayacak kadar derinden etkiledi.

Başka bir deyişle, sosyal bilimlerin varolan disiplinlere bölünmüş yapısını aşma gereği, gelişmenin bugün gelinen aşamasında merkezi ikilemlerden birini oluşturmuyor mu?

Calouste Gulbenkian Vakfı bu nedenle, Binghamton Üniversitesi Fernand Braudel Merkezi Başkanı Immanuel Wallerstein'in ortaya attığı, altısı sosyal bilimci, ikisi doğa bilimci, ikisi de insan bilimleri dalından gelen çok seçkin bir uluslararası akademik grupla sosyal bilimlerin bugününü ve geleceğini düşünmek üzere yürütülecek entelektüel çabayı yönlendirme önerisini olumlu karşıladı.

Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması için Gulbenkian Komisyonu, 1993 Temmuzu'nda, Prof. Wallerstein'in başkanlığında oluştu. Katılımcıların bileşimi, okuyacağınız metindeki çözümlemeyi mümkün kılan derinliği ve perspektif genişliğini yansıtmaktadır.

Sosyal Bilimleri Açın, kuruluşundan itibaren iki yıl süreyle Gulbenkian Komisyonu'nun sürdürdüğü çalışmaların havasını ve canlılığını çok iyi yansıtan, ciddi, zengin ve kışkırtıcı bir kitaptır. Bu iki yıl zarfında üç genel toplantı gerçekleştirildi: İlki 1994 Haziranı'nda Vakfın Lizbon'daki merkezinde, ikincisi 1995 Ocak'ında Paris'te, Maison des Sciences de l'Homme'da, üçüncüsü de Nisan 1995'te, Binghamton'daki Fernand Braudel Merkezi'nde yapıldı.

Sosyal Bilimleri Açın'ın entelektüel düzeyi, her şeyden önce Komisyona katılan seçkin bireylerin yeteneklerinden kaynaklanıyor. Ancak başkanlığı üstlenen Immanuel Wallerstein'in heyecanı ve kararlılığı olmasaydı bu proje gerçekleşmezdi. Bu nedenle kendisine şükran borcumuz sonsuzdur.

CALOUSTE GULBENKIAN VAKFI

SOSYAL BİLİMLERİ AÇIN

I.

Onsekizinci Yüzyıldan 1945'e Kadar

Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu

> Hayatı dev bir sorun, bir denklem, daha doğrusu kısmen birbirlerine bağlı, kısmen de bağımsız bir denklemler yumağı olarak düşünün... Bu denklemlerin çok karmaşık, sürprizlerle dolu olduklarını ve çoğu zaman "köklerini" keşfedemediğimizi unutmayın.
>
> Fernand Braudel[1]

İNSANLARIN doğaları, birbirleriyle ve manevi güçlerle olan ilişkileri, yarattıkları ve içinde yaşadıkları toplum yapıları üzerinde zihinsel çalışma yapabileceğimiz düşüncesi, en az yazılı tarih kadar eskidir. Semavi dinlerin metinlerinde olsun, felsefi dediğimiz metinlerde olsun bütün bu sorunlar tartışılmıştır. Ayrıca kuşaktan kuşağa kulaktan aktarılıp tarihin bir aşamasında yazıya geçirilmiş sözlü bilgeliği de unutmamalıyız. Şüphesiz bu bilgelik büyük ölçüde, tanrı buyruğu ya da sonsuz bazı doğrulardan çıkan akılcı sonuçlar gibi sunulmuş olsa da, dünyanın şu ya da bu yöresinde çok uzun sürelerde yaşanmış insan deneyimlerinin zenginliğinden seçilerek türetilmiş bir sonuçtur.

Bugün sosyal bilimler dediğimiz şey bu bilgeliğin mirasçısıdır. Ne var ki, sosyal bilim kendini bilinçli olarak vahiy yoluyla inmiş ya da akılla çıkarsanmış doğrulardan öte doğruları aramak

1. Charles Morazé, *Les bourgeois conquérants*, Paris, Lib. Armand Colin. 1957. önsöz.

diye tanımladığı için, onu bilgeliğin uzak ve çoğu zaman kadir bilmez bir mirasçısı gibi görmek gerekir. Sosyal bilim modern dünyaya ait bir girişimdir. Kökleri, onaltıncı yüzyıldan beri tam olgunluğa erişen, kuruluşunda onun da kendine düşeni yaptığı ve parçası olduğu modern dünyada, gerçeklik hakkında, bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli, dünyevi bilgi üretme çabasına dayanır. Bu çabaya, aslında sadece bilgi demek olan, *scientia* adı verildi. Tabii, etimoloji yönünden ele alındığında felsefe de bilgi, daha doğrusu bilgi sevgisi anlamına gelir.

Birkaç yüzyıldır hâkim olan, klasik dediğimiz bilim görüşü iki varsayıma dayanarak kuruldu. Bunlardan birisi, geçmiş ile gelecek arasında bir simetri öngören Newton modeliydi. Bu, neredeyse teolojik bir görüştü: Tanrı gibi biz de kesin bilgiye ulaşabilirdik, dolayısıyla her şey sonsuz bir bugünde varolduğuna göre, geçmiş ile geleceği birbirinden ayırmamız gereksizdi. İkinci varsayım, doğayla insanlar, madde ile akıl, fiziksel dünya ile sosyal/manevi dünya arasında köklü ayrımlar bulunduğunu varsayan Kartezyen dualizm idi. Thomas Hooke 1663'te Kraliyet Cemiyeti'nin (Royal Society) tüzüğünü yazarken, cemiyetin amacını "doğal nesnelerin ve yararlı Zanaatların, Manifaktürlerin, Mekanik uygulamaların, Makinaların ve Deneyle yapılan İcatların bilgisini geliştirmek," olarak belirliyor ve "İlahiyatı, Metafiziği, Ahlakı, Politikayı, Grameri, Retoriği ya da Mantığı işin içine katmadan,"[2] diye bir cümle ekliyordu. Bu tüzük, daha o zaman, C. P. Snow'un sonradan "iki kültür" adını vereceği, bilmenin farklı yolları arasındaki ayrımı içeriyordu.

Bilim zamanla, her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak şeklinde tanımlandı. Avrupa'da mekân kavramlarının onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar ne gibi dönüşümler geçirdiğini inceleyen Alexandre Koyré şöyle yazar:

2. Alıntılayan Sir Henri Lyons, *The Royal Society, 1660-1940*, New York, Greenwood Press, 1968, 41.

Yeni Kozmoloji'nin sonsuz Evren'i, Zaman ve Uzam anlamında sonsuzdur ve sanki sonsuz maddenin içinde, sonsuz ve zorunlu yasalara uygun olarak sonsuza dek amaçsız olarak dolandığı bu sonsuz mekân İlahi Güç'ün ontolojik bütün özelliklerini devralmıştır. Yine de Evren'in devraldığı özellikler, Tanrı'nın giderken yanında götürdüklerinin dışında kalan özellikleridir. [3]

Tanrı'nın giderken yanında götürdüğü bu özellikler, bilindiği gibi, sevgi, alçakgönüllülük, yardımseverlik gibi Hıristiyan dünyanın ahlak değerleriydi. Koyré bize bunların yerini alan değerler hakkında bir şey söylemiyor, ama biz, Tanrı'nın geride bir ahlak boşluğu bırakmadığını biliyoruz. Gökyüzü alabildiğine açılmıştı; aynı şekilde insan hırsları da sınır tanımaz biçimde genişledi. İlerleme, bu dönemin, yeni sınırsızlık duygusuyla kanatlanan ve teknolojinin maddi başarılarından güç alan kilit sözcüğü haline geldi.

Koyré'nin sözünü ettiği "dünya", yerküre değil, kâinat anlamındadır. Zira, aynı dönemde Batı dünyasının yerküre uzamının sınırlarına varma anlamında, ters yönde bir dönüşüm geçirdiği öne sürülebilir. Çoğu insan, ancak dünyanın bir ucundan diğerine yapılan keşif yolculuklarından sonradır ki, yeryüzünün kapalı bir küre olduğunu kavradı. Kuşkusuz, bu kürenin çevresi, Kolomb'un hayal ettiğinden çok daha büyüktü, ama yine de, dünya sınırlıydı. Üstelik, zamanla ve yinelendikçe bu keşif yolculukları ticaret yollarını sağlamlaştırdı ve sonunda toplumsal ve zamansal mesafeleri kısaltan yeni, dünya çapında bir işbölümü oluşturdu.

Bununla birlikte dünyanın sınırlı oluşu, en azından yakın bir döneme kadar, insanların cesaretini kırmış değildi. Sınırsız ilerleme ideali ve vizyonu, zaman ve mekânın sonsuzluğundan beslenirken, ilerlemenin teknolojik yenilikler yoluyla insan hayatına getirdiği pratik yararlar, dünyanın keşfedilebilir ve bilinebilir olmasına, bazı anahtar boyutlarda (özellikle epistemoloji ve coğrafya boyutlarında) sınırlı olduğu güvencesine bağlıydı. Zira, ilerleme sağlayabilmek için genellikle, kendimizi bütün baskılardan

3. Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe*, Baltimore, Hopkins Univ. Press, 1957, s. 276.

ve kısıtlamalardan kurtararak dünyanın gizlerini çözüp erişilebilir zenginliklerine ulaşmak isteyen kâşif rolünü oynamamız gerektiğine inanılıyordu. Öyle görünüyor ki, yerkürenin sınırlılığı, yirminci yüzyıla dek, öncelikle ilerlemenin öngördüğü keşiflerle sömürünün kolaylaştırılmasına ve Batı'nın egemenlik özlemlerinin gerçekleşebilir ve uygulanır olmasına hizmet etti. Yirminci yüzyılda ise, yeryüzündeki mesafelerin kısıtlayıcı kabul edilen ölçülerde kısalmasıyla birlikte, yeryüzünün sınırları, egemenlik alanını genişletmek için gerekli olan daha yukarıya ve daha dışarıya doğru keşifler için ek bir özendirici olarak bile kullanıldı. Kısacası, geçmişte ve bugün yaşadığımız yer, bize evimizden çok, bilim adamı (ve birkaç bilim kadını) olarak bizlerin uzaya gitmesini ve giderek daha kozmik bir bütün olan evren üzerinde egemenlik konumu kazanmamızı sağlayacak bir sıçrama tahtası gibi görünmeye başladı.

Burada ilerleme ve keşif anahtar sözcükler olsalar da, durumu anlayabilmek için bilim, birlik, basitlik, egemenlik, hatta "evren" gibi başka sözcükler de gerekiyor. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki biçimiyle doğa bilimleri öncelikle gökyüzü mekaniğinin incelemesinden yola çıkılarak kuruldu. Başlangıçta, doğa yasalarını saptamanın meşruluğunu ve önceliğini kabul ettirmek isteyenler, bilimle felsefe arasında fazla bir ayrım yapmıyorlardı. İki alanı ayırdıkları durumda da, bu iki dalın dünyevi gerçeği aramakta elele verdiklerini düşünüyorlardı. Ancak deneysel, ampirik çalışmalar bilimin vizyonunda merkezi bir yer edindikçe, felsefe, doğa bilimcilerine giderek, gerçek hakkında *a priori*, deneye tabi tutulamayan önermeler geliştirmekle suçlanan teolojinin yerini alan bir dal olarak görünmeye başladı. Ondokuzuncu yüzyıla doğru, bilgideki bu ayrışma iki dalın "ayrı ama eşit" oldukları yolundaki eski anlamını yitirdi ve yerini, en azından doğa bilimcilerinin gözünde, kesin olan bilgiyi (bilim), hayal edilen, giderek hayali (bilim olmayan) olandan üstün gören bir hiyerarşiye bıraktı. Nihayet, ondokuzuncu yüzyıl başında bilimin üstünlüğü dilde de tescil edildi. Tanımlayıcı bir sıfat taşımadan kullanıldığında bilim, öncelikle (hatta sadece) doğa bilimi anlamına kullanılır ol-

muştu.[4] Bu olgu, doğa biliminin felsefe denilen başka bir bilgi biçiminden tamamen farklı hatta ona karşıt olarak sosyal-entelektüel meşruiyete tek başma sahip çıkma çabasının doruk noktasını oluşturur.

Bilim, yani doğa bilimi, dünyanın daha adı üzerinde bile anlaşamadığı alternatifine göre daha açık biçimde tanımlanmıştı. Bazen sanat, bazen insan bilimi, bazen edebiyat (*letters* ya da *belle-lettres*) bazen felsefe, bazen de sadece "kültür" ya da Almanca' da *Geisteswissenschaften* olarak adlandırılan alternatif bilgi değişik noktaları vurguluyor ve değişik görünümler alıyor, iç tutarlılıktan yoksun görünüyor, bu da, hele "pratik" yarar sağlamadaki görünür zayıflığı göz önüne alındığında, bu bilgiyle uğraşanların davalarını otoritelere kabul ettirmelerine hiç de yardımcı olmuyordu. Çünkü meşru bilgi konusundaki epistemolojik mücadelenin, doğayla ilgili bilgiyi kimin denetleyeceği değil (onsekizinci yüzyıla gelindiğinde doğa bilimcileri bu alanda tek söz sahibi olduklarını kabul ettirmişlerdi), fakat insanların dünyasıyla ilgili bilgiyi kimin denetleyeceği konusunda verileceği açıkça görülmeye başlamıştı.

Modern devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye duyduğu gereksinim daha onsekizinci yüzyılda yeni bazı bilgi kategorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Fakat bu kategorilerin tanımları ve sınırları henüz kesin olmaktan uzaktı. Sosyal filozoflar "sosyal fizik"ten söz ediyor, Avrupalı düşünürler dünyada çok çeşitli sosyal sistemlerin varolduğunu ("Bir insan nasıl Farsi olabilir?"*) farketmeye başlıyorlardı. Bu çeşitlilik açıklanmaya muhtaçtı. Üniversite (daha önceleri Kilise ile fazla içli dışlı olduğu için onaltıncı yüzyıldan beri ölmeye yüz tutmuş bir ku-

* Montesquieu'ya ait bir 18. yüzyıl metnine atfen. Bu metin Batı düşüncesi içinde genellikle kültürel göreciliğin ilk anlamlı örneği kabul edilir. (ç.n.).

4. Bu İngilizce'de ve Latin kökenli dillerde açıkça görülür. *Wissenschaft* teriminin sistemli bilgiyi karşılayan genel bir sözcük olarak kullanılageldiği ve İngilizce'de "insan bilimleri" denilen dalın, tam tercüme edildiğinde ruh ve zihinle ilgili bilgi anlamına gelen *Geisteswissenschaften* ile karşılandığı Almanca'da ise durum o kadar açık değildir.

rumdu) işte bu bağlamda, onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılda, bilginin yaratıldığı başlıca kurumsal yer olarak yeniden canlandı.

Üniversite canlandı ve değişti. Teoloji fakültesi önemsizleşerek bazen tamamen ortadan kalktı, bazen de yerini felsefe fakültesi içinde yer alan din araştırmalarıyla ilgili bir bölüme terk etti. Tıp fakültesi özel bir meslek dalına insan yetiştiren bir merkez olarak rolünü korurken, artık tümüyle uygulamalı bilimsel bilgi olarak tanımlanmaya başladı. Modern bilginin yapıları, öncelikle felsefe (ve daha sınırlı bir ölçekte de hukuk) fakültesinde kurulacaktı. Sonradan sanatlara ve doğa bilimlerine yönelen uygulayıcıların hepsi bu fakülteye öğrenci yazılmakta (ki bu fakülte birçok üniversitede yapısal olarak birleşik niteliğini korumaktaydı, ama ayrı alt bölümlerden oluştuğu üniversiteler de vardı), kendi özerk disiplin yapılarını bu fakülte içinde kurmaktaydılar.

Ondokuzuncu yüzyılın entelektüel tarihine her şeyden önce, bilginin disiplinlere ayrılması ve meslekleşmesi, yani yeni bilgi üretmek ve bilgi üretenleri yeniden üretmek üzere devamlılık gösteren kurumsal yapıların oluşturulması süreci damgasını vurmuştur. Farklı disiplinlerin kurulma sürecinin ardında yatan varsayım, sistemli araştırmanın gerçekliğin farklı alanlarında uzmanlaşılmasını gerektirdiği yolundaki inançtı ve gerçeklik rasyonel olarak farklı bilgi kümelerine ayrıştırıldı. Bu tür bir rasyonel bölümleme, etkin, yani entelektüel olarak üretken olma vaadi taşıyordu. Doğa bilimleri kendilerine bir tür özerk kurumsal hayat oluşturmak için üniversitenin canlanmasını beklememişlerdi. Daha erken harekete geçebilmeleri ise, hemen yararlanılabilecek pratik sonuçlar elde etme vaatlerinin sosyal ve siyasal destek bulmalarını kolaylaştırmasıyla açıklanabilir. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda kraliyet akademilerinin çoğalması ve Napoleon'un büyük okullar (*grandes écoles*) kurması yöneticilerin doğa bilimlerine destek olma isteklerinin ürünleridir. Doğa bilimcileri, belki de bu yüzden, çalışmalarını sürdürmek için üniversitelere ihtiyaç duymadılar.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca üniversiteleri canlandırmak

için en çok çaba harcayanlar doğa bilimcileri değil, üniversiteyi akademik çalışmaları için devlet desteği sağlamak amacıyla kullanan tarihçiler, klasik dilciler ve ulusal edebiyat uzmanlarıydı. Doğa bilimcilerini filizlenen üniversite yapılarına çekenler de, doğa bilimlerinin olumlu izleniminden yararlanmak isteyen bu akademisyenlerdi. Ama bunun sonucu üniversitenin, o tarihten sonra artık birbirlerinden çok farklı şekilde tanımlanan ve kimine göre birbirlerine zıt öğrenme yolları olan sanatlarla (insan bilimleri) bilimler arasında süregelen gerilimin başlıca alanı haline gelmesi oldu.

Birçok ülkede, en azından Büyük Britanya ve Fransa'da bu tartışmanın biraz netleşmesini Fransız Devrimi'yle gündeme gelen kültürel altüst oluş dayattı. Siyasal ve sosyal dönüşüm yönündeki baskılar öylesine ivme ve meşruiyet kazanmıştı ki, artık bunları, sosyal hayatın sözde doğal düzeni türünden teoriler geliştirerek önlemek mümkün değildi. Tersine pek çok kişi çözümün, "halk" egemenliğinin hızla norm haline geldiği bir dünyada, önlenemez görünen sosyal değişmeyi, kuşkusuz çapını sınırlı tutma umuduyla, örgütlemek ve rasyonelleştirmekten geçtiğini savunuyordu. Ama eğer sosyal değişim örgütlenecek ve rasyonelleştirilecek idiyse, daha önce onu incelemek ve değişmeye yön veren kuralları anlamak gerekiyordu. Sonradan sosyal bilimler adını verdiğimiz çalışmaların üniversitede yeri olması bir yana, bunlara ciddi bir sosyal ihtiyaç vardı. Üstelik, yeni bir sosyal düzenin istikrarlı biçimde kurulmasına çalışılacaksa, söz konusu bilimin olabildiğince kesin (ya da "pozitif") olmasında yarar vardı. Bu amaçla ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında modern sosyal bilimin temellerini atmaya girişenler, özellikle Büyük Britanya ve Fransa'da, taklit edilecek model olarak gözlerini Newton fiziğine çevirdiler.

Sosyal parçalanma sürecini yaşamış ya da bu tehditle karşılaşmış devletlerde sosyal birliği yeniden sağlamayı önemseyen başkaları ise, yeni ya da potansiyel egemenliklerini ortaya koyabilmek için ulusal tarihlerin nasıl geliştiğine bakmaya başladılar. Bu ulusal tarihler artık prenslerden çok "halklar" üzerinde du-

maktaydı. "Tarih"in *geschichte* –ne oldu, *gerçekten* ne oldu?- şeklindeki yeni tanımının ona çok sağlam temeller kazandıracağı umuluyordu. Tarih, kralları haklı kılan bir vakkanüvislik (*hagiography*) olmaktan kurtulup, bugünü açıklayan ve gelecek için akıllıca seçimler yapmayı mümkün kılan, geçmişin gerçek öyküsü olacaktı. Ampirik arşiv araştırmasına dayalı bu tarihçilik, "felsefeden başka bir şey değil," diyerek, "spekülasyon" ve "tümden gelim" uygulamalarını reddeden sosyal bilime ve doğal bilimlerine katılmaktaydı. Fakat, tam da her biri ampirik olarak diğerinden farklı olan halkların geçmiş öyküleriyle ilgili olduğu için, bu tarihçilik, yeni "sosyal bilimin" genelleme yapma, yani toplumun evrensel yasalarını bulma iddiasındaki kurucularına kuşkuyla hatta düşmanca yaklaşıyordu.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca farklı disiplinler değişik epistemolojik tavırlardan oluşan bir yelpaze gibi açıldı. Yelpazenin bir ucunda önce matematik (ampirik olmayan bir faaliyet), ondan sonra da kendi aralarında azalan determinizm sıralamasına göre dizilen deneysel doğa bilimleri (fizik, kimya, biyoloji) yer almaktaydı. Öbür ucunda ise, en başta felsefe (ampirik olmayan bir faaliyet olarak matematiğin karşılığı), sonra da belli başlı sanatsal faaliyetleri inceleyen (edebiyatlar, resim ve heykel, müzikoloji), çoğu zaman uygulamada bu sanatların tarihini yaptığı için tarihe yaklaşan insan bilimleri (ya da sanat ve edebiyat) yer alıyordu. İnsan ve doğa bilimlerinin arasında da sosyal gerçekliklerin incelemesi olarak tanımlanan dallar, sanat ve edebiyat fakültelerine yakın ve çoğu zaman onların içinde yer alan tarih (*idiografik**) ve doğa bilimlerine daha yakın duran "sosyal bilim" (*nomotetik***) bulunuyordu. Bilginin, her biri farklı bir epistemoloji benimsediği için giderek daha katı biçimde ikiye ayrıştığı bir süreçte sosyal gerçeklikleri inceleyenler kendilerini bu çekişmenin tam ortasında buldular ve onlar da epistemolojik konularda kendi içlerinde bölündüler.

Ancak bütün bunlar, Newtoncu bilimin (spekülatif) felsefeye

* Her olayı kendi tekliği içinde betimleme özelliğine sahip. (ç.n.)

** Yasa koyma, yasalar oluşturma özelliğine sahip. (ç.n.)

galip geldiği, dolayısıyla bilgi dünyasında sosyal prestiji kendinde cisimleştirdiği bir bağlamda olmaktaydı. Bilimle felsefe arasındaki ayrışma Auguste Comte tarafından bir boşanma olarak ilan edildi. Her ne kadar bu boşanma doğrudan doğruya felsefi endişelerin değil, öncelikle Aristoteles metafiziğinin dışlanması anlamına gelse de, buradan kaynaklanan sorunlar gerçek sorunlardı: Dünyayı determinist yasalar mı yönetiyor? Yoksa bu dünyada insan yaratıcılığı ve hayal gücüne de bir yer var mı? Entelektüel sorunlarla, bunların doğurduğu düşünülen siyasal sonuçlar içiçe geçmekteydi. Siyasal anlamda, değişim yönündeki, potansiyel olarak anarşik hareketlerin teknokratça denetimi açısından determinist yasalar kavramı daha yararlı görünüyordu. Öte yandan, yine siyasal olarak, tekilin, belirlenmemiş olanın, hayal edilenin savunulması, yalnız varolan kurumları ve gelenekleri koruma adına teknokratik değişmeye direnenler açısından değil, aynı zamanda insan unsurunu daha kendiliğinden ve radikal biçimde sosyal-politik arenaya sokmak için mücadele edenler açısından da daha yararlı görünmekteydi. Bu sürekli ama dengesiz tartışmanın bilgi dünyasındaki sonucu, bilimin (fizik) her yerde doruğa yerleştirilmesi ve felsefenin birçok ülkede üniversitenin giderek küçülen bir köşesine itilmesi oldu. Bazı filozoflar bu duruma, faaliyetlerini yeniden, bilimsel atmosferle daha uyumlu olacak şekilde tanımlayarak yanıt verdiler (Viyana pozitivistlerinin analitik felsefesi).

Bilimin, zihnin dışına çıkmaya izin veren bir yöntem kullanarak nesnel gerçekliğin keşfini sağladığı, buna karşılık felsefecilerin yalnızca düşündükleri ve düşündükleri üzerine yazdıkları ileri sürüldü. Bilim ve felsefe ile ilgili bu görüş, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sosyal dünyaya ilişkin çözümlemeleri yönetecek kuralları belirlemeye koyulan Comte ve Mill tarafından açık bir biçimde savunuldu. "Sosyal fizik" terimini canlandırırken Comte siyasal endişelerini açıkça ortaya koymuştur. Yapmak istediği, Batı'yı, Fransız Devrimi'nden sonra gündeme gelen "entelektüel anarşi" yüzünden "zorunlu bir yönetme biçimi" haline gelen "sistematik yolsuzluk"tan kurtarmaktır. Ona göre değişim

partisi, Protestanlık'tan türetilen salt olumsuz ve yıkıcı tezlere yaslanırken, düzen partisi de modası geçmiş doktrinlere (katolik ve feodal) dayanmaktaydı. Comte'a göre sosyal fizik, sosyal sorunların çözümünü uygun eğitimi almış "sınırlı sayıda seçkin zeka"ya devrederek düzen ve ilerlemenin bağdaştırılmasını sağlayacaktı. Bu yoldan yeni bir manevi güç oluşturularak Devrim "sonlandırılacak"tı. Görüldüğü gibi, yeni sosyal fiziğin teknokratik temeli ve sosyal işlevi çok açıktı.

Bilginin bu yeni yapısı içinde filozoflar, ünlü bir formüle göre "genelleme uzmanı" olacaklardı. Bunun anlamı, filozofların gökyüzü mekaniğinin mantığını (Laplace bu mantığı Newton prototipinden hareketle mükemmelliğe eriştirmişti) sosyal dünyaya uygulayacaklarıydı. Pozitif bilimin, teoloji, metafizik ve gerçekliği "açıklama" iddiasındaki benzeri bütün yöntemlerden tümüyle arınması amaçlanıyordu. "Eğer pozitif olacaklarsa, her bilgi dalında araştırmalarımız, ilk nedenleri ya da nihai amaçları bilmeyi bir yana bırakarak gerçek olguları incelemekle yetinmelidir." [5]

Comte'un İngiltere'de yazıştığı ve ona karşılık gelen filozof John Stuart Mill, pozitif bilimden değil, kesin bilimden söz ediyordu; ancak göksel mekanik modeli onun için de aynen geçerliydi: "[İnsan doğası bilimi] bugün Astronomi'de ulaşılan kesinlik standardının çok gerisindedir; ama Tidoloji'nin* olduğu kadar ya da Astronomi'nin ancak ana olguyla ilgili hesaplamaları yapabildiği, fakat hareketleri hesaplayamadığı dönemindeki kadar bilim olamaması için bir neden yoktur." [6]

Sosyal bilimler içindeki bölünmeler ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında giderek billurlaşsa da, bunların bugün bildiğimiz şekliyle disiplinlere ayrışan entelektüel çeşitliliği, belli başlı üniversitelere resmen ancak 1850-1914 döneminde yansıdı. 1500-

* med-cezire ilişkin bilgi (ç.n.)

5. Auguste Comte, *A Discourse on the Positive Spirit*, Londra, William Reeves, 1903, s. 21.

6. John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, John Stuart Mill'in Toplu Yapıtları, Cilt VIII, Toronto, Univ. of Toronto Press, 1974, VI. Kitap, Bölüm iii, Kısım 2, s. 846.

1850 döneminde de, bugün sosyal bilim dediğimiz alan içinde ele alınan merkezi sorulardan pek çoğuyla –siyasal kurumların işleyişi, devletlerin makro-ekonomik politikaları, devletlerarası ilişkileri düzenleyen kurallar, Avrupalı olmayan sosyal sistemlerin betimlenmesi gibi– ilgili olarak bir literatür oluştuğuna kuşku yoktur. Bugün hâlâ Machiavelli ve Bodin'i, Petty ve Grotius'u, Fransız Fizyokratlarını ve İskoç Aydınlanmasını, tıpkı ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yazmış olan Malthus ve Ricardo'dan Guizot ve Tocqueville'e ve Herder'den Fichte'ye kadar pek çok yazarı okuduğumuz gibi okumaktayız. Bu dönemde Beccaria'da olduğu gibi, sosyal sapma konusunun bile tartışıldığını görmek mümkün. Ancak bütün bunlar henüz, bugün sosyal bilim dediğimiz şeyden hayli uzak oldukları gibi, söz konusu yazarlar da kendilerinin sonradan ayrı disiplinler olarak kabul edilecek alanlarda çalıştıklarını düşünmüyorlardı.

Sosyal bilimlerin değişik disiplinleri, ondokuzuncu yüzyılda "gerçeklik" hakkında ampirik bulgulara ("spekülasyon"dan farklı olarak) dayalı "nesnel" bilgi elde edilmesini sağlamak için harcanan genel çabaların bir parçası olarak yaratıldı. Niyet edilen, doğruyu icat etmek ya da sezgi yoluyla bulmak değil, "öğrenmek" idi. Bu tür bir bilgi edinme faaliyetinin kurumlaşma süreci hiç de basit ya da düz bir çizgide olmamıştır. Her şeyden önce, başlangıçta bu faaliyetin tek bir faaliyet mi olacağı, yoksa sonradan olduğu gibi farklı disiplinlere mi bölünmesi gerektiği çok açık değildi. Aynı şekilde ilk zamanlarda, bu tür bilgi elde etmenin en iyi yolunun hangisi olduğu, yani ne tür bir epistemolojinin daha verimli, hatta daha meşru olduğu da henüz bilinmiyordu. Hatta o sırada sosyal bilimlerin, sonradan Wolf Lepenies'in deyişiyle "bilim ve edebiyat arasında" bir "üçüncü kültür" olarak düşünülüp düşünülemeyeceği bile kesin değildi. Aslına bakılırsa, bu sorulardan hiç birisine bugün de kesin bir yanıt verilebilmiş değildir. Yapabileceğimiz tek şey, alınmış kararları ya da ağır basan çoğunluk eğilimlerini saptamaktan ibarettir.

Saptanacak ilk husus, bu kurumlaşmanın nerede olduğudur. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca sosyal bilim faaliyetlerinin ana

rüldüğü belli başlı beş yer vardı: Büyük Britanya, Fransa, Almanyalar, İtalyalar ve Amerika Birleşik Devletleri. Araştırmacıların ve üniversitelerin çoğunluğu (tabii hepsi değil) bu beş yerde toplanmıştı. Başka ülkelerdeki üniversiteler bu beş ülkedekilerin sayısal ya da uluslararası prestij ağırlığından yoksundular. Bugün hâlâ okuduğumuz ondokuzuncu yüzyıl eserlerinin çoğu, bu beş yerden birinde yazılmıştı.

Saptanacak ikinci husus, ondokuzuncu yüzyıl boyunca çok sayıda ve çok çeşitli "konu" ya da "disiplin" adının önerilmiş olduğudur. Ancak Birinci Dünya Savaşı dolaylarında birkaç isim etrafında belirli bir görüş birliği ya da uzlaşma oluşmuş ve öbür adaylar az çok terkedilmiştir. Üzerinde uzlaşılan isimler, ileride tartışacağımız gibi, beşi geçmiyordu: Tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji. Bu listeye belki bir de, yine ileride tartışacağımız Doğu Bilimleri (İngilizce'de *Orientalism*) eklenebilir. Ancak bu bilimle uğraşanlar, kendi disiplinlerini sosyal bilim olarak kabul etmiyorlardı. Coğrafya, psikoloji ve hukuku neden bu listeye dahil etmediğimizi ise aşağıda açıklayacağız.

Sosyal bilim disiplinleri arasında özerk bir kurumsal varlık edinmeyi başaran ilk dal, aslında tarih idi. Pek çok tarihçinin sosyal bilim adını şiddetle reddettiği doğrudur ve bazıları bugün de aynı tavrı benimsiyorlar. Bununla birlikte biz, tarihçilerle diğer sosyal bilim disiplinleri arasındaki kavgaları, ilerledikçe açıklayacağımız nedenlerle, sosyal bilim içi kavgalar olarak görüyoruz. Şüphesiz tarih, geçmişi çok eskilere giden bir faaliyetti ve adı da eskidir. Bilgi dünyasında, geçmişi, özellikle tarihçinin kendi halkının, kendi devletinin geçmişini incelemesi, öteden beri bilinen bir faaliyettir. Ayrıca, vakanüvislik iktidarda olanlar tarafından daima teşvik edilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda gelişen şekliyle yeni tarih "disiplini"nin ayırt edici özelliği, Ranke'nin ünlü *wie es eigentlich gewesen ist* (gerçekten ne oldu?) cümlesindeki soruyu yanıtlama konusunu ısrarla vurgulamasıdır. Peki bu soruyla karşı çıkılan neydi? Esas olarak, ya okurların gururunu okşadığı ya da yöneticilerin veya başka güçlü grupların kısa vadeli çıkarlarına hizmet ettiği için uydurulan ya da abartılan öykülerdi.

Bu Rankegil formülün, "bilim"in "felsefe"yle olan mücadelesinde vurguladığı, nesnel ve bilinebilir gerçek dünya, ampirik kanıt, araştırmacının tarafsızlığı gibi temaların neredeyse hepsini yansıttığı gözden kaçacak gibi değildir. Ayrıca, tarihçinin, veri bulmak için daha önce yazılmış malzemeye (okuma yeri olarak kütüphane) ya da kendi düşünme süreçlerine (düşünme yeri olarak çalışma odası) değil, tıpkı doğa bilimcisinin yaptığı gibi, nesnel, dışımızdaki verilerin toplanıp derlendiği, denetlendiği ve kullanıldığı yere (araştırma yeri olarak laboratuvar/arşiv) yönelmesi gerekmekteydi.

Spekülatif felsefeyi her ikisinin de reddedişi, tarih ve bilimi "modern" (ortaçağa ait olmayan anlamında) bilgi edinme tarzında yan yana getirdi. Ancak tarihçiler felsefeyi ampirik verileri açıklamak için gerek duyulan genel şemalar oluşturduğu için de reddetmekteydiler. Bu yüzden, sosyal dünyanın bilimsel "yasaları"nı bulma çabasının, onları ancak gerisin geriye hataya götürebileceğine inanıyorlardı. İşte tarihçilerin çalışmalarında bir yandan Avrupa düşüncesine egemen olma yolundaki bilime öncelik verirken, bir yandan da idiografik ve teori-karşıtı tavrın en güçlü savunucuları olmalarının açıklaması, felsefeyi reddederken ona atfettikleri bu ikili anlamda aranmalıdır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, tarihçilerin çoğunluğunun neden edebiyat fakülteleri içinde kalmakta ısrar ettiğini ve yavaş yavaş moda olan yeni sosyal bilimler kategorisiyle özdeşleştirilmekten o denli çekinmelerini açıklayan neden bu olmalıdır.

Ondokuzuncu yüzyıl başı tarihçilerinden bazılarının yola belirli bir evrensel tarih vizyonuyla (teolojiyle son bağ) çıktıkları doğru olsa da, bir yandan idiografik olana verdikleri önem, bir yandan da hem devletlerden hem de eğitimli kamuoyundan gelen baskılar, tarihçileri öncelikle kendi ulusal tarihlerini yazmaya yöneltti. Ulus ise, az çok, varolan ya da oluşmakta olan devlet sınırları içinde kalan toprak parçasında geçmişte yaşayanlarla tanımlanıyordu. Tarihçilerin arşiv kullanma konusundaki ısrarı –ki ancak kültürün derinliğine, bağlamsal bir bilgisi temelinde anlamlı olabilirdi– tarih araştırmasının herkesin kendi arka bahçesini

araştırması durumunda en geçerli olmasına yol açtı. Böylece, artık krallarına methiye düzmekle uğraşmak istemeyen tarihçiler kendilerini "uluslara" ve çoğu zaman da onların yeni egemenleri olan "halklara" methiye düzmeye adamış buldular.

Şüphesiz bu çalışmalar devletlerin işine yarıyordu; ama bu, devletin sosyal bütünlüğünün desteklenmesi ölçüsünde, dolaylı bir yarardı. Buna karşılık, günün koşullarında doğru politikaların belirlenmesi konusunda pek yardımcı olmadığı gibi, akılcı reformculuk yolunda onlara fazla ışık tuttuğu da söylenemezdi. 1500-1800 arasında birçok devlet, özellikle merkantilist aşamadan geçerken, politika oluşturmada yardımcı olan, çoğu devlet memuru, uzmanlara danışmayı alışkanlık edinmişti. Bu uzmanlar bilgilerini, içtihat (*jurisprudence*, eski bir terim) ve uluslararası hukuk (yeni bir terim), politik iktisat (siyasal sistem katında makro-iktisat anlamında yine yeni bir terim), istatistik (başlangıçta devletler hakkında nicel veri anlamına gelen yine yeni bir terim) ve *Kameralwissenschaften* (idari bilimler) gibi çeşitli adlar altında sundular. İçtihat, üniversitelerin hukuk fakültelerinde zaten okutulmaktaydı; *Kameralwissenschaften* ise onsekizinci yüzyılda Alman üniversitelerinde okutulmaya başladı. Ancak iktisat diye bir disiplinin bazen hukuk fakültesinde, ama genellikle felsefe fakültesinde (ya da eskiden felsefe fakültesi olan fakültede) okutulmaya başlaması için ondokuzuncu yüzyılı beklemek gerekecekti. Ne var ki, ondokuzuncu yüzyılda liberal iktisat teorileri ağırlıkta olduğu için, onsekizinci yüzyılda çok popüler olan "politik iktisat" deyişi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerini "iktisat"a bıraktı. "Politik" terimini atmakla iktisatçılar iktisadi davranışın sosyal olarak kurgulanmış kurumlardan çok, evrensel bireyci psikolojinin bir yansıması olduğunu ileri sürebilmekte, sonra da bu görüşü "bırakınız yapsınlar" ilkelerinin doğallığını savunmak için kullanabilmekteydiler.

İktisadın evrenselleştirilebilir varsayımlara dayanması, iktisat araştırmalarını güncele ağırlık vermeye yöneltti. Bunun sonucu olarak, iktisat tarihi, iktisat eğitiminde ikincil bir konuma itildi ve iktisat tarihi altdalı genellikle iktisattan değil, tarihten hareketle

(kendini kısmen tarihten ayırarak) kuruldu. Ondokuzuncu yüzyılda ne nomotetik ne de idiografik olup, daha çok tarihsel olarak oluşmuş özgül sosyal sistemlerin işleyiş kurallarını araştıran bir sosyal bilim geliştirme yolundaki önemli adımlardan birisi, Almanca konuşulan bölgede *Staatswissenschaften* denilen dalın oluşturulmasıdır. Bu dal, o günün diliyle ifade edilirse, iktisat tarihi, içtihat, sosyoloji ve iktisadın karışımından oluşmakta, farklı "devletlerin" tarihsel özgüllüğünü vurgulamakta ve Büyük Britanya ile Fransa'da yerleşmeye başlamış olan disiplinlerarası ayrışmaya pek itibar etmemekteydi. *Staatwissenschaften* adı bile ("devlet bilimleri"), bu bilimi savunanların, daha önce Büyük Britanya ve Fransa'da "politik iktisat"a ait olmuş olan entelektüel alanı işgal etme, dolayısıyla eskiden politik iktisadın yerine getirdiği, en azından uzun vadede devletlere yararlı bilgiler üretme işlevini üstlenme niyetinde olduklarını gösteriyordu. Bu yeni disiplin özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelişme gösterdi, ama sonunda, gerek dışardan gelen saldırılara gerekse disiplin içindeki ayak sürümelere karşı koyamayarak geriledi. Yirminci yüzyılın ilk on yılında Alman sosyal bilimi Büyük Britanya ve Fransa'da kullanılmakta olan disiplin ayrışmasma ayak uydurmaya başladı. *Staatswissenschaften* dalının Max Weber gibi önde gelen genç şahsiyetleri, Alman Sosyoloji Derneği'nin kuruluşuna öncülük ettiler. 1920'lere gelindiğinde *Sozialwissenschaften* ("sosyal bilimler") terimi *Staatswissenschaften* teriminin yerini almıştı.

İktisat, bugüne yönelik ve nomotetik bir disiplin olarak üniversitelerde yerini alırken, bir yandan da adı da kendi gibi yeni icat edilmiş bir disiplin doğmaktaydı: Sosyoloji. İsmi icat eden Comte'a göre sosyoloji, bilimlerin kraliçesi, kendi içinde bütünleşmiş ve birleşik bir sosyal bilim ve yine Comtegil bir neolojizmle söylenirse, "pozitivist" olacaktı. Bununla birlikte uygulamada sosyoloji bir disiplin olarak daha çok, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sayısı çok artmış olan kentli işçi sınıfların yol açtıkları hoşnutsuzluk ve düzensizliklerle başetmeyi amaçlayan, sosyal reform derneklerinin çalışmalarının üniversitede meydana getirdiği değişiklik ve kurumsallaşmayla gelişti. Bu sosyal reformcu

lar çalışmalarını üniversite ortamına taşımakla, yasa değişikliklerine yönelik aktif lobicilik rollerinden vazgeçtiler. Ancak sosyoloji sıradan insanlarla ve modernliğin sosyal sonuçlarıyla ilgilenmeyi her zaman sürdürecekti. Sosyologlar, kısmen başlangıçta sosyal reform örgütleriyle olan yakın bağlarını koparmak istedikleri, kısmen de bugünü ele almaya ağırlık verdikleri için pozitivizme yöneldiler, bu da onları nomotetik kampa itti.

Siyaset biliminin bir disiplin olarak ortaya çıkması daha da geç bir tarihte oldu. Bu gecikmenin nedeni, disiplinin konusunu oluşturan çağdaş devletin ve politikalarının nomotetik çözümlemeye elverişli olmamasından çok, hukuk fakültelerinin bu alanda kurdukları tekelden vazgeçmeye direnmelerinde aranmalıdır. Siyaset bilimcilerinin 1945 sonrası dönemde gerçekleşen, "davranışçı" denilen devrime kadar, zaman zaman siyaset teorisi adı altında da olsa, siyaset felsefesi incelemelerine çok önem vermeleri, hukuk fakültelerinin bu konudaki direnişiyle açıklanabilir. Siyaset felsefesi yeni siyaset bilimi disiplinine, geçmişi eski Yunan'a dek giden ve üniversite programlarında daima sağlam bir yer tutan yazarları okuma mirasını sahiplenme imkânını sağlıyordu.

Yine de, siyaset felsefesi yeni bir disiplin yaratılmasını meşrulaştırmaya yeterli değildi; bu ders pekâlâ, eskiden olduğu gibi felsefe bölümlerinde okutulmayı sürdürebilirdi. Siyaset biliminin ayrı bir disiplin olması bir başka amaca daha hizmet ediyordu: İktisatın da ayrı bir disiplin olmasına sağladığı meşruiyet. Politik iktisadın ayrı bir konu olmasına karşı çıkılırken, devlet ve piyasanın farklı mantıklara göre işlemesi gerektiği ve nitekim öyle işlediği görüşü ileri sürülmüştü. Bu ise mantıken, siyasal arenanın uzun vadede ayrı bir bilimsel inceleme konusu olmasını savunmayı gerektiriyordu.

Ondokuzuncu yüzyılda (hatta 1945'e kadar) üniversitede ayrı birer disiplin haline gelen tarih, iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi dörtlüsü, yalnız öncelikle ortak kökenlerinin yer aldığı beş ülkede uygulanmakla kalmayıp, aynı zamanda esas olarak bu beş ülkenin sosyal gerçekliğini betimleme sorumluluğunu da üstlendiler. Tabii bu, söz konusu beş ülkedeki üniversitelerin dünyanın geri kalanını

tamamen ihmal ettikleri anlamına gelmiyordu. Sadece incelemelerini farklı disiplinler şeklinde ayrıştırdıkları anlamını taşıyordu.

Modern dünya sistemi, Avrupa'nın dünyanın geri kalanında yaşayan halklarla karşılaşması ve çoğu durumda onları fethetmesi sonucu kuruldu. Avrupa deneyiminin kategorileriyle bakıldığında, karşılaştıkları halklar ve toplum yapıları birbirinden oldukça farklı iki türe ayrılıyordu. Bazı halklar görece küçük gruplar halinde yaşıyorlardı, yazılı kayıt tutma sistemleri yoktu, geniş bir coğrafyaya yayılan bir dini inanç sistemine dahil değildiler ve Avrupa teknolojisiyle karşılaştırıldığında askeri bakımdan güçsüzdüler. Bu halkları betimlemek üzere ortak terimler kullanılmaya başladı. İngilizce'de bunlara genellikle "kabile" (*tribe*) deniyordu. Başka dillerde bunlara önce "ırk" denildi ama, sonradan bu terimin derilerinin rengi ve başka biyolojik özellikleriyle diğerlerinden ayrılan daha kalabalık insan grupları için kullanılmasının yolaçtığı karışıklık nedeniyle bundan vazgeçildi. İşte bu halkların incelemesi antropoloji adı verilen yeni bir disiplinin konusu oldu. Nasıl sosyoloji büyük ölçüde üniversite dışındaki sosyal reform derneklerinin faaliyetleriyle başladıysa, antropoloji de, daha çok üniversite dışında yer alan kâşiflerin, seyyahların ve Avrupa güçlerinin sömürge idarelerinde görevli memurların çalışmalarıyla başladı ve sosyoloji gibi, sonradan bir üniversite disiplini olarak kurumlaştı; ancak antropoloji Batı dünyasını inceleyen diğer sosyal bilimlerden daima ayrı bir konumda yer aldı.

İlk antropologlardan bazıları, tıpkı ilk tarihçilerin evrensel tarihle ilgilenmeleri gibi, insanlığın evrensel doğal tarihine (ve evrimin evreleri sayılan aşamalarına) ilgi duysalar da, dış dünyadan gelen baskılar onları belirli halkların etnografı olmaya yöneltti ve çoğu, çalışmak için, kendi ülkelerinin iç ve dış sömürgelerinde yaşayan halklardan birini seçti. Bu da ister istemez, alan araştırmasına (ki bu yoldan ampirik araştırmaya dayalı bilimsel etosun beklentileri karşılanıyordu) ve belirli bir yörede katılımcı gözlem yapmaya (ki bu da, bilim adamının yabancısı olduğu bir kültürde çok zor olmakla birlikte, anlamak için zorunlu görülen, kültürü derinliğine tanıma gereğine yanıt veriyordu) dayalı çok özel bir

metodoloji geliştirilmesini gerektirdi.

Katılımcı gözlemin her zaman bilimsel tarafsızlık idealini çiğneme tehdidi taşıdığı düşünülmüştür. Aynı şekilde antropoloğun incelediği halk adına, o halkı fetheden Avrupa dünyası nezdinde arabulucu rolü oynamaya heveslenmesi (misyonerler de aynı eğilimi taşımışlardı...) yeni disiplinin bir başka sorunu olarak görülüyordu. Antropologlar genellikle incelenen halkı sömürgeleştiren Avrupalı gücün yurttaşı olduklarından (örneğin İngiliz antropologlar doğu ve güney Afrika'da, Fransız antropologlar batı Afrika'da, Amerikalı antropologlar Guam'da ya da Amerika yerlileri üzerinde, İtalyan antropologlar Libya'da araştırma yapıyorlardı) bu oldukça kuvvetli bir olasılıktı. Antropologların etnografya çalışmalarını yaparken bilimin normatif esaslarına bağlı kalmalarını sağlamada en etkili faktör, zamanla üniversite yapıları içinde yer almaları olmuştur.

Daha önce başka hiç bir kültürle karşılaşmamış kültürlerle kurulan "öntemaslar" etnografları, Eric Wolf'un alaycı ifadesiyle "tarihsiz halklarla" karşılaştıklarına inandırdı. Bu inanç onları iktisatçılarınkine benzeyen, bugüne vurgu yapan, nomotetik bir konuma yöneltmiş olabilir ki, 1945'ten sonra yapısal antropoloji, tam da bu yönde gelişecekti. Fakat başlangıçta öncelik, farklı olanı incelemeyi haklı kılmaya ve Avrupalı olmamanın ahlaki meşruluğunu savunmaya verildi. Dolayısıyla ilk tarihçilerin mantığını izleyen ilk antropologlar çoğunlukla idiografik bir epistemoloji uyguladılar ve yasalara ulaşma talebine direndiler.

Ancak, Avrupalı olmayan halkların hepsi "kabile" olarak nitelendirilemezdi. Avrupalılar çok uzun zamandan beri Arap-İslam dünyası ve Çin gibi "yüksek uygarlık" denilen başka uygarlıklarla ilişki içindeydiler. Bu bölgelerin Avrupalılarca "yüksek" uygarlık sayılmalarının nedeni de, yazılarının olması, coğrafi olarak geniş bir alana yayılan din sistemlerinin bulunması ve siyasal yönden büyük bürokratik imparatorluklar şeklinde örgütlenmiş (hiç değilse uzun tarih dilimleri boyunca) olmalarıydı. Bu uygarlıklarla ilgili Avrupa incelemeleri ortaçağ rahipleri tarafından başlatılmıştı. Onüçüncü yüzyıl ile onsekizinci yüzyıl arasında bu "uygarlıklar"

Avrupalılar tarafından fethedilmeye askeri açıdan hâlâ direndikleri için saygı, hatta zaman zaman hayranlık konusu olmuş, ama bir yandan da hep Avrupalılar'ın kafasını karıştırmışlardı.

Ne var ki, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler sonucunda, bu "uygarlıklar" da Avrupa'nın sömürgesi ya da en azından yarı-sömürgesi oldular. İlk evi kilise ve ilk gerekçesi dinin yayılmasına yardımcı olmak olan Doğu Araştırmaları zamanla daha dünyevi bir faaliyete dönüştü ve sonunda üniversitelerin gelişen yapısı içinde kendine bir yer edindi. Doğu Araştırmalarının kurumlaşmasından önce de, İngilizce'de "klasikler" diye adlandırılan, Avrupa'nın kendi Antik çağını ele alan Akdeniz dünyasıyla ilgili araştırmalar kurumsallaşmıştı. Aslında bu da, modern Avrupa'dan farklı olan bir uygarlığı inceleyen bir daldı, ama Doğu Araştırmaları için söz konusu olandan değişik şekilde ele alınmıştı. "Klasikler", eski Mısır ya da Mezopotamya'dan farklı olarak, modern Avrupa'nın ataları olarak tanımlanan halkların tarihini inceliyordu. Antik çağ uygarlığı doruğuna modern "Batı" uygarlığında ulaşan sürekli bir tarihsel gelişmenin ilk durağı olarak kabul ediliyordu. Demek ki o, çok özel bir maceranın parçasıydı: Önce Antik çağ uygarlığı gelmiş, sonra Barbar istilalarının ardından sürekliliği Kilise sağlamış, daha sonra da Rönesans'la birlikte eski Yunan-Roma mirası yeniden kazanılarak modern dünya yaratılmıştı. Bu anlamda Antik çağın kendine özgü, ayrı bir tarihi yoktu; daha çok modernliğe giriş gibi görülmeliydi. Tabii aynı mantık, bu kez tersinden izlendiğinde, öbür uygarlıkların da ayrı bir tarihleri olmadığı sonucuna varılıyordu; çünkü orada da, donmuş, ilerlememiş, modernliğe ulaşamamış tarihlerin öyküsü vardı.

Klasikler, eski Yunan ve Roma tarihlerinin incelemesiyle örtüşse de, öncelikle bir edebiyat incelemesiydi. Felsefeden (ve teolojiden) ayrı bir disiplin kurmaya çalışırken klasikçiler konularını, her tür edebiyatın (yalnız felsefecilerin tanıdığıyla sınırlı olmayan), sanatların (ve onların yeni uzantısı olarak arkeolojinin) ve yeni tarihçilik tarzında yapılabilecek (ama ilk kaynakların kıtlığı düşünülürse bunu fazla abartmayan) tarihin bir karışımı ola

rak tanımladılar. Bu bileşim klasikleri, uygulamada, aynı yıllarda gelişmeye başlayan ve belli başlı Avrupa devletlerinin ulusal edebiyatları üzerinde yoğunlaşan disiplinlere yaklaştırdı.

Klasiklere özgü bu edebi ton, üniversite programlarına girmeye başlayan çeşitli Doğu Araştırmaları bölümlerine de örnek oluşturdu. Ancak baştan benimsedikleri esaslar göz önüne alınırsa Oryantalist akademisyenler çok özel bir uygulamaya yöneldiler. Bu bölümlerde ilgi çeken mesele, Avrupa tarihinde olduğu gibi tarihin aşamalarını saptamak değildi, çünkü bu tarihte ilerleme olmadığı düşünülüyordu. İlginin odağında yer alan asıl konu, "yüksek" kabul edilmekle birlikte durağan oldukları düşünülen bu uygarlıkları yaratan değerler ve uygulamalar dizisini anlamak ve yorumlamaktı. Bunun için en iyi yolun, bilgeliklerini dile getiren metinlerin okunması olduğu, bunun da, geleneksel olarak keşişlerin Hıristiyan metinlerini incelemek için geliştirdiklerine benzer dilbilim ve filoloji uzmanlıkları gerektirdiği ileri sürülüyordu. Bu anlamda Doğu Araştırmaları modernliğe direndiler ve dolayısıyla genellikle bilimsel atmosferin dışında kaldılar. Oryantalistlere göre sosyal bilim, tarihçiler için olduğundan da daha önemsizdi ve bu araştırmacılar kendilerini sosyal bilimden olabildiğince uzak tutarak "insan bilimleri" içinde kalmayı yeğlediler. Yine de, sosyal bilimler içinde uzun süre önemli bir odak oluşturacaklardı, çünkü, üniversitede Çin, Hindistan ya da İran ile ilgili sosyal gerçeklikleri inceleyenler sadece Oryantalistler'di. Tabii onların dışında da, Doğu uygarlıklarıyla Batı uygarlıklarını karşılaştırmaya ilgi duyan birkaç sosyal bilimci vardı (Weber, Toynbee ve daha az sistemli olarak Marx gibi), fakat Oryantalist akademisyenlerden farklı olarak bu araştırmacılar doğrudan Doğu uygarlıklarının kendisiyle ilgili değildiler. Onları asıl ilgilendiren entelektüel mesele, modernliği (ya da kapitalizmi) yaratanın neden diğer uygarlıklar değil de, Batı dünyası olduğunu açıklayabilmekti.

Sosyal bilimlerin hiç bir zaman asli parçası olamayan üç alanla ilgili olarak da bir-iki cümle etmeliyiz. Bu üç dal, coğrafya, psikoloji ve hukuktur. Coğrafya, tarih gibi insanların çok eskiden beri yapageldikleri bir uygulamaydı. Ondokuzuncu yüzyıl

sonunda, esas olarak Alman üniversitelerinde kendini bir disiplin olarak yenileme yoluna girdi ve başka yerlerde de Alman örneği esin kaynağı oldu. Meseleleri sosyal bilimlerinkiyle aynı olmakla birlikte coğrafya kategorileştirmeye karşı koydu. Fiziksel coğrafyayla olan ilgisi nedeniyle yakın olduğu doğa bilimleriyle, insani coğrafya denilen (bir bakıma antropologların yaptığını, çevresel etkilere biraz daha ağırlık vererek yapmaktaydı) konuya ilgisi nedeniyle yakınlaştığı insan bilimleri arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlıyordu. Ayrıca coğrafya, 1945 öncesi dönemde, konusu bakımından gerçekten ve bilinçli olarak dünya çapında bir uygulama peşinde olan tek disiplindi. Bu onun bir erdemiydi, ama belki zaafım da bu oluşturdu. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda sosyal gerçeklik incelemeleri giderek aralarında açık bir işbölümü bulunan ayrı disiplinler içinde yapılmaya başladığı sırada, genellemeci, sentezci, analitik olmayan yönelimleriyle coğrafya gelişmenin gerisine düşmüş görünüyordu.

Muhtemelen bunun bir sonucu olarak, coğrafya sözünü ettiğimiz bu dönem boyunca, nicelik ve prestij yönünden tek işlevi tarihe destek vermek olan, önemsiz bir akraba görünümünden kurtulamadı. Dolayısıyla sosyal bilimlerde mekân ve yer konuları genellikle ihmal edildi. İlginin ilerleme ve sosyal değişmenin örgütlenmesi politikalarına odaklanması, sosyal hayatın zaman boyutunu çok önemli kılarken, mekân boyutu belirsiz bir arafatta unutuldu. Eğer belirleyici ve evrensel olan süreçler idiyse, mekân teorik olarak anlamsızlaşmaktaydı. Eğer süreçler tek ve tekrarlanamaz idiyse, o zaman mekân özgüllüğün sadece bir öğesi (genellikle de önemsiz bir öğesi) olmaktaydı. İlk görüşe göre mekân olayların meydana geldiği ve süreçlerin işlediği bir platform olmanın ötesine gitmediğinden, esas olarak etkisizdi, sadece oradaydı, o kadar. İkinci görüşte mekân, olayları etkileyen bir ortam olarak ele alınmaktaydı (idiografik tarihte, gerçekçi uluslararası ilişkilerde, "komşuluk etkilerinde", hatta Marshallgil yoğunlaşma (*agglomeration*) süreçleri ve dışsallıklarda), ama çoğu zaman bu ortamsal etkiler, çözümleme için merkezi önemde olmayan, ancak daha iyi ampirik sonuçlara ulaşmak için göz önüne alınma

sı gereken ikincil faktörlerdi.

Yine de uygulamada sosyal bilim, oldukça özel –böyle olduğu pek itiraf edilmese de– bir mekânsallık görüşüne sahipti. Sosyal bilimciler, hayatın içinde örgütlendiği düşünülen mekânsal yapıları, tümü birlikte dünya siyasal haritasını oluşturan egemen toprak parçaları olarak ele almaktaydılar. Hemen hemen bütün sosyal bilimciler bu siyasal sınırların başka temel etkileşimlerin – sosyologların toplumu, makro iktisatçıların ulusal ekonomisi, siyaset bilimcilerin siyasal sistemi, tarihçilerin ulusu gibi– mekânsal parametrelerini belirlediğini varsayıyorlardı. Ve her biri, aynı mekân içindeki siyasal, sosyal ve iktisadi süreçlerin birbirlerini tamamladığını düşünmekteydi. Bu anlamda sosyal bilim, toplumun sınırları içine hapsolduğu bir kutu işlevi gören devletlerin yaratığı sayılmasa da, onlara tabi nitelikteydi.

Psikolojinin durumu farklıydı. Gerçi bu disiplin de yeni bir bilimsel biçim kazanmak üzere felsefeden ayrılmıştı. Ancak uygulamada psikolojinin sosyal alandan çok tıbbi alanda yer aldığı kabul edildiğinden, meşruluğu daha çok doğa bilimlerine olan yakınlığına bağlıydı. Ayrıca Comte'un varsayımını benimseyen pozitivistler ("göz kendine bakamaz") psikolojiyi bu yöne doğru ittiler. Birçok kişinin gözünde bilimsel bakımdan meşru kabul edilebilecek tek psikoloji, fizyolojik hatta kimyasal psikolojiydi. Bu psikologlar "sosyal bilim"in ötesine gidip "biyolojik" bir bilim olmayı hedefliyorlardı, dolayısıyla çoğu üniversitede psikoloji sosyal bilimler içinde değil, doğa bilimleri bölümlerinde demir attı.

Tabii, ağırlığı toplum içinde bireyi çözümlemeye veren başka psikolojik teoriler de vardı. Bu sosyal psikolog denilen akademisyenler, sosyal bilim kampında kalmaya çalışıyorlardı. Ancak sosyal psikoloji kurumsal özerkliğini tam olarak kazanmayı genellikle başaramadı ve psikolojiye göre, iktisat tarihinin iktisada göre düştüğü marjinal konuma benzer bir konumda kaldı. Birçok durumda, bir alt disiplin olarak sosyolojiye katılarak varlığını sürdürebildi. Psikolojinin kendi içinde de pozitivist olmayan, *geisteswissenschaftliche* psikolojisi (Windelbrand) ve *Gestalt* psikolojisi gibi çeşitli ekollerin bulunduğu açıktır.

Psikolojinin kendini sosyal bilim olarak tanımlamasıyla sonuçlanabilecek en güçlü ve etkili teori olan Freudculuk, iki nedenle bunu başaramadı. İlk olarak Freudcu teori tıp pratiği içinden doğmuştu; ikinci olarak başlangıcında skandal yaratan niteliği onu bir tür parya durumuna düşürdü ve psikanalistler kurumsal yeniden üretimlerini tümüyle üniversite sisteminin dışında oluşturdukları yapılarla sağlamaya çalıştılar. Bu ise, psikanalizin bir pratik ve düşünce ekolü olarak ayakta kalmasını sağlamakla birlikte, üniversite içinde Freudcu kavramların kendilerine daha çok psikoloji dışı bölümlerde yer bulabilmesi anlamına geliyordu.

Hiçbir zaman tam anlamıyla bir sosyal bilim olamayan üçüncü alan da hukuktur. Bunun ilk nedeni sosyal bilimlerin oluşumundan önce üniversitede hukuk fakültesinin varolması ve ders programının fakültenin birinci işlevi olan hukukçuları yetiştirme amacına yönelmesiydi. Nomotetik sosyal bilimciler içtihadı belirli bir kuşkuyla karşılıyorlardı. Onlara çok fazla normatif ve ampirik araştırmaya çok uzak görünmekteydi. Yasaları bilimsel yasalar değildi. İçinde yer aldığı bağlam fazlasıyla idiografikti. Siyaset bilimi, bu tür yasaların analizinden ve tarihinden koparak siyasal davranışa yön veren soyut kuralları çözümlemeye yönelmişti ve savı, akla dayalı yasal sistemlerin ancak bu yolla oluşturulabileceğiydi.

Bu bölümü bitirmeden sosyal bilimin kurumsallaşmasıyla ilgili olarak ele alınması gereken son bir konu daha var. Bu kurumsallaşma süreci, Avrupa'nın sonunda dünyanın geri kalanı üzerinde egemenliğini kesin olarak kurduğu tarihlerde gerçekleşiyordu. Bu durum sorulması kaçınılmaz soruyu gündeme getirdi: Neden tüm rakiplerini altederek Amerikalar, Afrika ve Asya üzerinde iradesini dayatan, dünyanın bu küçük parçası olmuştu? Bu çok kapsamlı bir soruydu ve verilebilecek yanıtlar egemen devletler düzeyinde değil, karşılaştırmalı "uygarlıklar" (daha önce değinmiştik) düzeyinde aranıyordu. Daha üstün bir üretim kapasitesiyle askeri güce sahip olduğunu kanıtlayan, imparatorluklarının büyüklüğü ne olursa olsun, tek tek, Büyük Britanya, Fransa ya da Almanya değil, "Batı" uygarlığını temsil eden Avrupa idi. Avru-

pa'nın dünyaya egemen olacak hale nasıl geldiği sorusu, entelektüel alanda gerçekleşen Darwinci dönüşümle çakıştı. Aydınlanmanın hazırladığı bilginin dünyevileşmesi süreci evrim teorisiyle doğrulanmış olduğundan, Darwinci teoriler, biyolojik kökenlerinden çok öte alanlara taşındı. Sosyal bilim metodolojisine, örnek alınan Newton fiziği egemen olsa da, hayatta kalmaya en uygun olanın yaşadığı kavramını öne çıkaran, görünüşe göre karşı konulmaz bir çekiciliği olan evrim meta-kavramı, sosyal teoriler üzerinde çok etkili oldu.

Hayatta kalmaya en uygun olanın yaşadığı yollu kavram doğru ya da yanlış olarak çok yaygın biçimde kullanıldı ve sık sık, başarının rekabetle elde edilebileceği yollu kavramla karıştırıldı. Evrim teorisi biraz esnek şekilde yorumlandığında, ilerlemenin, çağdaş Avrupa toplumunun gözle görülür üstünlüğüyle örtüştüğü yollu varsayıma bilimsel gerekçe sağlamada pekâlâ kullanılabilirdi. Nitekim kullanıldı: Son aşaması sanayi devrimi olan, sosyal gelişmenin aşamalarıyla ilgili teoriler, tarihin liberal (Whig) yorumları, iklimin belirleyiciliği tezi, Spencer sosyolojisi vb. bunun örnekleri arasında sayılabilir. Ancak uygarlık karşılaştırması çalışmalarının bu erken biçimleri henüz, kurumsallaşmasını tamamlamış olan sosyal bilim gibi tam anlamıyla devlet-merkezci değildi. Bu yüzden, uygarlıkların ilerlemesiyle ilgili teorinin dayandığı liberal iyimserliği yerle bir eden iki dünya savaşının etkisiyle çekiciliklerini kaybedip terkedildiler. Sonuç olarak, yirminci yüzyılda, tarih, antropoloji ve coğrafya, eski evrenselci geleneklerinden arta kalan her şeyi marjinalleştirdiler ve devlet merkezci sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi üçlüsü, temel sosyal bilimler (nomotetik) olarak konumlarını sağlamlaştırdılar.

Görüldüğü gibi, 1850 ile 1945 arasında, ayrı bir bilgi alanı oluşturdukları kabul edilen bir dizi disiplin ortaya çıktı ve bu yeni alana "sosyal bilim" adı verildi. Bu gelişme, belli başlı üniversitelerde önce kürsüler, daha sonra her disiplinde diplomaya yönelik ders programları öneren bölümler kurularak sağlandı. Öğrenci yetiştirmedeki kurumsallaşmaya araştırmanın kurumsallaşması eşlik ediyordu; bu bağlamda her disiplinde uzmanlaşmış dergiler

oluştu, akademisyenler disiplinlere göre örgütlenen (önce ulusal daha sonra uluslararası) dernekler kurdular, kütüphane koleksiyonları disiplinlere göre kataloglandı.

Disiplinlerin kurumsallaşması sürecinin önemli bir unsuru da, her disiplinin onu diğerlerinden, özellikle sosyal gerçekliği incelerken içerik yönünden ona en yakın olan disiplinden neyin ayırdığını tanımlamaya harcanan çabadır. Ranke, Niebuhr ve Droysen'den başlayarak tarihçiler, kendilerinin belirli bir tür malzemeyle, özellikle arşiv kaynakları ve benzeri metinlerle ayrıcalıklı bir ilişki kurduklarını ileri sürdüler. Onları ilgilendirenin, geçmişin gerçekliğini bugünün kültürel ihtiyaçlarıyla ilintilendirerek, yorumcu ve yorumsamacı (*hermeneutic*) biçimde yeniden kurmak olduğunu, bunu yaparken kültürler ve uluslar gibi en karmaşık olgular söz konusu olduğunda bile, bunları, diakronik ve senkronik bağlamlar içinde özel bir an, bir tekillik olarak ele alıp incelemek gerektiğini vurguladılar.

Antropologlar Batılılar'dan çok farklı olan halkların toplumsal örgütlenme tarzlarını yeniden kurdular. Batılılar'a çok tuhaf görünen adetlerin akıldışı olmadığını, tersine o halkların hayatta kalmalarını ve yeniden üretimlerini sağladığını kanıtladılar. Oryantalist araştırmacılar Batılı olmayan "yüksek" uygarlıkları incelediler, metinlerini çevirip yorumladılar ve Hıristiyan merkezli görüşlerden bir kopuş anlamına gelen "dünya dinleri" kavramının meşruluk kazanmasında önemli bir rol oynadılar.

Nomotetik sosyal bilimlerin büyük bölümü ise öncelikle, kendilerini tarih disiplininden ayıran noktaları vurgulamaktaydılar. Onları ilgilendiren, insan davranışına yön verdiği düşünülen genel yasaları saptamaktı, incelenecek olguları (tekil olaylar olarak değil) bir dizinin örnekleri olarak ele almaya ve çözümleme yapabilmek için insan gerçekliğini parçalara ayırmaya yatkındılar, dar anlamda bilimsel denilen yöntemler kullanmaktan yanaydılar (örneğin teoriden türetilen hipotezlerin bilimsel yollarla elde edilmiş, tercihen nicel verilerle kanıtlanması bekleniyordu), sistemli olarak elde edilmiş (örneğin alan araştırması verileri) kanıtları ve kontrollü gözlemleri, şu ya da bu yolla bulunmuş metinlere ve

başka rastgele elde edilmiş kaynaklara tercih ediyorlardı.

Bir kez sosyal bilim bu yollarla idiografik tarihten ayrıldıktan sonra, nomotetik sosyal bilimciler –iktisatçılar, siyasal bilimciler, sosyologlar– kendilerine özgü alanın öbür alanlardan gerek konu gerekse metodoloji açısından ne kadar farklı olduğunu göstermeye giriştiler. İktisatçılar bunu, piyasa mekanizmalarını inceleyebilmek için, *ceteris paribus* (diğer bütün koşullar aynıyken) varsayımının geçerliliğini vurgulayarak yaptılar. Siyasal bilimciler ilgi alanlarını resmi hükümet yapılarıyla sınırlandırarak yaptılar. Sosyologlar ise iktisatçılar ve siyasal bilimcilerin ihmal ettikleri sosyal ilişkiler alanını ön plana çıkardılar.

Bütün bunlar, deyim yerindeyse, bir başarının öyküsünü anlatıyor. Disiplin ayrışmasının yerleşiklik kazanması, araştırma, analiz ve eğitim alanlarında süreklilik gösteren üretken yapılar yarattı ve bugün çağdaş sosyal bilimin mirası olarak gördüğümüz zengin bir literatürün üretilmesine olanak sağladı. 1945'e gelindiğinde sosyal bilim disiplinlerinin hemen hepsi, dünyanın belli başlı üniversitelerinde kurumsallaşmış bulunuyordu. Faşist ve komünist ülkelerde ise bu sınıflamalara direniliyor, hatta karşı çıkılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, kabul gören bu yapılanma Alman ve İtalyan üniversitelerinde de benimsendi; Sovyet bloku ülkelerinde aynı şeyin olması için ise, 1950'lerin sonlarını beklemek gerekecekti. Öte yandan 1945'de, sosyal bilimler bir yandan insana dayalı olmayan sistemleri inceleyen doğa bilimlerinden, diğer yandan da "uygar" insan toplumlarının kültürel, zihinsel ve manevi üretimlerini inceleyen insan bilimlerinden kesin olarak ayrışmıştı.

Ne var ki, tam sosyal bilimlerin kurumsal yapısının ilk kez yerli yerine oturduğu ve başka dallardan kesin olarak ayrıldığı düşünülecekken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sosyal bilimcilerin uygulamaları değişmeye başladı. Bu gelişme, sosyal bilimcilerin entelektüel konumları ve uygulamaları ile sosyal bilimlerin resmi örgütlenme biçimi arasında giderek büyüyen bir uçurum yaratacaktı.

II.

1945'ten Günümüze

Sosyal Bilimler içinde Yapılagelen Tartışmalar

> Disiplinler, kuralların sürekli olarak canlı tutulması biçiminde ortaya çıkan kimlikler yoluyla söylemin üretimini sınırlandıran bir kontrol sistemi oluşturur.
>
> Michel Foucault[7]

1945'TEN SONRA, daha önceki yüzyıl boyunca yerli yerine oturtulmaya çalışılan sosyal bilimlerin yapısını derinden etkileyen üç gelişme oldu. Birincisi, dünyanın siyasal yapısında meydana gelen değişmeydi. Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı'ndan, siyasal yönden biri ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaş denilen durum, diğeri de, dünyanın Avrupa dışı halklarının yeniden tarih sahnesine çıkmaları olan, iki yeni jeopolitik gerçeklikle tanımlanan bir dünyada, bu dünyanın en güçlü ekonomisi olarak çıktı. İkinci gelişme, 1945'i izleyen yirmi beş yılda dünyanın, o güne kadar görülmemiş boyutta bir nüfus ve üretim kapasitesi artışı yaşamasıydı ki, bu olgu, insan faaliyetlerinin hepsinin ölçek değiştirmesi anlamına geliyordu. Üçüncü gelişme ise, ikinci gelişmenin uzantısında üniversite sisteminin dünyanın her yanında nicel ve coğrafi anlamda olağanüstü bir gelişme göstermesiydi ki, bu da, meslekten sosyal bilimcilerin sayısının birkaç kat artmasına yol açtı. Bu yeni sosyal gerçekliklerden her biri, ku-

7. Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, New York, Pantheon, 1972, s. 224.

rumsallaşmasını tarihin başka bir döneminde tamamlamış olan sosyal bilimler için sorunlar yaratmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin geri kalan bütün devletlere göre muazzam güçlenmesi, ele alınması gereken en acil meselelerin ve bunları ele alırken kullanılması uygun yöntemlerin tanımını derinden etkiledi. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 15-25 yılda ABD'nin ezici bir ekonomik avantaj elde etmesi, sosyal bilimsel faaliyetin, en azından bir süre için, öncelikle daha önce olmadık biçimde Amerikan kurumlarında yürütülmesine neden oldu ve tabii bu da, sosyal bilimcilerin önceliklerini nasıl belirledikleri üzerinde etkili oldu. Öte yandan, Avrupa dışı halkların dünya sahnesine dönmeleri, artık kapanmış ya da kapanmakta olan bir devre ait siyasal sapmaları yansıttığı gerekçesiyle sosyal bilimin birçok varsayımının sorgulanması anlamına geliyordu.

Üniversite sistemlerinin dünya genelinde kontrolsüz biçimde genişlemesinin çok özel bir örgütsel sonucu oldu. Özgünlüklerini ya da en azından sosyal yararlılıklarını kabul ettirmek için kendilerine yerleşecek güvenlikli bir kovuk arayan akademisyenler uzmanlaşmanın giderek artması yolunda yapısal bir baskı yarattılar. Bunun doğurduğu ilk sonuç, sosyal bilimcilerin komşu dallara sızmalarına yeşil ışık yakılmasıydı ki, bu süreçte sosyal bilimlerden her birinin özgül alanını kendine saklamak için geliştirdiği gerekçeler bir yana itildi. Ekonomik gelişme de gerekli kaynakları sağlayarak uzmanlaşmayı teşvik etti.

Yeni gelişmelerin ikinci bir örgütsel sonucu daha vardı. Dünya ekonomisinin büyümesi yalnız devlet aygıtları ve iktisadi girişimlerde değil, bunların yanı sıra araştırma kurumlarında da büyük bir ölçek genişlemesine yol açtı. Belli başlı güçler, soğuk savaşın verdiği ivmeyle temel bilimlere yatırım yapmaya başladılar, sonradan bu yatırım sosyal bilimlere de yönelecekti. Sosyal bilimlere yapılan yatırım yüzde olarak küçüktü, ama mutlak rakam olarak daha önce sosyal bilimlere yapılan yatırımlarla karşılaştırıldığında çok büyüktü. Bu ekonomik girdi, sosyal bilimlerdeki bilimselleşmeyi daha da arttırdı ve mükemmelleştirdi. Bütün bunların sonucu, başta ABD olmak üzere önde gelen büyük

devletlerin, çoğu ABD merkezli vakıfların ve daha az oranda da uluslararası şirketlerin sağladığı mali kaynaklarla önemli bir bilgi ve uzmanlık birikimini bir araya getiren birkaç büyük, merkezi bilimsel araştırma odağının oluşmasıydı.

Sosyal bilimlerin kurumsal yapılanmasını tamamlayamadığı yerlerde, Amerikan bilim adamları ve kurumları, sosyal bilimlerdeki nomotetik eğilimleri vurgulayan yerleşik modeli desteklemek üzere doğrudan ya da dolaylı yardımlar yaptılar. Özel ve kamu kuruluşlarının bilimsel araştırmaya yaptıkları büyük çaplı yatırım, daha az kesin ya da uygulamalı araştırmalara oranla yukarda sözü edilen büyük araştırma merkezlerine doğru aktı. Böylece ekonomik gelişme, dünya genelinde sosyal bilimler içinde zaten varolan, ardında teknolojik başarılar olan bilimsel paradigmaları destekleme yönündeki eğilimi daha da güçlendirdi. Ancak, bunlar olurken bir yandan da Batı dünyasının dünyanın geri kalanı üzerindeki siyasal egemenliğinin bitmekte oluşu, yalnız siyasal sahnede değil, sosyal bilimler sahnesinde de yeni seslerin işitilmeye başlaması anlamına geliyordu.

Şimdi, dünyada meydana gelen bu değişmelerin, aşağıda ele alacağımız üç konu üzerindeki etkilerini tartışacağız. Bu konular sırasıyla: (1) sosyal bilimler arasındaki ayrımların geçerliliği; (2) sosyal bilimler mirasının ne ölçüde yerel görüşlü olduğu; (3) "iki kültür" arasındaki ayrımın gerçekliği ve geçerliliği.

1. Sosyal Bilimler Arasındaki Ayrımların Geçerliliği

Ondokuzuncu yüzyıl sonunda sosyal bilimleri yapılandırmak üzere oluşturulan disiplin sistemi içinde üç değişik ayrım çizgisi görülüyordu: Modern/uygar dünyayı inceleyen dallar (tarih ve üç nomotetik sosyal bilim) ile modern olmayan dünyayı inceleyen dallar (antropoloji ve Doğu Araştırmaları) ayrımı; modern dünyayı inceleyen dallar arasında, geçmişi inceleyenlerle (tarih) bugünü inceleyenler (nomotetik sosyal bilimler) arasındaki ayrım; nomotetik sosyal bilimler arasında, piyasayı (iktisat), devleti (siya-

sal bilim) ve sivil toplumu (sosyoloji) inceleyenler arasındaki keskin ayrım. 1945 sonrası dünyada bu ayrım çizgilerinin her biri tartışma konusu oldu.

1945'ten sonra gerçekleşen en önemli akademik yenilik herhalde, entelektüel çalışmayı gruplamakta kullanılan yeni bir kurumsal kategori olarak bölge araştırmalarının başlatılmasıdır. Bu kavram önce, ABD'de, İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılmaya başladı. Savaşı izleyen on yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın bir uygulama alanı buldu ve daha sonra yavaş yavaş dünyanın başka yerlerindeki üniversitelere yayıldı. Bölge araştırmalarının temelindeki düşünce çok basittir. Bölge, kendi içinde kültür, tarih ve çoğu zaman dil yönünden belirli bir bütünlük arzettiği düşünülen geniş bir coğrafi alandır. Zamanla oluşan bölgelerin listesi, bunların türdeşlikten ne kadar uzak olduğunu gayet iyi gösterir: SSCB, Çin (ya da Doğu Asya), Latin Amerika, Orta Doğu, Afrika, Güney Asya, Güneydoğu Asya, Doğu-Orta Avrupa ve çok sonra bunlara katılan Batı Avrupa. Bazı ülkelerde ABD de (ya da Kuzey Amerika) bölge araştırmalarına konu olmaktaydı. Tabii bütün üniversiteler aynı coğrafi ayrımları benimsemiş değildi. Bölgelerin oluşturulmasında pek çok çeşitlilik vardı.

Bölge araştırmalarının hem bilim hem de pedagoji yanının olduğu düşünülüyor, böyle bir araştırma içinde başta sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinden olmak üzere, insan bilimleri hatta doğa bilimlerinden kişilerin bir araya gelerek kendi disiplinleri açısından ortak ilgi alanı kabul edilen "bölge"yi (ya da onun bir bölümünü) incelemeleri isteniyordu. Bölge araştırmaları, tanım gereği "çok-disiplinli" idi. Bölge araştırmalarının kökenindeki siyasal motivasyon çok açıktır: ABD, kazandığı dünya çapındaki yeni siyasal rol bağlamında farklı bölgelerin –özellikle bunların siyasal bakımdan etkin olmaya başlamalarından beri– güncel gerçekleri hakkında bilgiye ve uzmana ihtiyaç duymaktaydı. Bölge araştırması programları başlangıçta belirli bir bölgeyle ilgili uzman yetiştirme amacıyla tasarlandı; sonradan önce SSCB'de, ardından Batı Avrupa'da, daha sonra da dünyanın başka birçok bölgesinde (örneğin Japonya'da, Hindistan'da, Avustralya'da, çeşitli

Latin Amerika ülkelerinde) geliştirilen paralel programlar da esas olarak aynı amaca yönelikti.

Bölge araştırmaları, disiplinlerle bağları yönünden, daha önce sözünü ettiğimiz üçlü bölünmeyi yansıtan kişileri (en azından entelektüel hayatlarının bir bölümünde) tek bir yapı içinde bir araya getiriyordu. Bu yapı içinde tarihçiler ve nomotetik sosyal bilimciler, antropolog ve Oryantalistlerle, tarihçiler nomotetik sosyal bilimcilerle ve her biri farklı bir nomotetik sosyal bilimden gelen kişiler diğerleriyle yüz yüze geldiler. Ayrıca bölge araştırmalarına zaman zaman coğrafyacılar, sanat tarihçileri, ulusal edebiyatları inceleyen araştırmacılar, salgın hastalık uzmanları hatta jeologlar bile katılıyorlardı. Bütün bu insanlar ders programlarını birlikte oluşturuyor, birinin öğrencisinin doktora jürisine öbürü giriyor, bölge uzmanlarının katıldıkları konferansları hep birlikte izliyor, birbirlerinin kitaplarını okuyor ve makalelerini her biri bir bölgede uzmanlaşan disiplinlerüstü dergilere yazıyorlardı.

Bu karşılıklı etkileşimin entelektüel değerini tartışma dışı bıraksak da, sosyal bilimler için doğurduğu örgütsel sonuçların önemi inkâr edilemez. Bölge araştırmaları çok-disiplinliliğin (bu kavram iki savaş arası dönemde tartışılmaya başlamıştı) sınırlı bir örneği gibi sunulsa da, uygulamada sosyal bilim bilgisinin keskin kurumsal sınırlarla ayrılması olgusunun ne kadar yapay olduğunu göstermişti. Tarihçiler ve nomotetik sosyal bilimciler ilk kez (bu kadar çok sayıda bilim adamının bir araya gelmesi anlamında) Batı'nın dışında kalan bölgeleri incelemeye girişmişlerdi. Daha önce Batı dünyasını inceleyen disiplinlerin Batı'nın dışındaki dünyaya girmeleri, etnografya ve Doğu Araştırmaları adı verilen ayrı ayrı alanların varlığını haklı kılan gerekçelerin mantığını yerle bir etti. Demek ki, tarihin ve nomotetik sosyal bilimlerin yöntemleri ve modelleri pekâlâ Avrupa/Kuzey Amerika kadar Batı'nın dışındaki bölgelere de uygulanabiliyordu. Yirmi yıl içinde antropologlar disiplini tanımlayan faaliyet olarak etnografyadan vazgeçerek kendilerine yeni gerekçeler aramaya koyuldular. Oryantalistler daha da ileri giderek disiplinlerinin adından bile vazgeçtiler ve yerine göre tarih, felsefe, klasikler, din bölümleri

ile yeni kurulmuş ve geleneksel olarak Oryantalistlerin inceledikleri metinlerin yanı sıra çağdaş kültürel üretimi de inceleyen, bölgesel kültür araştırmaları bölümlerine katıldılar.

Bölge araştırmaları tarih ve üç nomotetik sosyal bilim bölümlerinin yapısını da etkiledi. 1960'lara gelindiğinde bu bölümlerin öğretim elemanlarının önemli bölümü ampirik araştırmalarını Batı'nın dışında kalan bölgeler üzerinde yürütür olmuşlardı. Bu öğretim elemanlarının yüzdesinin en fazla olduğu bölüm tarih, en düşük olduğu bölüm ise iktisattı; siyaset bilimi ve sosyoloji de bu ikisinin arasında bir yerlerde bulunuyordu. Bunun anlamı, bu disiplinlerin içinde yürütülen tartışmaların, kaçınılmaz olarak, ele aldıkları veriden, öğrencilerine önerdikleri derslerden etkilenmesi ve meşru kabul edilen araştırma konularının coğrafi olarak çok daha geniş bir alana yayılmasıydı. Konuların coğrafi anlamda genişlemesine ek olarak bölümlere alınan öğretim elemanlarının devşirildikleri coğrafi alanın da genişlediği hatırlanırsa, bilgi kurumları içindeki sosyal durumun 1945 sonrası dönemde önemli ölçüde değiştiği söylenebilecektir.

Batı ve Batı dışı bölgeleri ele alan incelemeler arasındaki entelektüel ayrışmanın çözülmesi, bazı önemli siyasal sonuçları da olan temel bir entelektüel sorunu gündeme getirdi. Bu iki bölge, ontolojik anlamda özdeş miydi, yoksa farklı mıydı? Daha önceki dönemde ağır basan varsayım, incelemek üzere ayrı disiplinleri gerektirecek kadar farklı oldukları yolundaydı. Peki şimdi bunun tersi bir varsayım benimsenerek Batı dışı dünyanın özel bir çözümleme biçimi gerektiren hiç bir farklılığı olmadığı mı ileri sürülecekti? Nomotetik sosyal bilimciler, geliştirdikleri genellemelerin (yasalar) Batı dışı bölgeler için de geçerli olup olmadığını tartışmaya başladılar. Daha idiografik eğilimli tarihçiler ise, ciddi ciddi, "Afrika'nın tarihi var mı?" yoksa yalnız "tarihsel ulusların mı tarihi var?" sorusunu sorarak tartışmaktaydılar.

Bu sorulara verilen entelektüel yanıt aslında oldukça belirsiz bir uzlaşmanın ürünüydü. Bu görüşü şöyle özetlemek mümkündür: Batı dışı bölgeler analitik bakımdan Batı'yla aynıdır, ama tam da değildir! Bu görüşün aldığı ilk biçim modernleşme teorisiydi.

Modernleşme teorisi, tabii ki, önceki sosyal bilim literatürünün pek çok tartışmasına ve (açık ya da örtük) varsayımına dayalıydı, ama yine de modernleşme literatürü özel bir biçim aldı ve kendine sosyal bilim teorileştirmesi içinde önemli bir yer edindi. Teorinin anahtar tezi bütün ulusların/halkların/bölgelerin aynı modernleşme yolundan geçtiğini (dolayısıyla aynı olduklarını), ancak tarihin belirli bir anında ulusların/halkların/bölgelerin kendilerini bu yolun farklı aşamalarında bulduklarını (dolayısıyla tam da aynı olmadıklarını) savunuyordu. Kamu politikaları yönünden bu anlayış, "kalkınma" konusuna dünya genelinde verilen büyük önemle ifade edildi. "Kalkınma" terimi ise, bir ülkenin evrensel modernleşme yolundaki ilerleme süreci olarak tanımlandı. Modernleşme/kalkınma sorununa duyulan ilgi, örgütlenme bakımından çeşitli sosyal bilimlerin ortak projeler etrafında bir araya gelmelerine ve kamu otoriteleri karşısında ortak tavır almalarına yol açtı. Devletlerin ülkelerini kalkındırmaya siyasal olarak başkoymaları, sosyal bilimcilerin yürüttükleri araştırmalara giderek artan miktarda kamu kaynağı aktarılmasının önde gelen gerekçelerinden biri oldu.

Modernleşme/kalkınma teorisinin bir özelliği de, bu modelin Batılı toplumlara da uygulanabilmesiydi; bunun için, Batı dünyasının tarihsel gelişmesini, bu dünyanın kendi modernleşmesini adım adım ve erken bir tarihte başarması olarak yorumlamak yetiyordu. Bu özellik, eskiden yalnız bugünle ilgilenen nomotetik sosyal bilimcilerin, daha eksik olsalar da bugüne ait olmayan veriler kullanmalarına, tarihçilerin ise nomotetik sosyal bilimcilerin ortaya attığı bazı genellemelerin geçmişi anlamakta (yorumsamacı anlamda da olsa) kendilerine yardımcı olabileceğini düşünmelerine zemin hazırladı. İdiografik tarih ile nomotetik sosyal bilim arasındaki uçurumu kapama çabası 1945'te başlamadı. Daha önce de bu yolda çabalar harcanmıştı. ABD'de yirminci yüzyıl başlarında ortaya çıkan "yeni tarih" hareketi olsun, Fransa'daki hareketler (Annales Okulu ve öncüleri) olsun, amaçlarının bu olduğunu açıkça ortaya koymuş girişimlerdi. Ne var ki, bu girişimler tarihçiler arasında ancak 1945 sonrası dönemde kayda değer bir destek bulabildi.

Gerçekten, tarih(in bazı bölümleri) ve sosyal bilimler(in bazı bölümleri) arasında yakın bir işbirliği ve hatta kaynaşmanın dikkate değer ve dikkat çeken bir olay olması için 1960'ları beklemek gerekecekti. Tarihte, disiplinin geleneksel çalışmalarının modern ihtiyaçları artık tam olarak karşılamadığı inancı giderek güçlendi. Tarihçiler geçmişin siyasetini incelemekte, geçmişin sosyal ve ekonomik hayatından daha başarılı olmuşlardı. Tarih araştırmaları daha çok olaylarla bireylerin ve kurumların saikleri üzerinde yoğunlaşmış, uzun vadede etkili olan daha anonim süreçleri ve yapıları çözümlemek için gereken araçları geliştirmede aynı başarıyı gösterememişti. Yapılar ve süreçler ihmal edilmiş görünüyordu. Bütün bunlar, tarih araştırmalarının kapsamı genişletilerek değişecekti: Ekonomik ve sosyal tarih, hem kendi başına, hem de genel olarak tarihi anlamak için bir anahtar olarak, daha fazla ilgiyi hakediyordu.

Tarih disiplininde yapılacak temel değişiklikler için, komşu sosyal bilimlerden yardım alınması savunuluyordu. Sosyal bilimlerin, tarihsel kurumların, olayların, düşüncelerin "ardında" ya da "altında" yatan geçmişe ait boyutların (ekonomik değişme, nüfus artışı, sosyal eşitsizlik ve hareketlilik, kitle tutum ve davranışları, sosyal protesto ve oy verme kalıpları gibi...) araştırılması için önerebilecekleri, tarihçilerin sahip olmadığı bazı araçları vardı: Kantitatif yöntemler; sınıf, rol beklentisi ya da statü farkı gibi analitik kavramlar; sosyal değişme modelleri, bu araçların ilk akla gelen birkaçıydı. Bazı tarihçiler artık evlenme kayıtları, seçim sonuçları, vergi belgeleri gibi "kitle verileri"ni kullanma zamanının geldiğini düşünüyorlardı ve bunun için sosyal bilimlere başvurmak kaçınılmaz olmuştu. Tarih (ve antropoloji) kantitatif araştırmaya açıldıkça, bunların semeresini topladığı bir sürece girdi: Para, araştırmacı sayısı, toplumun gözünde kazanılan meşruluk, hepsi birbirini karşılıklı olarak besliyor ve sosyal bilimin ürettiği kavramsal yapımları kullanmanın doğru olduğu yolundaki özgüveni güçlendiriyordu.

Zaman zaman tarih disiplinini yenileme isteği, sosyal ve kültürel eleştirellikle elele gidiyordu. Tarihçilerin uzlaşmayı ve ku-

rumların işlemesini gereğinden fazla vurgulayıp, çatışmaları, yoksunlukları ve sınıflar, etnik gruplar ve cinsler arasındaki eşitsizlikleri gerektiği gibi ele almadıkları ileri sürülüyordu. Benimsenmiş paradigmaların eleştirisine, mesleğin içindeki ve dışındaki otoritelere meydan okuma da eklendi. Yer yer, Almanya'da olduğu gibi bu revizyonist hava, tarihçilerin gözlerini sosyal bilimlere çevirmelerine yol açtı. Analitik kavramlar ve teorik yaklaşımlar kullanmak bile, kendi başına, yorumsamacı yaklaşımlar ve kaynağa olabildiğince yakın bir dil kullanmayı vurgulayan yerleşik "tarihselci" paradigmaya karşı muhalefetin ifade edildiği yollardan biriydi. Bazı sosyal bilim geleneklerinin "eleştirel" tarih, daha doğrusu "eleştirel tarihsel bir sosyal bilim" geliştirmek için özel araçlar sağladığı düşünülüyordu. Buna karşılık, ABD gibi yalnız tarihte daha az "tarihselci" geleneklere değil, bunun yanı sıra sosyal bilimlerde daha az eleştirel bir geleneğe sahip olan ülkelerde de radikal revizyonist tarihçiler sosyal bilim yaklaşımlarını aynı derecede çekici bulmuyorlardı.

İktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi savaş sonrası dönemde, kısmen doğa bilimlerinin kazandığı zaferlerin gölgesine sığınarak önemli atılımlar yaptılar ve birçok tarihçinin gözlerini sosyal bilimlere çevirmesinde onların kazandığı büyük prestij ve nüfuzun da rolü oldu. Fakat tam bu sırada bazı sosyal bilimciler de, eskiden tarihçilere ait olan alanlara yönelmeye başlamaktaydılar. Ancak, nomotetik sosyal bilimlerin tarihe doğru genişlemesi birbirinden çok farklı iki biçim aldı. Bunlardan birinde, oldukça özgül ve dar kapsamlı sosyal bilim teorilerinin, modellerinin ve yöntemlerinin geçmiş dönemlere ilişkin (bazen geçmiş dönemlerden kalan) verilere, örneğin oy verme davranışlarına, sosyal hareketliliğe, iktisadi büyümeye uygulanması söz konusuydu. Bu tür veriler ampirik sosyal bilimlerde kullanılan diğer değişken ve göstergelerle aynı kefeye konulmakta, başka bir deyişle, zaman serileri şeklinde standartlaştırılmakta, diğer değişkenlerden ayrıştırılmakta ve aralarında korelasyonlar kurulmaya çalışılmaktaydı. Bu uygulamalara zaman zaman "sosyal bilim tarihi" adı verilmekteydi. Bu sosyal bilimciler verilerini topladıkları alanları ge-

nişletmekte, ancak yöntemlerini herhangi bir şekilde değiştirmeyi ne gerekli ne de istenir görmekteydiler; dolayısıyla bunların geleneksel anlamda tarihçi oldukları hiç bir şekilde söylenemez. Kaldı ki, pek çoğu geçmişte bugün olandan farklı bir şey bulmayı pek ummadığı gibi, zaten bulamadı da. Geçmişe ait veriler daha çok, onları asıl ilgilendiren genel yasaları ya doğruluyor ya da bunlarda ancak ufak tefek değişiklikler yapılmasını gerektiriyordu. Yine de bu tür çalışmalar tarihçiler için büyük önem taşıyor ve geçmişin onlara ait bölümünün daha iyi anlaşılmasına yardım ediyordu.

Ancak tarihe bir de, büyük çaplı sosyal değişmenin nasıl olduğunu, zaman zaman Weberci, zaman zaman Marksçı gelenek içinde anlatıp açıklamaya çalışan, çoğu zaman da bu ikisinin arasında bir yaklaşımla çalışan sosyal bilimciler yöneldiler ki, bu, yukarıda anlattığımız deneyimden çok farklıydı. Bu sosyal bilimciler, sonradan "tarihsel sosyoloji" diye adlandırılacak olan çalışmaların farklı tiplerini ürettiler. Bunlar en çok, sosyal bilimlerin eski geleneklerinin en iyileriyle bağı kopmuş meslektaşlarının "tarihdışılığım" eleştirmekteydiler. Yaptıkları çalışmalar daha az "bilimci" ve daha "tarihselci" idi. Belirli tarihsel bağlamları ciddiye almakta ve sosyal değişmeyi anlattıkları öykünün merkezine yerleştirmekteydiler. Çalışmalarının birinci amacı yasalar oluşturmak ya da bunları sınamak ve değiştirmek (örneğin modernleşme yasaları gibi) değildi; onlar daha çok, karmaşık ve değişken olayları açıklamak için genel kurallardan yararlanıyor ya da olayları bu genel eğilimlerin ışığında yorumluyorlardı. 1960'larda bu tarihdışılık eleştirisi, sosyal konularda da eleştirel bir tavır almaya başlayan genç sosyal bilimciler tarafından daha sık dile getirilir oldu. "Ana akım" sosyal bilimlere yönelttikleri eleştirilerin başlıcaları, uzlaşma mitolojisini ön plana çıkardıkları için sosyal değişmenin merkezi önemini görmezden gelmeleri ve Batılı kavramları çok farklı olayları ve kültürleri çözümlemek için uyarlamakta naiv hatta küstah bir özgüven duymalarıydı.

"Sosyal bilim tarihi" çalışması yapan sosyal bilimciler tarihe kendi disiplinlerinin mantığı ve yayılmacı dinamiği sonucu yö-

neldiler. Dertleri tarihle aralarındaki "uçurumu kapamak"tan çok, daha geniş veri tabanları elde etmekti. Çalışmaları varolan metodolojilerin eleştirisini içeren "tarihsel sosyologlar" için ise aynı şey söylenemez. Sosyal bilimlerin tekniklerini ve genellemelerini kullanmak gerektiğini savunan tarihçiler arasında da benzer bir saik etkili olmuştu. Tarihsel (ya da tarihselleştiren) sosyal bilimcilerin yazdıklarıyla, en büyük hamlesini 1970'lerde yapan "yapısalcı" tarihçilerin yazdıkları, aralarında kaynaklara yakın durma, genelleme düzeyi, anlatıya verilen önem, hatta dipnot teknikleri vb. açısından üsluba ilişkin bazı farklar daima kalsa da, birbirlerine yaklaşmaya başladı.

Yine de, tarih ile diğer sosyal bilimler arasında daha yakın bir işbirliği yönünde atılan bu adımlar, bir azınlığı ilgilendirmenin ötesine gidemedi. Öte yandan, tarih-sosyoloji tartışmasına ek olarak, tarih ile diğer sosyal bilimlerden her biri arasında sürdürülen tartışmalar da vardı. İktisatta "yeni iktisat tarihi", siyaset biliminde "yeni kurumsalcılık", antropolojide "tarihsel antropoloji", coğrafyada "tarihsel coğrafya" okulları bu tartışmalardan doğdu. Bütün bu alanlarda tarih ile belli bir sosyal bilim arasındaki yakınlaşma, kısmen belirli bir sosyal bilim geleneğinin sahip çıktığı veri tabanının genişlemesinden kaynaklanırken zaman zaman da temel metodolojik sorunların yeniden tartışmaya açılması biçiminde ortaya çıktı.

Üç geleneksel nomotetik sosyal bilim –iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji– arasındaki örtüşmelerin artması daha az tartışmaya yol açtı. Burada öncülüğü sosyoloji yaptı ve gerek "siyaset sosyolojisi" gerekse "iktisat sosyolojisi" 1950'lerden itibaren disiplinin standart alt dalları arasına girdiler. Sosyolojiyi siyasal bilimciler izledi. Bilimin konusunu, siyasal bir sonucu ya da siyasal bir niyeti olan bütün sosyal süreçleri içerecek şekilde yeniden tanımlayarak, ilgi alanlarını, resmi hükümet organlarının dışına taşırdılar. Böylece baskı grupları, protesto hareketleri, cemaat örgütlenmeleri vb. araştırma konuları arasına girdi. Ve bazı eleştirel sosyal bilimciler "politik iktisat" terimini yeniden kullanmaya başladıklarında, başka, daha az eleştirel bazı siyasal bilimciler terime

ve konuya daha klasik anlamda nomotetik bir nitelik atfetmeye çalışarak karşılık verdiler. Ancak bütün bunların ortak sonucu, siyasal bilimcilerin iktisadi süreçlerle daha yakından ilgilenmeleri oldu. İktisatçılar açısından olaya bakıldığında da, savaşı izleyen yıllarda Keynesgil düşüncenin egemenliği altında "makro-iktisat"a duyulan ilgi artınca, siyaset bilimiyle iktisatı birbirinden ayıran sınır çizgisinin belirsizleştiği görüldü; zira makro iktisadın çözümleme nesnesi büyük ölçüde, hükümetlerin ve hükümetlerarası kuruluşların aldıkları kararlardı. Daha sonra, bazı Keynesgil olmayan iktisatçılar, geleneksel olarak sosyolojinin alanına giren aile ya da sosyal sapma gibi konuları incelemek için neoklasik iktisadi analiz modellerinden yararlanmanın faydalarını savunmaya başladılar.

Her üç disiplin de, kantitatif tekniklere hatta matematiksel modellere olan sarsılmaz güvenlerini savaş sonrası dönemde daha da pekiştirdiler. Böylece metodolojik yaklaşımlarının özgüllüğü kaybolmaya yüz tuttu. Sosyal eleştiri bu disiplinlerin kendi içinde başlayan tartışmaları ateşlediğinde, her disiplindeki eleştirel sosyal bilimciler, kendi disiplinlerine hâkim olan pozitivist öğretinin neden olduğu sınırlılıkların diğer disiplinlerdekinin hemen hemen aynısı olduğunu görmekte gecikmediler. Ancak, bütün bunları abartmayalım. Çünkü örgütlenme yönünden bu üç disiplin birbirlerinden ayrı olmayı sürdürdüğü gibi, bu ayrılığı savunan sesler de hiç eksik olmuyordu. Yine de yıllar ilerledikçe, konu ve metodoloji yönünden üç nomotetik disiplinin uygulamada giderek daha fazla örtüştükleri görülmekteydi ve bu, söz konusu disiplinlerin hem ana akımları hem de eleştirel versiyonları için geçerliydi.

Disiplinler arasındaki bu çeşitli örtüşmelerin iki sonucu oldu. Bir yandan ilgi alanı ya da verilerin ele alınış tarzı bakımından disiplinleri birbirlerinden ayıran açık seçik sınır çizgileri kaybolurken bir yandan da kabul edilebilir konuların sınırları giderek genişlediği için disiplinlerin kendi içindeki türdeşlik giderek ortadan kalktı. Bu ise, disiplinlerin iç tutarlılığının ve her birinin ayrı bir disiplin olarak varolma hakkını doğrulamak için kullanılan

entelektüel dayanakların meşruiyetinin disiplin içinde tartışılmaya başlamasına yol açtı. Bulunan çözümlerden birisi iletişim araştırmaları, yönetim bilimleri ve davranışsal bilimler gibi yeni "disiplinlerarası" isimler yaratılmasıydı.

Pek çok kişi çok-disiplinliliğin her geçen gün daha çok vurgulanmasını, sosyal bilimlerin karşılaştıkları sorunlara ve disiplinlerin yapılanışına yapılan entelektüel itirazlara verdikleri esnek bir yanıt olarak görme eğilimindeydi. Onlara göre sosyal bilimlerin bazı bölümleriyle tarihin bazı bölümlerinin daha kapsamlı bir sosyal bilim oluşturmak üzere yakınlaşmaları, verimli alışverişlere olanak sağlayan yaratıcı bir yaklaşımdı ve bu çabaların ilerde daha da artması ve gelişmesi gerekiyordu. Başkaları ise, varılan noktayı aynı heyecanla karşılamamışlardı. Onlara göre "disiplinlerarasılık" tavizi daha çok varolan disiplinlerin meşruluğunu kurtarmaya ve disiplinlerin ayrılması gerektiği yolundaki mantığın aldığı yaraları sarmaya yaramıştı. Bu kişiler, entelektüel bir karışıklık olarak algıladıkları durumdan kurtulabilmek için, daha köklü bir yeniden yapılanma gerektiğini savunuyorlardı.

Çok-disiplinlilik yönündeki gözle görülür eğilimin, nasıl değerlendirildiği meselesi bir yana bırakılırsa, örgütlenme yönünden doğurduğu sonuçlar açıktı. Sosyal bilim bilgisini üretme faaliyetlerini sınıflandırmak üzere kullanılan isimler, 1850-1945 arasında sürekli azalmış, sonunda oldukça kısa bir isim listesi üzerinde anlaşmaya varılmışken, 1945 sonrasında eğilim tam tersi yönde oldu; her biri kendine kurumsal bir yer edinmeye çalışan birçok yeni isim ortaya çıktı. Böylece üniversitede yeni programlar hatta yeni bölümler açıldı, yeni meslek örgütleri kuruldu, yeni dergiler yayınlanmaya başladı, kütüphanelerde kitapları sınıflandırmak için yeni kategoriler oluşturuldu.

Sosyal bilimler arasındaki ayrımların geçerliliği, belki de, 1950'li ve 60'lı yıllarda yapılan eleştirel tartışmanın odaklandığı en önemli konuydu. 1960'ların sonuyla 70'lerde ise, yine savaş sonrası dönemde ortaya atılan iki başka soru öne çıktı: Sosyal bilimin (gerçekte bütün bilginin) ne kadar "Avrupa-merkezci" olduğu ve dolayısıyla sosyal bilim mirasının ne kadar yerel görüşlü

kabul edilebileceği sorusuyla, modern düşüncenin "iki kültür"e ayrıştığı yollu kemikleşmiş anlayışın entelektüel faaliyetin örgütlenmesine ne kadar yardımcı olduğu sorusu. Şimdi bu iki soruyu ele alacağız.

2. Mirasın Ne Kadar Yerel Görüşlü Olduğu *

Ne kadar ihtiyatla kullanılırsa kullanılsın, evrensellik iddiası – evrensel anlamlılık, evrensel uygulamrlılık, evrensel geçerlilik– bütün akademik disiplinlerin varoluş gerekçelerinden birisidir. Kurumsallaşabilmelerinin bir gerekçesi de budur. Gerekçe ahlaki, pratik, estetik ya da siyasal nedenlere veya bunların bir karışımına dayanıyor olabilir, fakat kurumsallaşmış bilgi daima, incelenen durumdan çıkan sonuçların benzeri bir başka durum için de anlamlı olacağı varsayımı üzerine kuruludur ve bulunabilecek durumların sayısı fiilen sınırsız olabilir. Tabii bu iddialardan hiç birisinin kesinkes doğru olduğu da söylenemez. Çağdaş bilginin üç ana dalı (insan bilimleri, doğa bilimleri ve sosyal bilimler) ve her birinin içinde yer aldığı kabul edilen disiplinlerin hepsi, evrensellik konusundaki değişik iddialarını koruyabilmek için farklı cephelerde –entelektüel, ideolojik, siyasal– bitmeyen bir kavga vermişlerdir. Bunun böyle olmasının nedeni, bu tür iddiaların tarihin belirli dönemlerinde, belirli sosyal sistemler içinde ortaya atılmış olmaları ve ancak tarihsel, dolayısıyla bugün olup yarın olmayabilecek kurumlar ve pratiklerle doğrulanabilmeleridir.

Herhangi bir disiplinin –ya da disiplinler grubunun– evrenselciliği, özel ve değişken bir entelektüel iddialar ve sosyal pratikler bileşimine dayandırılır. Bu iddialar ve pratikler birbirlerinden beslendikleri gibi, disiplinin ya da bölümün kurumsal yeni-

* "Yerel görüşlü" ve "yerelci" olarak çevirdiğimiz terim *parochial*. Her ne kadar yine "yerel" ve "yerellik" diye karşıladığımız *local* ve *localism* ile çakışıyorsa da *parochial* metinde "gerçek evrensel"in karşıtı olarak ve "Avrupamerkezcilik" için kullanıldığından en doğrusu bu olmaktadır. *Parochial*, ayrıca "bir kilise cemaatinin inançları", "taşralılık" ve "dar görüşlülük" anlamlarını da taşıyor. (ç.n.)

den üretimi tarafından da desteklenir. Değişme genellikle, bir yerden başka bir yere aktarıldığı varsayılan evrensel derslerin olsun, aktarılma yollarının olsun, sürekli olarak uyarlanması, ince ayar yapılması biçiminde gerçekleşir. Tarihsel olarak bunun anlamı, bir disiplin bir kez kurumsallaştı mı, evrenselci iddialarına karşı çıkmanın –entelektüel anlamda halen geçerli olup olmadığına bakılmaksızın– genellikle çok zor olmasıdır.

Evrensellik iddiası, ne kadar içtenlikle savunulursa savunulsun, sosyal bilimlerin bugüne kadarki tarihsel gelişmesi içinde sağlanamadı. Son zamanlarda sosyal bilimlerin bu amaca ulaşmadaki yetersizlik ve başarısızlıkları eleştirmenlerce çok acımasız biçimde dile getirildi. En katı eleştirmenler evrenselliğin erişilmesi olanaksız bir amaç olduğunu ileri sürdüler. Yine de sosyal bilimcilerin çoğunluğu, sosyal bilimler bugüne kadar kabul edilemez biçimde yerel görüşlü kalmış olsalar bile, evrenselliğin değerli ve bir gün erişilebilecek bir amaç olduğuna inanıyorlar. Hatta bazıları, doğrudan daha önce sosyal bilim dünyasından dışlanmış gruplarca yapılan bu yeni eleştirilerin, gerçek evrenselciliği mümkün kılacak koşulları hazırladığını ileri sürüyorlar.

Birçok açıdan, karşılaşılan en ciddi sorunlar, en nomotetik üç bilimi ilgilendirmektedir. Doğa bilimlerini model olarak almakla, bu üç bilim, evrenselci biçimde vazedildiği haliyle erişilmesi olanaksız üç beklenti yarattı: Bunlar, öngörüde bulunabilme beklentisi, müdahale edebilme beklentisi ve nihayet, bu ikisinin dayandırıldığı hassas ölçümler yapabilme beklentisidir. İnsan bilimlerinin tanımladıkları alanda ortaya çıkan tartışmaların, zaman zaman, araştırmacının öznel tercihlerine dayandığı düşünülse de, nomotetik sosyal bilimler kendilerini, sosyal olgunun ölçülebileceği ve ölçümler üzerinde evrensel bir mutabakat sağlanabileceği varsayımıyla bağladılar.

Bugünden geriye baktığımızda, nomotetik sosyal bilimin evrensel bilgiye erişebileceği kumarının çok riskli olduğu görülüyor. Çünkü doğa bilimcilerin tanımladıkları doğal dünyadan farklı olarak, sosyal bilimlerin alanı, araştırmacının kendisinin de araştırma nesnesine dahil olduğu bir alan olmakla kalmıyor, ayrı-

ca, incelenen kişiler araştırmacılarla çok çeşitli diyaloglara ya da çekişmelere girebiliyorlar. Doğa bilimlerinde tartışma konuları normal olarak, inceleme konusu olan nesnelerin görüşleri alınmadan çözülür. Buna karşılık sosyal bilimcilerin incelediği halklar (ya da onların soyundan gelenler), görüşlerinin alınıp alınmaması konusunda araştırmacılarla giderek daha sık tartışıyorlar ve sosyal bilimciler de bu müdahaleyi pek hoş karşılamıyorlar. Bu müdahale, giderek evrenselcilik iddialarının sorgulanması biçimini almıştır. Muhalif sesler –özellikle feministler (ama yalnız değildiler)– sosyal bilimlerin kendilerini ilgilendiren gerçekliği açıklama yeteneğini sorguladılar. Araştırmacılara şunu söylemeye çalışıyorlardı: "Çözümlemeniz sizin kendi grubunuz için geçerli olabilir. Ama bizim durumumuza hiç uymuyor." Zaman zaman muhalifler çok daha kestirmeden giderek evrenselciliği ilke düzeyinde sorguladılar. Sosyal bilimlerin bütün dünyaya uygulanabilir diye savunduğu şeylerin, gerçekte insanlığın çok küçük bir azınlığının görüşleri olduğunu iddia ettiler. Ayrıca, görüşleri bilgi dünyasında egemen olan azınlığın, bunu salt, üniversitelerin dışındaki dünyada da egemen olduğu için yapabildiğini ileri sürdüler.

Sosyal bilimlerin insanların dünyasını yansız yorumlayabileceği konusundaki kuşkuculuk, bu bilimlerin kurumsallaşmasından çok önce gündeme gelmiş, Herder ve Rousseau'dan Marx ve Weber'e dek önde gelen birçok Batılı entelektüelin eserinde dile getirilmişti. Aslında bu disiplinlerin Avrupa-merkezci/eril/burjuva girişimler oldukları yolundaki çağdaş eleştiriler, daha önce bilimin içinden ve dışından, açık ya da örtük olarak dile getirilmiş eleştirilerin bir tekrarından öteye gitmiyordu, ama önceki eleştiriler büyük ölçüde görmezden gelinmişti.

Avrupa ve Kuzey Amerika'da ondokuzuncu yüzyılda kurulan sosyal bilimlerin Avrupa-merkezci olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. O dönemin Avrupası kendini kültürel yönden üstün görüyordu ve birçok bakımdan öyleydi de. Avrupa hem siyasal hem de iktisadi olarak dünyayı fethetmişti. Teknolojik başarılar bu fetihin önemli bir unsuruydu ve ileri teknolojiyi daha ileri bir bilime, daha üstün bir dünya görüşüne bağlamak mantıklı görünü-

yordu. Avrupa'nın başarısını evrensel ilerlemeye doğru bir hamle ile özdeşleştirmek çok da yanlış görünmeyebilirdi. 1914-1945 dönemi Batılılar'ın ahlaki ilerleme iddialarını yalanlayan bir ilk şok oldu, fakat 1945'te Batı dünyası yitirdiği güveni yeniden kazandı. Batılı düşüncelerin kültürel evrenselliğini hedef alan meydan okumanın yeniden ciddiye alınması için, 1945'ten sonra Batı'nın siyasal egemenliğinin önemli ölçüde sarsılmasını ve 1970' lerde Doğu Asya'nın iktisadi faaliyette çok güçlü bir yeni odak olarak ortaya çıkmasını beklemek gerekecekti. Üstelik artık bu meydan okuma yalnız, kendilerini sosyal bilim analizlerinin dışında bırakılmış hissedenlerden değil, Batılı sosyal bilimin kendi içinden de gelmekteydi. Eskiden sadece küçük bir azınlık içinde varolan Batı'nın kendi kendisiyle ilgili kuşkular, artık daha geniş kesimleri etkisi altına almıştı.

Demek ki, sosyal bilimlerin tarihsel gelişme içinde edindikleri kültürel yerel görüşlülük meselesi, dünyadaki güç dağılımının değişmeye başladığı bir bağlamda öne çıktı. Bu mesele, Batı'nın dünya arenasında kurduğu ve uzun süre tartışılmayan siyasal ve iktisadi egemenliğinin yitişini, uygarlık alanında temsil ediyordu. Ancak uygarlık meselesi açık bir çatışma şeklini almadı. Tutumlarda derin çelişkiler vardı ve ne Batılılar ne de Batılı olmayanlar bu mesele etrafında ortak bir tavırda birleşen gruplar oluşturabildiler (bir gruptaki diğer grubu destekleyen muhalifler için de aynı şey söz konusuydu). Örgütlenme bakımından aralarındaki ilişkiler karmaşıktı. Pek çok Batılı olmayan araştırmacı Batı üniversitelerinde yetişmişti, daha da kalabalık bir araştırmacı kesimi ise kendini Batılılar'la özdeşleştirilen epistemolojilere, metodolojilere ve teorilere bağlamıştı. Buna karşılık, sayıları daha az olmakla birlikte, Batılı olmayan sosyal bilimcilerin benimsedikleri düşünceleri yakından izleyen ve derinden etkilenen Batılı araştırmacılar da vardı.

Ama bir bütün olarak ele alındığında, 1945-1970 döneminde Avrupa ve Kuzey Amerika'da egemen olan sosyal bilim düşüncelerinin Batı dışı dünyada da egemen olduğu söylenebilir. Zira bu dönem, sosyal bilim uzmanlığının Batı dışı dünyaya, genellikle

Batılı kurumların koruyucu kanatları altında ya da onların yardımıyla yayıldığı bir dönemdir ve söz konusu kurumlar, disiplinlerin Batı'da geliştiği şekliyle evrensel bir norm olarak kabul edilmesini beklemektedirler. Sosyal bilimcilerin de, siyasal ya da dini liderler gibi misyonları vardır; örneğin, gerçeği bilmek gibi bazı hedeflere ulaşma şansını artıracağı inancıyla, bazı uygulamaların evrensel bir kabul görmesini isterler. Bilimin evrenselliği bayrağı altında, bilimsel anlamda meşru bilginin nasıl olması gerektiğini tanımlar ve böylece bu biçime uymayan bilgiyi kabul edilebilirlik alanının dışına atarlar. Egemen ideolojiler kendilerini hem eyleme yön veren hem de evrensel denilen paradigmaları belirleyen aklın yansıması ve ürünü olarak tanımladıkları için, bu görüşleri reddetmek, "bilim"e karşı "macera"yı seçmek olarak nitelenmekte ve entelektüel ve manevi güvenlik yerine belirsizliği yeğlemek anlamına gelmekteydi. Bu dönemde Batı sosyal bilimi güçlü bir sosyal konumda olmayı sürdürüyor ve ekonomik avantajıyla zihinsel üstünlüğünü, kendi görüşlerini, örnek sosyal bilim olarak yaymakta kullanabiliyordu. Öte yandan Batı sosyal biliminin bu misyonu, dünyanın geri kalanındaki sosyal bilimciler için de çok çekiciydi, zira bu görüşleri ve uygulamaları benimsemekle onlar da evrensel bilim topluluğuna katılmış oluyorlardı.

Sosyal bilime 1960'ların sonlarından beri yöneltilen yerel görüşlülük suçlaması, başlangıçta ve belki her şeyden çok, evrenselciliği temsil ettiği iddiasını hedef almaktaydı. Eleştirmenler sosyal bilimin gerçekte yerel görüşlü olduğunu iddia ediyorlardı. Bu eleştiri, sosyal bilimin eril yönelimini sorgulayan feministler ile Avrupa-merkezciliğini sorgulayan çeşitli gruplarca dile getirildi; sonradan bunlara sosyal bilimlerin varsayımlarında gördükleri başka sapmaları dile getiren gruplar da katıldı. Tarihsel ayrıntılar farklı olmakla birlikte ileri sürülen itirazlarda paralellikler görülmekteydi: Önce evrensellikten sapmanın kanıtları sergileniyor, sonra bunun ele alman sorunlar ve araştırma konuları açısından doğurduğu sonuçlar gözden geçiriliyor, daha sonra araştırmacıların devşirildiği sosyal tabanın tarihsel olarak ne kadar dar olduğu gösteriliyor ve en sonunda da analizin epistemolojik temelleri

sorgulanıyordu.

Bu eleştiriler değerlendirilirken, epistemolojik itiraz ile siyasal itirazı, bunlar entelektüel tartışmanın her iki yanındaki kişiler için birbirleriyle bağlantılı olsalar da, birbirinden ayırmak gerekir. Siyasal itiraz, üniversite yapısı içindeki personelin (öğrenciler, profesörler) devşirilmesiyle (daha geniş siyaset dünyasındaki gelişmeye koşut olarak) ilişkilidir. Burada sosyal bilimler içinde pek çok "unutulmuş" grup bulunduğu ileri sürülmekteydi: Kadınlar, bütünüyle Batılı olmayan dünya, Batı toplumlarında "azınlık" grupları ve tarihsel olarak siyasal ve sosyal açıdan marjinal diye tanımlanan başka gruplar.

Bilgi üreten kurumlarda personel dışlamasına son verilmesinin gerekçelerinden biri de, bunun geçerli bilgi elde edilmesi üzerindeki olası sonuçlarıydı. Söylenen en basit düzeyde şuydu: Son 200 yılda sosyal bilimcilerin çoğu kendilerini –nasıl tanımlıyorsa o anlamda kendilerini– incelemiş, hatta "ötekileri" incelediklerini iddia edenler bile, onları kendilerinin bir yansıması ya da kendilerinin karşıtı olarak tanımlama eğiliminde olmuşlardır. Saptama bu olunca, önerilen çözümün ne olacağı da çok açıktır: Eğer bilimsel topluluğun devşirildiği tabanı genişletirsek, büyük olasılıkla incelenen konuları da genişletmiş oluruz. Dediklerinin doğru olduğu, bugün bilimsel toplantılara sunulan bildirilerin ya da basılan kitapların başlıklarıyla 1950'lerde bunlara tekabül eden listelere kabaca bir göz atmakla bile görülebiliyor. Bu kısmen sosyal bilimcilerin sayısındaki artışın ve yeni uzmanlık alanları arayışının doğal sonucudur. Ama sosyal bilimcilerin daha geniş bir sosyal tabandan devşirilmesi için yapılan baskıların ve buna bağlı olarak yeni araştırma alanlarının meşrulaşmasının da bu gelişmeyi etkilediği çok açıktır.

Ancak yerel görüşlülük suçlaması araştırmacıların sosyal kökeni meselesinden çok daha derine iniyordu. Sosyal bilimciler arasındaki yeni "sesler", meşru araştırma konuları ya da sorunları, hatta farklı perspektiflerden yapılan değerlendirmelerin farklı olacağı gibi meselelerden çok öteye giden teorik sorular sormaktaydılar. Bu yeni seslerin bir iddiası da, sosyal bilimlerin (hatta

doğa bilimlerinin ve insan bilimlerinin de) teorik düşüncelerinin dayandığı bazı önkabuller bulunduğu ve bunlardan çoğunun *a priori* önyargılar ya da ne teorik ne de ampirik hiç bir haklı gerekçesi bulunmayan akıl yürütme tarzları içerdiği idi; dolayısıyla bu *a priori* unsurlar ayıklanmalı, çözümlenmeli ve daha geçerli varsayımlarla değiştirilmeliydi.

İşte bu anlamda, söz konusu talepler, sosyal bilimleri açma talebinin bir parçasıydı. Kuşkusuz bu, yeni teoriler adına ortaya atılan her yeni önermenin doğru ya da haklı olması demek değildir. Ancak teorik önermelerimizin geçerli olmayan, gizli, *a priori* varsayımlar içerip içermediğini araştırmanın son derece yararlı olduğu ve bugün sosyal bilimler için birçok açıdan öncelik taşıdığı da açıktır. Bu yeni çözümleme tarzlarının bizden beklediği, farklılığı teorileştirirken bilimi, analizi, aklı kullanarak farklılığın (ırk, cins, cinsellik, sınıf) yerinin ve ağırlığının ne olduğunu saptamamız.

1878'de Afrikalı bir bilim adamı, Engelbert Mveng "Boyun Eğmeden Mirası Devralmaya" başlıklı bir makale yazdı. Burada şunu söylüyordu: "Bugün Batı, doğruya ulaşmanın Aristoteles mantığı, Thomasçı mantık ya da Hegel diyalektiğinden farklı yolları da olabileceği konusunda bizimle hemfikir. Ama bunun için, sosyal bilimler ve insan bilimleri üzerindeki sömürgeciliğe son verilmesi gerekiyor."[8] Dahil olma isteği, teorik temellerin açıklığa kavuşturulması isteği, aslında bir sömürgeciliğe son verme ya da başka bir deyişle, bugün bildiğimiz haliyle sosyal bilimlerin özel kurumsallaşma biçimini yaratan iktidar ilişkilerinin değişmesi isteğidir.

Farklı modernleşme teorileri geleneksel toplumların modern toplumla zıt olan bazı özelliklerini saptadı, ama bunu yaparken iç düzenlerinin karmaşıklığım gözden kaçırdı. İktidar ve kimlik gibi anahtar sosyal bilim kavramları hakkında alternatif görüşler vardır. Batılı olmayan birçok söylemde, iktidarın gerçek olmadığına,

8. Engelbert Mveng, "De la sousmission à la succession", *Civilisation noire et Eglise catholique - Black Civilization and the Catholic Church*, Abidjan Kollokyumu, Paris/Abidjan & Dakar, Présence Africaine/Les Nouvelles Editions Africaines, 1978, 1: 141.

kaygan bir zeminde ortaya çıkan, gelip geçici bir şey olduğuna ya da meşruiyetin resmi kurallardan çok, ilişkinin içeriğinden kaynaklanması gerektiğine dair kavramlara ve mantıklara rastlamak mümkündür. Örneğin, "maya" kavramının Mahayana Budistleri'nce devlete, iktidar sahibine ve yönetici klanlara uygulanması, tektanrılı dinlerde egemen olan iktidar mantığının mutlaka bütün dinlerde varolduğu görüşünü çürütmektedir. Daocu meşru "yol" (dao) kavramı, meşruiyeti, Konfüçyusçuluk'un bürokratik meşruiyet anlayışından farklı olarak, kaotik gerçeklerle varoluşsal bir buluşma şeklinde anlamaktadır. Aynı şekilde, Mahayana Budistleri, kimliğin mutlak olmadığına, her zaman başka toplulukların kabulüyle el ele gitmesi gerektiğine inanırlar. Karaibler'de (ve Afrikalı-Amerika'nın başka yerlerinde) bir yanda dil, din ve müzik biçimleri arasındaki, diğer yanda etnik-ırksal kategoriler arasındaki sınırlar oldukça esnektir ve insanlar bu sınırların bir yanından öbürüne kolayca geçebilmektedirler. Bazı Batılı sosyal bilimciler bu toplumlardaki çok kimlikli insan sayısının çokluğundan sanki kötü bir şeymiş gibi söz ederlerken, yerli halk bunu bir engelden çok, bir avantaj olarak görme eğilimindedir.

Buradaki mesele, iktidar ya da kimlikle ilgili farklı görüşlerden hangisinin daha iyi olduğunu tartışmak değil, fakat sosyal bilimlerin doğrudan doğruya analitik yapımlarının dayandığı temelleri tartışmaya açmalarının gerekliliğini göstermektir. Eğer sosyal bilim evrensel bilgiye ulaşmak için yapılan bir alıştırmaysa, o zaman "öteki"nin mantıken varolmaması gerekir, zira "öteki" "bizim", araştırılanlar ve araştırmayı yürütenler olarak bizim, bir parçamızdır.

Kısacası evrenselcilik ve tekilcilik (*particularism*) mutlaka birbirinin karşıtı olmak zorunda değildir. Peki, bu kısıtlayıcı çerçeveyi nasıl aşabiliriz? Evrenselcilikle tekilcilik arasındaki gerilim yeni bir keşif değildir; son 200 yıldır farklı görünümler altında sosyal bilimlerin merkezinde yeralagelen bir tartışmadır. Evrenselcilik tekilciliğin gizli bir biçimi olmakla suçlanmış ve bu haliyle oldukça baskıcı olduğu söylenmiştir. Şüphesiz, bazı şeyler evrensel olarak doğrudur. Mesele, sosyal iktidarı ellerinde bu-

lunduranların, varolan durumu, kendi yararlarına olduğu için evrenselmiş gibi görmeye doğal bir yatkınlıkları olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla evrensel doğrunun tanımı da iktidar odaklarının değişmesiyle birlikte değişmiştir.

Bilimsel doğrunun kendisi de tarihseldir. Demek ki asıl mesele, neyin evrensel olduğu değil, neyin nasıl evrildiği ve evrilmenin mutlaka ilerleme demek olup olmadığıdır. Sosyal bilimler, sosyal bilimcinin de içinde yer aldığı eşitsiz dünyayı betimleme ve o dünya hakkında doğru önermeler yapma olgusuyla nasıl başedeceklerdir? Evrenselcilik iddiaları hep belirli kişiler tarafından yapılır ve bu kişiler karşılarında daima kendilerininkine rakip iddiaları olan başkalarını bulurlar. Neyin evrensel olduğu konusunda birbirine rakip tekilci görüşlerin varlığı, bizi araştırmacının tarafsızlığıyla ilgili sorgulamaları ciddiye almaya zorlamaktadır. Doğa bilimleri uzun zamandan beri, ölçümü yapanın ölçülene müdahale ettiği gerçeğini kabul ediyorlar. Bu gerçeğin çok daha kolaylıkla kabul edilebilir olması gereken sosyal bilimlerde ise, söz konusu önerme hâlâ tartışmalıdır.

Yeri gelmişken, evrenselcilikle ilgili yeni tartışmaların üç soruyu birbirine karıştırdığını belirtmeliyiz. Bunlar, betimleyici ve analitik önermelerin birbirlerinden farklı oldukları (ki her ikisi de doğru olabilir); rakip çıkarları yansıtan bütün önermelerin geçerli oldukları (ki bu önermelerin hepsi aynı ölçüde geçerli ve aynı ölçüde kendi çıkarının peşinde olabilir) ve bilimsel iletişimin temelinin eleştirel akılcılık olduğudur. Evrenselcilik ve tekilcilik kategorilerinin ardında gizlenen şeyin, nesneler, amaçlar, dil ve metadil açısından ne olduğunu anlamak istersek, yapılabilecek tek şey meta-dilleri ön plana çıkarıp onları eleştirel aklın süzgecinden geçirmek olabilir. Böylece herkes, nesneler, amaçlar ve diller yönünden kendi evrensel ve tekil karışımının ne olduğunu seçme olanağını bulur.

Eğer evrenselcilik, bütün evrenselcilikler, tarihsel dönemlere göre değişiyorsa, günümüzde geçerli olacak tek bir evrenselcilikte anlaşmanın olanağı var mıdır? Tarihsel döneme göre değişen evrenselciliğin çözümü gettolarda mı yoksa sosyal bütünleşmede

mi aranmalıdır? Evrenselliği içinde çelişkiye yer veren, o anlamda modern toplumların ve modern düşüncenin biçimci evrenselciliğinin ötesine giden, daha derin bir evrenselcilik var mıdır? Bir tanrının birden çok tanrıda cisimleştiği Hindu tapınağı, çoğulcu bir evrenselcilik geliştirmemiz için bize örnek olabilir mi?

Daha güçsüz olanlar, bir anlamda daima bıçak sırtındadırlar: Varolan evrenselcilikler arasında seçim yapmanın geçerli bir yolu yoktur. Eğer bu evrenselciliklerin bilgeliğine bağlı kalırlarsa, teori üretme alanından dışlanmayı ya da bu alanda yetersiz görülmeyi daha baştan sineye çekmek zorundadırlar. Ama eğer varolan evrenselciliklere uygun olarak hareket etme konusunda tereddüt ederlerse, sistem içinde ne siyasal ne de entelektüel açıdan gerektiği gibi davranamayacaklarından, durumu düzeltme şansını da yitirirler. Sonuç, dışlanmış olanların başlarda, hem siyasal hem de kültürel anlamda, bütünleşme ve ayrışma arasında gidip gelmeleridir. Bunun katlamlamaz hale geldiği noktada, bazen, varolan bütün evrenselcilikleri alaşağı ederler. Günümüzde sosyal bilimler, böyle bir tepkiyle karşı karşıyadır. Önümüzde duran soru, yerelcilik konusundaki haklı eleştirilere gereken yanıtı verebilmek ve böylece evrensel düzeyde anlamlı, uygulanabilir, geçerli bir sosyal bilim iddiasında bulunabilmek için, sosyal bilimleri nasıl açabileceğimiz sorusudur.

Eğer hedef ortak bir söylem geliştirmekse, biz bunun şu ya da bu biçimde bir evrenselcilik gerektirdiğine inanıyoruz. Öte yandan, her tür evrenselciliğin tarihsel olduğunu, böyle olduğu için de, belirli bir dönemde entelektüel tartışmanın terimlerini belirlediğini, bir tür tercüme aracı olduğunu ve sonuç olarak entelektüel gücün kaynaklarından birini oluşturduğunu düşünüyoruz. Ayrıca, her evrenselciliğin kendi sorduğu soruları yanıtladığını ve bu yanıtların bir dönemde geçerli olan evrenselciliğin (evrenselciliklerin) doğası tarafından belirlendiği kanısındayız. Ve biz, belirsiz ve karmaşık bir dünya hakkında farklı yorumların yan yana varolacaklarını kabul etmenin önemli olduğuna inanıyoruz. Geçmişte ve bugün içinde yaşadığımız sosyal gerçekliklerin zenginliğini kavramak, ancak çoğulcu bir evrenselcilikle mümkün olabilir.

3. "İki Kültür" Arasındaki Ayrımın Gerçekliği ve Geçerliliği

1960'lardan bu yana bilginin yapısında iki çarpıcı değişiklik meydana geldi. Bunlar, üniversitenin bilgi üretiminde iki karşıt uçta bulunan yerlerinden geldi, ancak her ikisi de "iki kültür" arasındaki ayrımın ne kadar gerçek ve geçerli olduğunu sorgulamaktaydı. Doğa bilimlerinde Newtoncu varsayımlar konusunda uzun zamandan beri fokurdayan, en azından ondokuzuncu yüzyıl sonunda yaşamış Poincaré'ye kadar götürülebilecek olan hoşnutsuzluklar sonunda patladı: Bunu entelektüel üretimde, tepkiye katılanların sayısında, tepkinin kazandığı kamusal görünürlükte izlemek mümkün. Bunun, hiç kuşkusuz, sosyal bilimlerdeki altüst oluşta da rolünü gördüğümüz, sayısal artışın yarattığı ayrışma baskısıyla da bir ilişkisi vardı. Ancak daha önemlisi, bilim adamlarının giderek daha karmaşık olaylarla ilgili sorunları çözmeleri gerekirken, eski teorilerin çözüm önermekte her geçen gün daha yetersiz kalmalarıydı.

Doğa bilimlerinde ve matematikte meydana gelen bu gelişmeler sosyal bilimler için iki açıdan önemliydi. İlk olarak, 1945 sonrası dönemde sosyal bilimlerde daha da egemen hale gelen nomotetik epistemoloji modeli, tam da bu Newtoncu kavramların bilgeliğini sosyal bilimlere taşıma derdinde olan bir modeldi. Bu modeli sosyal bilimlere uygulamak isteyenlerin bastığı toprak ayaklarının altından kaymaktaydı. İkinci olarak, doğa bilimlerindeki yeni gelişmeler, doğrusal olmayan gelişmelerin doğrusal gelişmeye, karmaşıklığın basitliğe üstünlüğünü, ölçeni ölçülenden ayırmanın olanaksızlığını ve bazı matematikçilere göre kalitatif yorumların, doğruluğu daha sınırlı görünen kantitatif ölçümlerden daha üstün olduğunu ortaya koymaktaydı. En önemlisi de bu bilim adamlarının zaman okunu vurgulamalarıydı. Kısacası, doğa bilimleri, onlara öykündükleri için "katı" denilen sosyal bilimlerden ziyade "yumuşak" bulunup hor görülen sosyal bilimlere benzemeye başlamışlardı. Bu, yalnız sosyal bilimlerin kendi ara-

larındaki kavgalarda güç dengesini değiştirmekle kalmadı, "üstalanlar" olarak doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki güçlü ayrımı da sarstı. Ancak doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki çelişkinin azalması bu kez, eskiden insanlığı makina gibi gören anlayışın yerine, doğayı etkin ve yaratıcı olarak gören anlayışı koydu.

Descartes'ın klasik bilim anlayışı, dünyayı determinist ve "doğa yasaları" denilen, bütünüyle nedensel yasalarla açıklanabilen bir otomata benzetmekteydi. Bugün ise birçok doğa bilimci dünyanın bundan çok farklı biçimde betimlenmesi gerektiğini savunuyor.[9] Dünyanın çok daha istikrarsız, çok daha karmaşık, dalgalanmaların büyük rol oynadığı ve kilit sorularından birisi bu karmaşıklığın nereden kaynaklandığını açıklamak olan bir yer olduğunu düşünüyor. Çoğu doğa bilimci artık, makroskopik olanın, ilkece daha basit bir mikroskopik dünyadan çıkarsanabileceğine inanmıyor. Pek çoğu, karmaşık sistemlerin kendi kendilerini örgütlediklerine, dolayısıyla doğanın artık edilgen olarak düşünülmesinin mümkün olmadığına inanıyor.

Artık Newton fiziğinin yanlış olduğunu düşündüklerinden değil, fakat Newtoncu bilimin incelediği istikrarlı, hareket yasalarına tabi zamanda-geri-dönüşlü sistemlerin, gerçeğin ancak sınırlı bir bölümünü oluşturduğuna inandıklarından. Örneğin Newtoncu bilim, gezegenlerin nasıl hareket ettiğini gösterebiliyor, ama gezegen sisteminin nasıl oluştuğunu açıklayamıyor. Aynı şekilde, denge durumunda ya da dengeye yakın durumdaki sistemleri betimleyebiliyor, ama denge durumunda olmayan sistemler – ki bunlar en az denge durumundakiler kadar hatta belki de daha çoktur– karşısında sessiz kalıyor. Dengede olmayan bir sistemin koşulları, "yasayı" ve ilk durumu bilmenin, sonradan sistemin nasıl hareket edeceğini öngörmeye yettiği zamanda-geri-dönüşlü bir sisteminkinden çok farklıdır. Daha doğrusu, dengede olmayan bir sistem, çok önemli ve yapıcı bir rol oynayan "zaman oku"nun bir ifadesidir. Böyle bir sistemde gelecek belirsizdir ve geriye dö-

9. Bkz. Ilya Prigogine, *Les lois du caos*, Paris, Flammarion, 1994.

nülemez. Bu durumda, ortaya atacağımız yasalar, olması kesin şeyleri değil, ancak olasılıkları sıralayabilir.

Buna bağlı olarak, geri-dönüşsüzlük, bilimsel bir yanılma, bilimsel bilgi eksikliğinin yol açtığı kesin olmayan bir kestirimin sonucu gibi ele alınamaz. Tersine, bugün doğa bilimciler hareket yasalarını bu geri-dönüşsüzlük ve olasılık kavramlarını içerecek biçimde yeniden formüle etmeye çalışıyorlar. Bilim adamları, ancak bu yapılabildiği takdirde, içinde yaşadığımız sürekli hareket halindeki evrene yön veren mekanizmaların, o da sadece betimleme düzeyinde, anlaşılabileceğini düşünüyorlar. Doğa bilimi böylece, doğa yasaları düşüncesini, olay, yenilik ve yaratıcılık düşünceleriyle bağdaştırmayı umuyor. Bir anlamda, fiziksel olaylarda istikrarsızlığın, Darwin'in doğal seçiminin biyolojide oynadığı rolü oynadığı ileri sürülebilir. Doğal seçim, evrimin gerekli ama yeterli olmayan bir koşuludur. Bazı türler çok yakın bir zamanda ortaya çıkmıştır; başkaları ise yüzlerce milyon yıldır varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Aynı şekilde, olasılıkların varlığı ve zaman simetrisinin kırılması evrimin gerekli bir koşuludur.

Karmaşık sistemlerin analizi, sosyal bilimlerde yapılacak analizleri çok derinden etkileyecektir. Tarihsel sosyal sistemlerin birden çok ve birbirleriyle etkileşim halindeki birimlerden oluştukları çok açıktır; bu birimlerden her biri de yerleşik hiyerarşik örgütlerin ve yapıların ortaya çıkması, zaman içinde evrilmesi ve zaman ve mekânda meydana gelen karmaşık davranışların ürünüdür. Ayrıca, sabit mikroskobik etkileşim mekanizmalarına dayalı, ama doğrusal olmayan dinamik sistemlerin sergiledikleri karmaşıklığa ek olarak, tarihsel sosyal sistemler, deneyimlerinden yola çıkarak öğrenme ve uyum kapasitesine sahip bireysel öğelerden oluşmaktadır. Bu ise beraberinde, geleneksel fiziksel sistemlerin doğrusal olmayan dinamiklerinin çok ötesinde, sosyal bilimlerin ancak evrimsel biyoloji ve ekolojiyle paylaştıkları yeni bir karmaşıklık düzeyi getirmektedir.

Karmaşık sistemlere uygulanan analiz yöntemleri, stokastik*

* hedefe ulaşmak için en uygun imkânları seçme işlemine ait (ç.n.)

olarak yapılan yenilikler ve deterministik kaos özelliği gösteren uzun dönemli iktisadi dalgalanmalar arasındaki ilişki gibi birçok alanda uygulanmaya başladı. Ayrıca, rekabet halindeki teknolojilerin, şu ya da bu getirinin artması durumunda, daha üstün alternatiflerin varlığına rağmen "kitlendiği" gösterilebiliyor. Doğa bilimlerince geliştirilen, evrimsel karmaşık sistemlerle ilgili kavramsal çerçeve, sosyal bilimcilere, sosyal bilimlerin –özellikle doğrusal denge biliminden esinlenen nomotetik analiz biçimlerine direnen sosyal bilimlerin– uzun zamandır benimsedikleri görüşlere uyan bir dizi düşünce önermektedir. Dengede olmama durumunun dinamiğine dayandırılan bilimsel analizin ürettiği, birden çok gelecek olasılığı, çatallanma ve seçim, tarihsel bağımlılık ve bazılarının savunduğu, belirsizliğin sisteme özgü ve sistemin içinde olduğu gibi kavramlar, sosyal bilimlerin önemli bazı gelenekleriyle örtüşmektedir.

Bilginin üç büyük alana ayrılmasını öngören üçlü bölünmeye ikinci büyük meydan okuma, iki kültür arasındaki gerilimin "insan bilimleri" tarafından geldi. Bu kez meydan okumanın kökeninde "kültürel araştırmalar" adını verebileceğimiz çalışmalar vardı. Kültür kuşkusuz, uzun zamandan beri hem antropologlar hem de insan bilimciler tarafından kullanılagelmekte olan bir terimdi, ama genellikle bu yeni ve daha siyasal nitelikteki iddiayı pek taşımamıştı. "Kültür" araştırmaları, programlar, dergiler, dernekler ve kütüphane koleksiyonları yoluyla, neredeyse ayrı bir disiplin haline gelecek bir patlama yaptı. Bu meydan okumanın içerdiği belli başlı üç temadan söz edilebilir. Bu temalardan hiç birisi yeni değildir. Yeni olan belki de, bu üç temanın bir araya gelmesi ve birlikte kullanıldığında, bilimin, belirli bir bilimin, felsefeyi, belirli bir felsefeyi, bilginin meşrulaştırıcısı olma konumundan uzaklaştırdığı iki yüzyıl öncesinden bu yana, bilginin kurumsal arenalarında ilk kez önemli bir etki yapacak gücü elde etmesiydi.

Kültür araştırmalarında bir araya gelen bu üç tema şunlardır: İlk olarak, cins araştırmaları ve "Avrupa-merkezci olmayan" bütün araştırmaların tarihsel sosyal sistemlerin incelenmesindeki

önemi anlaşıldı; ikinci olarak, yerel, somut tarihsel analizler, bazılarının yeni "yorumsamacı dönüş" diye niteledikleri bir önem kazandı; üçüncü olarak da teknolojik başarıyla ilintilendirilen değerler başka değerlere göre tartışılmaya başladı. Kültür araştırmaları hemen her disiplinden araştırmacıları çekse de, özellikle üç grup arasında çok popüler oldu: Bu sayede güncel sosyal ve siyasal sahneye duyduğu ilgiyi meşrulaştırma fırsatını yakalayan her tür edebiyat araştırmacısı; disiplin içindeki yönlendirici rolünü yitirmiş olan etnografyanın yerine konulabilecek (en azından onunla rekabet edebilecek) yeni bir alan bulduklarını düşünen antropologlar ve farklılığı işlemek için teorik ("postmodern") bir çerçeve sunduğu, modernliğin "unuttuğu" (cins, ırk, sınıf vb. nedenlerle ihmal edilen) insanlarla ilgili olarak, neredeyse her biri bir disiplin haline gelen araştırmalar yapanlar.

Sosyal bilimlerin yerelci mirasını aşmak için gösterilen çabaları daha önce tartıştık. Bunu bir de, iki kültür arasındaki ayrışmanın geçerliliğini tartıştığımız çerçevede ele almak bize ne kazandırır? İki kültür meselesi ortaya konulurken, hiç bir zaman dile getirilmeyen, ama çok gerçek bir varsayım yapılmaktaydı. Buna göre bilim, felsefe ve/veya edebiyat/sanattan daha akılcıydı, daha "katı" ve kesindi, daha güçlüydü, daha ciddiydi, daha etkindi, dolayısıyla daha önemliydi. Bunun altında yatan saklı önkabul ise, bilimin bir biçimde daha modern, daha Avrupalı ve daha eril olduğuydu. İşte görüşlerini ve taleplerini kültür araştırmalarının yeniden değer kazanması çerçevesinde dile getiren cins araştırmaları ve Avrupa-merkezci olmayan bütün araştırmaların araştırmacılarının karşı çıktıkları da, açıkça dillendirilmeyen bu iddialardı.

Zaman zaman yerelin evrensele karşıtlığı, zaman zaman failin yapıya karşıtlığı şeklinde ifade edilen soruda da esas olarak aynı sorun gündeme getiriliyordu. Evrenselin yerine konan yapıların kişisellikten uzak, sonsuz ya da en azından çok uzun vadede değişebilen ve insan çabalarıyla kontrol edilmesi zor şeyler olduğu ileri sürülüyordu. Yine de herkesin kontrolü dışında sayılmazlardı; yapıların akılcı, bilimsel uzmanlarca pekâlâ değiştirilebildikleri, buna karşılık sıradan insanların ve yapıların içinde yer

alan daha güçsüz grupların bunu yapamayacakları düşünülmekteydi. Sosyal olayların çözümlenmesinde yapıların uzun vadede etkili olduklarını söylemek, görece güçsüz grupların sosyal durumu değiştirme çabalarının ve sosyal hareketlerin boşunalığını söylemek anlamına geliyordu. Evrensel olanın uzakta durduğu, "yerel"in ise hemen erişilir yakınlıkta olduğu düşünülmekteydi. Yerel arenalarda cins ve ırk/etniklik boyutlarının çözümlemenin merkezinde yer alacağı neredeyse hiç tartışmasız kabul edilmekteydi. Buna karşılık, arena ne kadar dünya katında olursa, alternatif perspektifler geliştirmenin, alternatif çıkarları savunmanın, alternatif epistemolojiler önermenin o kadar zorlaşacağı kanısı yaygındı.

Kültür araştırmalarının öne çıkardığı üçüncü unsur ise, teknolojik ilerlemenin yararları konusunda dile getirilen kuşkuculuktu. Kuşkuculuğun da dereceleri vardı ve ılımlı kaygılardan teknoloji ürünlerinin toptan reddine varmaya dek uzanıyordu. Bu tavır geniş ekolojik endişeler ve hareketler yelpazesiyle siyasal bir biçim alırken, entelektüel alanda da değerlerin bilimsel analizin merkezine dönüşü (bazıları buna felsefenin geri dönüşü diyorlardı) biçiminde ortaya çıktı. Ekolojik kriz başgösterince, teknolojinin evrensellik iddiası tartışılır oldu. Postmodern kuşkuculuk modern eleştirinin yerini alırken büyük teoriler denilen şeylerin hemen hepsi, oldukça soyut bir teorileştirme adına saldırıya uğradı. Kültürelciliğin etkisi bütün disiplinlerde hissediliyordu. Yorumsamacı yaklaşımlar yitirdikleri alanı yeniden kazanmaya başladılar. Farklı disiplinlerde dil, gerek bir araştırma nesnesi, gerekse disiplinin kendini epistemolojik yönden irdelemesinin aracı olarak, tartışmanın odağına yerleşti.

Kültürel araştırmalar varolan bazı sorunlara çözümler önermekle birlikte, bir yandan da yeni sorunlar yarattı. Faile ve anlama verilen ağırlık, zaman zaman, insan davranışını sınırlayan gerçek yapısal kısıtların ihmal edilmesine varan neredeyse iradeci bir yaklaşıma yol açtı. Yerel mekânların önemini vurgulamak, tarihsel dokunun daha genel etkileşimlerini ihmal etmeye götürebiliyor. Postmodernist kuşkuculuk, bazen pozitivist yaklaşımla-

rın sınırları konusunda, en az kendisi kadar eleştirel olan başka perspektiflerin mahkûm edilmesine neden olan, körükörüne bir teori düşmanlığına yol açabiliyor. Biz, tutarlılık arayışının, yeniden oluşturulacak bir tarihsel sosyal bilimin vazgeçemeyeceği bir zorunluluk olduğuna inanıyoruz.

Bununla birlikte, kültürel araştırmaların sosyal bilimler üzerinde, bilimdeki yeni gelişmelerin yaptığına benzer bazı etkileri oldu. Nasıl ki, doğa bilimcilerin yeni iddiaları, doğa ve sosyal bilimleri iki ayrı alan olarak bölen derin örgütsel ayrımı yerle bir ettiyse, kültürel araştırmaları savunanların iddiaları da, sosyal bilimlerle insan bilimlerini iki ayrı alan şeklinde bölen örgütsel ayrımı yıktı. Kültürelci projeler varolan bütün teorik paradigmaları, hatta kendileri de ana akım nomotetik sosyal bilimlerin eleştirisi niteliğinde olanları bile sorguladılar. Bu tür görüşlere destek, insan bilimleriyle sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden geldi, insan bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki geleneksel çizgiyi umursamayan yeni entelektüel işbirliği biçimleri oluşturdu.

1945'ten önce, sosyal bilimler kendi içinde, iki kültür arasında bölünmüştü ve sosyal bilimlerin, herkesin kendi tercihine göre, ya doğa bilimleriyle ya da insan bilimleriyle birleşerek ortadan kalkmasını savunan pek çok ses vardı. Başka bir deyişle sosyal bilimler, iki kültür kavramının derin gerçeğini kabul ederek, bunlardan birine ya da diğerine, *onların koşullarını kabul ederek* dahil olmaya çağrılıyorlardı. Bugün ortak temaların ve yaklaşımların varlığı, geçmişte olduğundan çok farklı bir temelde keşfediliyor. Doğa bilimciler, sosyal bilimlerin daha çok insan bilimleri kanadına yakın konumda yer alanlarca her zaman çok önemsenmiş olan zaman okundan dem vuruyorlar. Öte yandan edebiyat araştırmacıları "teori"den söz etmeye başladılar. Bugün sözü edilen teoriler, her ne kadar yorumsamacı nitelikte olsalar ve anlatıları denetlemeye karşı olduklarını ilan etseler de, teori kurma, geçmişte edebiyatçıların pek de meraklısı olmadıkları bir konuydu. Şüphesiz bu teoriler, sosyal bilimlerin daha bilimsel kanadının çalışmalarında merkezi bir rol oynayan teorilerle aynı türden değildir. Yine de kullandıkları terimlere büyük önem atfeden bir

grup açısından, kültürel araştırma yandaşlarının "teori" terimini merkezi terimlerinden biri haline getirmeyi başardıklarının altı çizilmelidir.

İki (ya da üç) kültürün farklı ifadeleri arasında gerçek bir yakınlaşma olduğunu söylemek için henüz zaman erkendir. Ancak tartışmalar, ayrımların açık seçikliği konusunda kafaları karıştırmıştır. Ve bugün artık, bilginin farklı alanlarının mutlaka birbirleriyle çelişmesi gerekmediğini öneren bir anlayışa doğru yol almaktayız. Tuhaf olanı, bütün alanlarda meydana gelen anlayış değişikliklerinin, sosyal bilimlerin geleneksel görüşünden uzaklaşmak yerine, ona yaklaşmakta olmasıdır. Bu durumda, iki kültür kavramının aşılmakta olduğunu söyleyebilir miyiz? Bunu söylemek için daha çok erken. Bugün için söyleyebileceğimiz sadece, doğa bilimleri, sosyal bilimler ve insan bilimleri şeklindeki üçlü bölünmenin, artık eskiden olduğu gibi apaçık bir doğru olarak görülmediğidir. Aynı şekilde, artık sosyal bilimlerin doğa ve insan bilimlerinin oluşturduğu iki hasım klan arasında parçalanmış zavallı bir akraba konumunda olmadığını; tersine, belki de onları barıştırabilme gücüne sosyal bilimlerin sahip olduğunu söylemek mümkündür.

III.

Şimdi Nasıl Bir Sosyal Bilim Kurmalıyız?

> Herhangi bir sosyal ortamda değerler çatışmasını çözmek için başvurulabilecek sadece birkaç yol vardır. Bunlardan birisi coğrafi ayrışmadır... Daha kararlı bir başka çözüm yolu çekip gitmektir... Bireysel ve kültürel farkla başetmenin üçüncü bir yolu diyalogtur. Burada değerler çatışması ilkece olumlu bir yoldan çözülür – bu yoldan taraflar arasında daha ileri düzeyde bir iletişim kurulabilir ve herkes kendini daha iyi anlayabilir... Nihayet, değerler çatışması güç ya da şiddet kullanma yoluyla çözülebilir... Artık içinde yaşadığımız küreselleşen toplumda bu dört seçenekten ilk ikisinin gerçekleşme şansı giderek azalmaktadır.
>
> Anthony Giddens[10]

Şimdi kurmak durumunda olduğumuz sosyal bilimler açısından 1945'ten beri yapılan çeşitli tartışmaların sonuçları nedir? Bu sonuçlar tam olarak neye işaret etmektedir? Bu tartışmaların entelektüel sonuçları, bize miras kalan örgütlenme yapısıyla tam anlamıyla uyuşmuyor. Dolayısıyla entelektüel tartışmaları sonuçlandırırken, örgütlenme konusunda ne yapacağımıza da karar vermek zorundayız. Sonunda bu ikinci sorunun, birincisinden daha çetin olduğunu görebiliriz.

Burada en acil sorun, doğrudan sosyal bilimlerin kendi örgütlenme yapısıdır. Kuşkusuz, bu bilimlerden her birisi bir disiplin olduğundan gelecekteki bilim adamlarını yetiştirme amacını gü-

10. *Beyond Left and Right*, Cambridge, Polity, 1995, s. 19, (Metis Yayınları 1997 programında yer alıyor).

düyordu ve bunu hakkıyla yerine getirdi. Yine de son tahlilde en etkin kontrol mekanizması öğrencilerin yetiştirilmesi değildi. Daha etkin bir kontrol yolu, yetişme süreci bir kez tamamlandıktan sonra, disiplinlerin bilim adamlarının kariyer çizgileri üzerinde uyguladığı denetimdi. Üniversitelerde ve araştırma kurumlarında bir araştırma ya da öğretim görevine getirilmek, genellikle doktora derecesini (ya da eşdeğer bir derece) gerektirdiği gibi, çoğu kurumda bu doktoranın belirli bir disiplinde yapılmış olması aranıyordu. Bağlı olunan disiplinin resmi ya da yarı resmi dergilerinde yayın yapmak, kariyerde ilerleyebilmenin gerekli bir koşuluydu; bugün de hâlâ öyledir. Doktora öğrencilerine derecelerini standart kabul edilen bir disiplinden almaları tavsiye edilir ve bu doğru bir tavsiyedir. Bilim adamları öncelikle kendi disiplinlerinin ulusal (ve uluslararası) toplantılarına katılırlardı. Disiplin yapıları üyelerini koruyucu kanatları altına almışlardı ve disiplinlerarası sınırların aşılmamasma çok dikkat ederlerdi.

Öte yandan, 1945'ten beri bazı bilim arenalarında disiplinlerin dayattıkları gereklilikler kırılmaya başladı. Son yıllarda bilimsel iletişimin merkezinde yer alan dünya çapında düzenlenmiş kollokyum ve konferanslar, çoğu zaman disiplinlerine pek bakmadan, belirli bir konu etrafında konuşacak katılımcıları davet etmeye yöneldiler. Günümüzde disiplin sınırlarını bilinçli olarak gözardı eden önemli bilimsel dergilerin sayısı artmaktadır. Ve tabii, son yarım yüzyıldır oluşan, her biri neredeyse bir disiplin ya da ayrı bir program haline gelmiş yeni dallarda çalışanlar birden çok disiplinden diploma almışlardır.

En önemlisi de, bitmeyen, tersine uzun süre bütçeden sürekli artan paylar aldıktan sonra, son yıllardaki bütçe kısıntıları nedeniyle daha da vahşileşen kaynak paylaşımı kavgasıdır. Yeni gelişen, neredeyse her biri bir disiplin olmuş dallar üniversite kaynaklarından daha fazla pay almak ve yeni kadroların tahsisinde doğrudan söz sahibi olmak istedikleri için varolan yerleşik disiplinlerin gücünü tırtıklamaktadırlar. Bu kavgada halen daha az finans kaynağına sahip olan gruplar, kaynak dağılımının değiştirilmesi için bazı soyut entelektüel gerekçeler ileri sürüyorlar. Sos-

yal bilimlerin yeniden yapılandırılması için başlıca örgütsel baskı buradan gelecektir. Sorun, örgütsel yapıları yeni entelektüel kategorilerle uyumlu hale getirme yönündeki bu baskının her ülkede, her üniversitede ayrı ayrı gündeme gelmesidir. Ve genellikle inisiyatifi ele alanlar bilim adamları değil, dertleri entelektüel olmaktan çok, bütçe ile ilgili olan idarecilerdir. Gidişat, önümüzdeki yıllarda, örgütsel bir dağınıklığın ortaya çıkması, bir yığın disiplin adının ortalığı kaplaması yönündedir ve bu, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında varolan durumu çağrıştırmaktadır. Hatırlanacağı gibi, kabaca 1850-1945 arası dönemde yaşanan süreç, daha önce varolan çok sayıda ilgi alanını, sosyal bilimlerin bugün alıştığımız, dünya genelinde kabul gören belli başlı kategorilerine, yani az sayıda disipline indirgeme süreciydi. Bu sürecin o zamandan beri neden ve nasıl, tam tersi yönde yol aldığını anlattık. Bunların ışığında, halen oluşmakta olan kalıbın ne kadar akılcı olduğunu tartışmamız gerekir.

Bu örgütlenme sorunları tabii, ilgi alanlarını doğa bilimleri, sosyal bilimler, insan bilimleri şeklinde üç ana bölüme ayıran mevcut kalıbın eski netliğini yitirmesiyle büsbütün katmerlenmektedir. Demek ki mesele, sadece sosyal bilim disiplinlerinin örgütsel sınırlarının yeniden çizilmesi değil, adına fakülte dediğimiz, daha geniş yapıların yeniden oluşturulması meselesidir. Tabii, sınırlar hakkındaki bu kavga, bitmeyen bir kavgadır. Ama öyle bir an gelir ki, artık ufak tefek değişiklikler yeterli olmaz ve sınırların yeni baştan çizilmesi gerekir. Ondokuzuncu yüzyıl başı, daha önce anlattığımız gibi, sınırların yeniden çizildiği böyle bir dönem olmuştur. Cevaplandırmamız gereken soru, yirmibirinci yüzyıl başının da böyle bir dönem olup olmayacağıdır.

Yeniden yapılanmanın gündeme geldiği üçüncü bir düzey daha vardır. Mesele sadece, fakültelerin içinde bölüm sınırlarının ve üniversiteler içinde fakülte sınırlarının nasıl çizileceği meselesi de değildir. Ondokuzuncu yüzyıl yeniden yapılanması kısmen, bilginin üretildiği ve yeniden üretildiği merkezi yer olarak üniversiteyi canlandıran bir süreçti. 1945'ten bu yana üniversite sisteminin dünya genelinde, kurumlar, öğretim üyeleri ve öğrenci

sayıları bakımından muazzam bir hamle yapması, araştırma faaliyetlerinin eğitim sisteminin giderek daha "üst" düzeylerine kaçmasına neden oldu. 1945'ten önce bazı araştırmacılar hâlâ orta öğrenim kurumlarında ders verirlerdi. 1990'lara gelindiğinde ise, bu artık söz konusu olmaktan çıktığı gibi, pek çok öğretim üyesi, üniversite sisteminin ilk ya da alt kademesinde ders vermeyi olabildiğince azaltmaya çalışmaktaydı. Bugün bazı öğretim üyeleri doktora öğrencilerine vers vermekten bile kaçma eğilimindedir. Bunun sonucunda, "yüksek araştırma enstitüsü" benzeri, eğitim yapılmayan yapıların sayısında artış oldu.

Benzer şekilde, ondokuzuncu yüzyılda entelektüel iletişimin gerçekleştiği düzey, ulusal bilimsel toplantılar ve ulusal bilimsel dergilerdi. Bu tür kurumlara talep çok artıp tıkanma başlayınca, yerini bir ölçüde, 1945'ten sonra dünya çapında çok yaygınlaşan kollokyumlar aldı. Günümüzde artık bu kanal da aşırı talep sonucu tıkanınca, birbirlerinden fiziksel olarak uzakta bulunan az sayıda bilim adamının, elektronik ağların sağladığı artan iletişim olanaklarının da yardımıyla gerçekleştirdiği, sürekli ilişkilere dayalı küçük yapılar ortaya çıktı. Bütün bu gelişmeler, önümüzdeki 50 yılda, bildiğimiz şekliyle üniversitelerin bilimsel araştırmanın yürütüldüğü başlıca örgüt olmakta devam edip etmeyecekleri sorusunu gündeme getirmekte. Ya da bağımsız araştırma enstitüleri, yüksek araştırma merkezleri, bilgi ağları, elektronik kolaylıklardan yararlanan epistemik topluluklar gibi başka yapılar, bu alanda onların yerini alabilecek mi? Bu gelişmeler, üniversite yapılarındaki muazzam genişlemenin yol açtığı sorunlara çözüm bulmada çok olumlu katkılar sağlayabilir. Ancak, araştırmanın öğretimden belirli bir ölçüde kopması isteniyor ya da kaçınılmaz görülüyorsa, böyle bir gelişmeyi kamuoyunun gözünde meşrulaştırmak için ek bir çaba harcanması gerekmektedir, zira aksi halde akademik araştırmayı sürdürmeyi mümkün kılacak maddi kaynak bulunamayabilir.

Kuşkusuz, sadece sosyal bilimleri ilgilendirmeyen bu tür örgütlenme sorunları, entelektüel açılımların içinde yer alacağı bağlamın çerçevesini çizmektedir. Bilgide ileriye gidebilmek için ge-

reken yeni ve bilimsel anlamda höristik* mutabakatlar oluşturmada, muhtemelen her biri merkezi bir önem taşıyan üç teorik/metodolojik sorun vardır. Bunlardan ilki, araştırmacının araştırmayla olan ilişkisiyle ilgilidir. Yüzyılın başında Max Weber modern düşüncenin izlediği yolu, "dünyanın büyüsünün yokedilmesi" olarak özetlemekteydi. Şüphesiz bu cümle, sadece son birkaç yüzyılda ortaya çıkan bir gelişmeyi anlatıyordu. *La nouvelle alliance*'da (Yeni İttifak) Prigogine ve Stengers, "dünyaya büyüsünü geri verme"yi önerdiler. "Dünyanın büyüsünü yoketme" kavramı, vahiy yoluyla geldiği için ve/veya başka bir gerekçeyle kabul edilen bilgelik ya da ideolojinin kısıtlamadığı nesnel bilgi arayışını temsil ediyordu. Sosyal bilimlerde bu, tarihi, varolan iktidar yapıları adına yeniden yazmamamız gerektiği yolunda bir uyarıydı. Bu uyarı, entelektüel faaliyeti, önünü kesen dış baskılardan ve mitolojilerden arındırmakta çok önemli bir adım oldu ve bugün de geçerli olmakta devam ediyor. Sarkaçı ters yöne çevirmek ve kendimizi yeniden, dünyanın büyüsünü yoketmenin bizi kurtarmayı umduğu, zorunluluk durumunda bulmak gibi bir niyetimiz yok.

"Dünyaya büyüsünü geri verme" kavramı bundan farklıdır. Bir mistifikasyon çağrısı değildir. Bu, insanlarla doğa arasındaki yapay sınırların kırılması, ikisinin de zaman okunun çerçevelediği aynı evrenin parçası olduklarını görmeleri için yapılan bir çağrıdır. "Dünyaya büyüsünü geri verme" kavramı insan düşüncesini bugüne kadar olduğundan çok ötede özgürleştirmeyi amaçlamaktadır. Buradaki mesele, insan ruhu özgürleştirilmeye çalışılırken ortaya atılan tarafsız bilim adamı kavramının (ki bunu Weber değil, pozitivist sosyal bilimciler ortaya atmışlardı), bilim adamını keyfi bağnazlıktan kurtarma gibi özünde çok haklı bir amaca götürmesi olanaksız bir çözüm önermesiydi. Hiç bir bilim adamı/kadını içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal bağlamdan soyutlanamaz. Her kavramsallaştırmanm temelinde felsefi inançlar yatar. Her ölçüm, gerçeği kaydetmeye çalışırken onu değiştirir. Zamanla bu yapay tarafsızlık inancının kendisi, bulgularımızın doğruluk

* deneysel yöntemler kullanan (ç.n.)

değerini arttırmamızı önleyen başlıca engel haline geldi. Eğer bu, doğa bilimcilerinin karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi ise, varın siz düşünün sosyal bilimcilerin karşısına ne denli büyük bir sorun çıkardığını. Dünyaya büyüsünü geri vermeyi akla yatkın bir uygulama ilkesine dönüştürmek kolay olmayacaktır. Ancak, sosyal bilimcilerin belki de en acil olarak yapmaları gereken iş, budur.

İkinci mesele, zaman ve mekânın, sosyal evrenin içinde yer aldığı değişmeyen fiziksel gerçeklikler olarak değil de, analizimizin içinde yer alan, onu oluşturan değişkenler olarak nasıl ele alınabileceğidir. Eğer zaman ve mekân kavramlarım, dünyanın (ve akademisyenin) sosyal gerçekliği yorumlamada ve etkilemede kullandığı, sosyal olarak kurulmuş değişkenler olarak anlıyorsak, bu sosyal kurguları hem analizimizin merkezine koymayı sağlayan hem de keyfi olaylarmış gibi görülmelerine ve kullamlmalarına izin vermeyen bir metodoloji geliştirebilmeliyiz. Bunu başarabildiğimiz ölçüde, idiografik ve nomotetik epistemolojiler arasında yapılan modası geçmiş ayrım, bugün hâlâ sahip olduğu bilişsel anlamı yitirecektir. Ancak, bunu yapabilmek hiç de söylemek kadar kolay değildir.

Önümüzde duran üçüncü mesele de, ondokuzuncu yüzyılda sözde özerk denilen siyaset, ekonomi ve sosyal (ya da kültürel veya sosyal/kültürel) alanlar arasında oluşturulan yapay ayrımların üstesinden gelebilmektir. Sosyal bilimcilerin bugünkü uygulamalarında sınır çizgileri fiilen ihmal edilmektedir. Ancak mevcut uygulama belli başlı disiplinlerin resmi görüşleriyle uyuşmuyor. O zaman yapılması gereken şey, böyle ayrı alanlar olup olmadığı sorusunu dolaysız biçimde sormak ya da daha doğrusu, tartışmayı yeniden açıp sonuna dek götürmektir. Bu bir kez yapılıp yeni tanımlar şekillenmeye başladı mı, disiplinlerin yeniden yapılanması için gereken entelektüel temeller daha açık hale gelecektir.

Son bir uyarı. Eğer araştırmacı "tarafsız" olamıyorsa ve eğer zaman ve mekân analizin içinde yer alan değişkenler ise, o zaman sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması işi, ister istemez, farklı

iklimlerden gelen ve farklı bakış açılarına sahip her tür akademisyenin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olmalı, o anlamda cins, ırk, sınıf ve dil kültürlerini hesaba katmalıdır. Ayrıca, dünya çapında olması gereken bu etkileşim, dünya bilimcilerinin yalnız bir bölümünün görüşlerini dayatmalarını maskeleyen biçimsel bir nezaketin ötesine gidip gerçek bir etkileşim olmalıdır. Böyle anlamlı bir etkileşimi dünya çapında örgütlemek hiç de kolay değildir. Bununla birlikte, bu engelin aşılması belki de, diğerlerinin aşılabilmesinin anahtarıdır.

O halde, "sosyal bilimleri açmak" için atılması mümkün adımlar konusunda ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz? Bilgi yapılarını yeniden örgütlemek üzere şu ya da bu yapılmalıdır demeye imkân verecek bir reçetemiz yok. Biz ancak, kolektif tartışmaları özendirmek ve çözüm bulmaya yardımcı olabilecek yollar önermek durumundayız. Yeniden yapılanma için önerilerimize geçmeden önce, biraz daha derinliğine tartışılıp çözümlenmesi gereken birkaç boyut üzerinde durmak istiyoruz. Bunlar: (1) En az Descartes'tan bu yana modern düşünceye yerleşmiş olan, insanlar ve doğa arasındaki ontolojik ayrımı reddetmenin ne anlama geldiği; (2) sosyal eylemin, içinde yer aldığı çözümlenebileceği tek mümkün ve/veya öncelikli sınırların devlet tarafından çizilenler olduğunu reddetmenin ne anlama geldiği; (3) tek ile çok, evrensel ile tekil arasındaki bitmeyen gerilimin geçmişte kalmış bir olgu değil, insan toplumunun sonsuza dek varolacak bir özelliği olduğunu kabul etmenin ne anlama geldiği; (4) bilimin evrilen önkabulleri ışığında kabul edilebilir nesnelliğin ne olduğudur.

1. İnsanlar ve Doğa

Sosyal bilimler doğaya artan bir saygı gösterme yönünde yol alırlarken, doğa bilimleri de, evreni istikrarsız ve öngörülemez olarak görme, dolayısıyla onu, bir biçimde doğanın dışında bir yere yerleştirilmiş olan insanların egemenliğine tabi bir otomat değil, etkin bir gerçeklik olarak algılama yönünde yol aldılar. Doğal ve

sosyal bilimlerin yakınlaşması, her ikisinin de, gelecekteki gelişmelerin zaman-içinde-geri-dönüşsüz süreçlerin sonucu olduğu karmaşık sistemlerle uğraşmaları ölçüsünde, giderek arttı.

Bazı sosyal bilimciler davranışsal genetikte elde edilen yeni bulgulara cevaben, sosyal bilimlerin daha biyolojik bir yönelim alması gerektiği önermesini yaptılar. Hatta bazıları insan genomu projesinden çıkan sonuçlardan hareketle genetik determinizm düşüncesini yeniden canlandırdılar. Biz bu yola girilmesinin büyük bir hata ve sosyal bilimler için bir geriye dönüş olduğunu düşünüyoruz. Bize kalırsa doğa bilimlerinde meydana gelen yeni gelişmelerden çıkarılacak asıl ders, sosyal dinamiklerin karmaşıklığını, daha önce hiç olmadığı kadar ciddiye alma gereğidir.

Ütopyalar, doğa bilimlerinin tersine, her zaman sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiştir ve tabii, daima mevcut eğilimler temelinde geliştirilmiştir. Artık kesin bir gelecekten söz etmenin mümkün olmadığını ve olamayacağını bilsek de, gelecek hayalleri, insanların bugün nasıl davrandıklarını etkiliyor. Kesinlik söz konusu olmadığına göre, entelektüelin rolünün ister istemez değiştiği ve daha önce belgelediğimiz gibi tarafsız bilim adamı düşüncesinin tartışılır olduğu bir dünyada, üniversite olup bitene kayıtsız kalamaz. Ütopya kavramları olası ilerleme düşünceleriyle bağlantılıdır, ama bunların gerçekleşmesi, eskiden düşünüldüğü gibi sadece doğa bilimlerindeki ilerlemelere değil, daha çok, yaşadığımız karmaşık dünyada benliğin kendini ifade biçimi olan insan yaratıcılığına bağlıdır.

Kesinliğin mümkün olup olmadığı başta olmak üzere, pek çok şeyi sorguladığımız bu günlere, hepimiz bilimle, ahlakla ya da sosyal sistemlerle ilgili olarak sahip olduğumuz, birbirleriyle çelişen kesin inançların hüküm sürdüğü bir sosyal geçmişten geldik. Belki de artık günümüze pek uymayan belirli bir tip akılcılığın sona erişine tanık olmaktayız. Bugün, giderek güçlenen disiplinlerüstü bir harekete karşılık gelen karmaşık, geçici ve istikrarsız olanı vurgulamayı önemsiyoruz. Ama bu hiç de, akılcılık kavramının özünün boşaltılması yolunda bir çağrı değildir. Zira, gerek insanların sosyal hayatlarını inceleyenlerin, gerekse doğa bi-

limcilerinin projelerinin merkezinde yer alan kaygı, Whitehead'in "deneyimimizin her bir öğesinin yorumlanabilmesi için, tutarlı, mantıklı, zorunlu bir genel düşünce sistemi oluşturulmalıdır..."[11] deyişinde çok iyi ifade ettiği gibi, dünyanın anlaşılabilirliğidir.

Mümkün gelecekler arasında bir seçim yaparken kullanılacak kaynaklar meselesi tamamen siyasaldır ve karar mekanizmasına daha fazla katılım talebi dünyanın her yerinde dile getirilmektedir. Biz, sosyal bilimleri kendilerini bu sorunlara açmaya çağırıyoruz. Ama bu hiç bir şekilde, ondokuzuncu yüzyılda sosyal fizik için yapılan çağrıyla karıştırılmamalıdır. Zira bizim çıkış noktamız, doğal evrenin ve insan deneyiminin tarihsel yapılanışıyla ilgili açıklamalarımız aynı olmasa da, birbirleriyle çelişmediğini ve her ikisinin de evrime tabi olduğunu kabul etmektedir. Son 200 yılda siyasal sorunları entelektüel faaliyete gerçek dünya dayatmış ve akademisyenleri tekil olayları, içinde yaşadıkları somut siyasal duruma taraf oldukları için evrenselmiş gibi tanımlamaya zorlamıştır. Oysa asıl mesele, içinde yaşanan dönemin geçici kısıtlamalarından kurtulup sosyal gerçekliğin daha uzun vadede geçerli ve yararlı yorumlarının nasıl yapılabileceğidir. Sosyal bilimlerin kaçınılmaz olan farklılaşma ve uzmanlaşma sürecinde, bilgi yaratmanın doğurduğu genel bir sosyal meseleye geçmişte çok az önem verdik ki, bu, bilenlerle bilmeyenler arasında bir uçurum yaratmanın nasıl önlenebileceğidir.

Bu güncel baskıların ötesine geçme sorumluluğu, sadece fiilen araştırma yapan sosyal bilimcileri ilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda entelektüel bürokrasinin de –üniversite yöneticileri, bilimsel dernekler, vakıflar, eğitim ve araştırmadan sorumlu hükümet organları gibi– sorumluluğudur. Bu sorumluluğun gereğini yapmak, karmaşık toplumu ilgilendiren belli başlı sorunların, analize elverişli küçük parçalara ayrılarak değil, tersine, insanların ve doğanın tüm karmaşıklıkları ve etkileşimleri içinde ele alınarak çözülebileceğini kavramaktan geçiyor.

11. A. N. Whitehead, *Process and Reality*, düzeltilmiş basım, New York, Macmillan, 1978, s. 3.

2. Analitik Bir Yapı Taşı Olarak Devlet

Sosyal bilimler her zaman fazlasıyla devlet-merkezci oldular; zira devletler, sosyal bilimcilerin çözümlediği süreçlerin, içinde cereyan ettiğinden hiç kuşku edilmeyen çerçeveleri oluşturuyordu. Bu özellikle (en azından 1945'e kadar) esas olarak Batı dünyasını inceleyen tarih ve nomotetik sosyal bilimler üçlüsü (iktisat, siyasal bilimler ve sosyoloji) için doğruydu. Şüphesiz ne antropoloji ne de Doğu Araştırmaları devlet-merkezciydiler ama, bunun nedeni, söz konusu araştırmacıların ele aldıkları bölgelerin, modern yapıların oluşmadığı kabul edilen yerler olmalarıydı. Modern sosyal yapıların, adı açıkça konmadan, modern devletlerde bulunduğu düşünülüyordu. 1945'ten sonra, alan araştırmalarının gelişmesi ve bunun sonucunda tarih ile üç nomotetik sosyal bilimin ampirik alanının Batı dışı dünyayı içine alacak şekilde genişlemesiyle birlikte bu Batı dışı alanlar da devlet-merkezci tahlillere konu oldular. 1945 sonrasının anahtar kavramı olan "kalkınma" ile kastedilen, her şeyden önce, her biri tekil bir bültünsel varlık olarak ele alınan devletlerin kalkınmasıydı.

Kuşkusuz devleti –varolan devlet, tarihsel devlet (ki, geçmiş zamanların devlet-öncesi dönemlerine dek götürülüyordu) ya da hayal edilen devlet– analitik önceliği tartışılmadan kabul edilecek denli doğal bir birim olarak görmeyen sosyal bilimciler daima olmuştur. Ama bu muhaliflerin hem sayıları azdı hem de 1850-1950 döneminde sesleri pek duyulmadı. Devletin sosyal hayatın doğal sınırlarını oluşturduğu yollu sözde apaçık niteliği, 1970'lerden itibaren çok daha ciddi olarak sorgulanmaya başladı. Bu, pek de rastlantısal olmayan iki dönüşümün bir araya gelmesiyle mümkün oldu. Birinci dönüşüm gerçek dünyada meydana gelmişti. Devletler, halkın ve bilim adamlarının gözünde modernleşme ve ekonomik refahın başlıca faili olma vaadini yerine getiremediler. İkinci olarak da, daha önce anlattığımız gibi, bilgi dünyasında bilim adamlarını daha önce hiç sorgulamadan kabul ettikleri varsayımlara bir kez daha bakmaya iten değişiklikler oldu.

Sosyal bilimcilerin vaadettikleri kesin bilgi, ilerlemeye olan inançlarının doğal bir sonucuydu. Bu vaat, "uzmanlar" tarafından alınacak önlemlerle sürekli bir iyileşme sağlanabileceği inancında dile geliyordu ve buna "olanak tanıyan" devlet, toplumsal reformların gerçekleşmesinde kilit bir rol oynayacaktı. Sosyal bilimlerin bu akılcı, adım adım iyileştirme sürecine yardımcı olmaları beklenmekteydi. Bütün bunlardan çıkan sonuç, devlet sınırlarının, söz konusu iyileştirmelerin gerçekleşeceği doğal çerçeveyi oluşturduğu yolundaki anlayıştı. Tabii, bilgi dünyasında çok basite indirgenmiş bir ilerleme düşüncesini her zaman kuşkuyla karşılayanlar oldu ve sosyal bilimler de, örneğin ondokuzuncu yüzyıl sonlarında olduğu gibi bu eğilimin dışında değildi. Ancak her kuşku dalgası teknolojik ilerlemenin sürmesi karşısında eriyip gitti. Öte yandan demokratikleşmenin ana işlevi, her yerde, devlete yönelen taleplerin artması ve devletin mali ve bütçe olanaklarını gelir bölüşümünü iyileştirmek için kullanması yolundaki ısrarlı sesleri yükseltmek oldu. Bu durumda devletin ilerlemenin garantörü olduğu inancı teorik olarak sarsılmaz görünüyordu.

Fakat son birkaç on yılda gelir bölüşümündeki iyileştirmeler, bu yoldaki hızla artan talebin gerisine düşünce, devletin insanlara daha fazla değil, daha az tatmin sağladığı görüşü güçlenmeye başladı. Devlet konusundaki hayal kırıklıkları, 1960'lardan sonra birikmeye yüz tuttu. Dünyada o tarihten sonra meydana gelen dönüşümler, yeryüzünün hemen her yanında vaadedilen iyileştirmenin gerçekten durdurulamaz bir şey mi ve özellikle devlet eliyle yapılan reformların gerçekten iyileştirme mi olduğu konusunda derin bir kuşku doğurunca, devletin doğal analiz birimi olduğu görüşü de ciddi bir yara aldı. "Düşüncede küresel, eylemde yerel ol!" sloganı devleti çok bilinçli olarak devre dışı bırakan bir sloganıdır ve bir reform mekanizması olarak devlete duyulan güvenin sarsıldığım ifade etmektedir. 1950'lerde böyle bir sloganın tutma şansı hiç yoktu. O yıllarda gerek sıradan insanlar gerekse bilim adamları devlet düzeyinde düşünür ve o düzeyde eyleme geçerlerdi.

Eylemin belirli bir gelecek güvencesi sağladığı düşünülen

devlet düzeyinden, çok daha belirsiz ve zor kumanda edilebilen küresel ve yerel düzeylere kayması, gerek doğa bilimcilerinin gerekse kültürel araştırma yanlılarının kullandıkları yeni analiz tarzlarına birçoklarının gözünde daha geçerli modeller üretme şansı tanıdı. Zira, her iki analiz tarzı da belirsizlikleri (ve yerellikleri), determinist bir evrenselcilik içinde gözden kaçırılmaması gereken, merkezi analitik değişkenler katma çıkarıyordu. Böylece devletlerin kavramsal kutular olarak kendinden menkul nitelikleri –gerek idiografik tarih gerekse daha evrenselci sosyal bilimlerde aynı analitik sonuca varılmıştı– ciddi bir sorgulama ve tartışmaya konu oldu.

Tabii, devlet-merkezci düşünce devletler arasındaki, genellikle (yanlış olarak) uluslararası ilişkiler denilen alanla ilgili araştırmaların gelişmesini engellememişti ve sosyal bilimlerin her birinde uluslararası arena denilen konuda uzmanlaşan alt dallar mevcuttu. Devlet-ötesi olaylarla ilgili yeni bilincin sosyal bilimlerin analitik çerçevesine yönelttiği meydan okumaya ilk tepkinin bu alt dalların uzmanlarından gelmesi beklenebilirdi, ama bu beklenti gerçekleşmedi. Zira, uluslararası araştırmalar da, sosyal bilimlerin diğer dalları kadar devlet-merkezci bir çerçeveye oturtulmuştu. Burada daha çok, devleti karşılaştırma birimi olarak ele alan karşılaştırmalı araştırmalar ya da araştırma nesnesi devletlerin birbirleriyle ilişkileri olan, o yüzden devlet-ötesi yapıların giderek belirginleşen özelliklerinin araştırılmasına kayıtsız kalan "dış politika" araştırmaları yapılmaktaydı. Kurumsallaşmış sosyal bilimlerde, küresel planda varolan karmaşık yapılar, tıpkı yerel planda varolanlar için olduğu gibi, araştırmacılar tarafından uzun süre ihmal edildi.

1960'lardan bu yana gerek her disiplinin kendi içinde gerekse disiplinlerarası bir düzeyde daha az devlet-merkezci olma yolunda birçok çaba harcandı. Çoğu durumda bu çabalar, tarihselleştirmeyle ve özellikle ampirik analizde uzun sürelerin kullanılmasıyla elele gitmekteydi. Analiz birimindeki değişme değişik adlar altında gerçekleşti: Uluslararası politik iktisat, dünya kentleri araştırması, küresel kurumsal iktisat, dünya tarihi, dünya sistemleri

analizi, uygarlık araştırmaları, bunlardan bazılarıdır. Bu sırada "bölgeler" de yeniden ilgi konusu olmaktaydı. "Bölge" kavramıyla, bir yandan büyük ve birden çok devleti içine alan ya da devlet-ötesi bölgeler (örneğin, son zamanlarda Doğu Asya'nın dünya içindeki yeri ilgi çekiyor), bir yandan da küçük ve devletlerin içinde yer alan (örneğin iktisat tarihindeki ön-sanayileşme kavramı) bölgeler kastediliyordu. Burası, bu bölge kavramsallaştırmalarının ortak ve farklı yanlarını ele almaya uygun bir yer değil, ancak şu kadarını söylemekle yetinelim ki, bu anlayışların ikisi de kendi açılarından, geleneksel olarak kurumsallaştıkları şekliyle sosyal bilimlerin devlet-merkezci teorik önkabullerine meydan okumaktaydı. Her birinin destekleyicilerinin savundukları mantığı nereye dek götüreceklerini bekleyip görmek gerekiyor. Bazıları geleneksel disiplinlerin kıyısında kalmayı sürdürmek yerine açıkça onlardan kopmaktan yana ve küresel mekân göndermelerine dayalı, tamamen yeni bir heterodoksi oluşturma peşinde.

Geleneksel sosyal bilimlerin devlet-merkezciliği, aslında teorik bir basitleştirmedir ve her devletin, homojen ve eşdeğer bir mekân içinde genellikle birbirine paralel süreçlerle işleyen özerk bir sistem oluşturduğu varsayımına dayalıdır. Böyle bir basitleştirmenin sınırları, atom ve molekül gibi olayların değil –ki orada bile bu tür yöntemler artık geçmişte kalmıştır– karmaşık tarihsel sosyal sistemlerin ele alındığı bir alanda çok daha açıkça görülebilmeliydi.

Şüphesiz, devletin artık sosyal analiz için uygun bir sosyal-coğrafi kutu olmaktan çıkması, modern dünyanın anahtar kurumlarından biri olarak ekonomik, kültürel ve sosyal süreçler üzerinde çok derin etkileri olan bir kurum olarak görülmekten de uzaklaşması anlamına gelmiyor. Sözünü ettiğimiz bütün bu süreçleri inceleyebilmek için devlet mekanizmalarının nasıl çalıştığını iyi anlamak gerekiyor. Ama bunun için, devletin, sosyal eylemin ne en doğal, ne de hatta en önemli sınırını oluşturduğunu varsaymak gerekmiyor. Sosyal bilgiyi devlet sınırlarıyla belirlenen birimler bazında örgütlemenin yararı bir kez sorgulanınca, sosyal bilimlerde son zamanlarda meydana gelen gelişmelerin sosyal bilim

araştırmasının nesnesi üzerinde de anlamlı bazı sonuçlar yaratmaması beklenemezdi. Geçmişte tarih ve nomotetik sosyal bilimlerde çok temel bir yeri olan devlet-merkezci varsayımı terk ettiğimiz ve bu bakış açısının çoğu zaman dünyayı anlamamızı engellediğini kabul ettiğimizde, ister istemez, bu varsayım çevresinde oluşan, daha doğrusu bu varsayıma dayanan disiplinler ayrışmasının yapısını da sorgulamaya başlarız.

3. Evrensel ve Tekil

Evrensel ile tekil arasındaki gerilim sosyal bilimlerde her zaman heyecanlı tartışmalara konu olmuştur, zira bu gerilimin her zaman doğrudan siyasal sonuçları olduğu düşünülmüş, bu da serinkanlı bir tartışmayı olanaksız kılmıştır. Romantikler'in Aydınlanma kavramlarına tepki göstermeleri ve onları yeniden tanımlama çabasına girişmeleri hep bu konu çevresinde odaklanmıştır. Bu tartışmanın, Fransız Devrimi'nin başlattığı süreçlerin zirvesi sayılması gereken Napoleon döneminin siyasal tartışmalarıyla yakından bağlantılı olması hiç rastlantı değil. Bugün de eğer bu mesele sosyal bilimlerin güncel tartışmalarının merkezine yerleştiyse, bunun nedeni büyük ölçüde, bir yandan Batı dışı dünya kendisini politik olarak yeniden varederken, diğer yandan da Batı dünyası içindeki, kendilerini geçmişte kültürel olarak ezilmiş kabul eden grupların politik varlıklarını ortaya koymalarıdır. Bu tartışmanın sosyal bilimlerde aldığı farklı biçimlere daha önce değindik. Yeniden canlanan bu tartışmanın örgütlenmeye ilişkin önemli bir sonucu, daha "çok-kültürlü" ya da kültürlerarası bir sosyal bilim yolunda yapılan çağrıdır.

Yeni, daha çok kültürlü bir sosyal bilim isteğine yanıt veren öncülleri sosyal bilimlerin teorik çerçevesine dahil etme çabaları, değişik görünümler altında Sosyal Darwincilik'in yeniden canlanmasıyla karşı karşıya geldi. Sosyal Darwincilik, kaçınılmaz ilerleme düşüncesinin özel ve oldukça güçlü bir türüdür. Başlıca iddiası, ilerlemenin sosyal bir mücadelenin ürünü olduğu ve bura-

da üstün olanın kazandığıdır ki, bu sosyal mücadeleye müdahale edildi mi, ister istemez sosyal ilerlemeye de müdahale edilmiş olur. Zaman zaman bu iddialar, daha önce de değindiğimiz gibi, genetik determinizmle pekiştirilmeye çalışılmıştır. Sosyal Darwincilik söylemi, "en uygunun yaşaması"nı öngören evrim sürecinde kaybedenlere ilişkin herhangi bir kavramı akıldışı ve/veya gerçekdışı olarak görür. Bu kategorik suçlamanın kapsamına genellikle sosyal bakımdan güçlü olmayan grupların değerleri ile, sanayileşme, modernleşme ve Batılılaşmanın birbirlerine kaçınılmaz olarak bağlı oldukları inancını eleştiren alternatif projeler de girmektedir.

Kendisini modern akılcılığın en ileri versiyonu olarak sunan teknokratik akıl yürütme biçimi, birçok açıdan Sosyal Darwincilik'in cisimlenmiş halidir. Ayrıca teknokratik akıl yürütme biçimi, amaca yönelik akıl yürütme modeline uymayan her tür kavramı ve doğrudan işlevsel bir fayda sağlamayan tüm kurumları gayrımeşru ilan eder. Bireyleri esas olarak devlet içinde ele alan çerçeve, bu çerçeveye uymayan failleri modern-öncesi zamanlardan arta kalmış ve ilerleme sonucu tasfiye edilmesi gereken kişiler olarak görme eğilimindedir. Bu istenmeyen kategori içinde yer alan sayısız kavramı, değeri, inancı, normu ve kurumu ciddiye almak, bilimsel olmamak olarak görülmüştür. Birçok durumda, bu alternatif dünya görüşlerinin ve taşıyıcılarının bir zamanlar varoldukları gerçeği bile, modern toplumların ortak hafızasından silinmiş, unutulmuştur.

Bugün eskiye nazaran farklı olan şey, çok sayıda insanın ve bilimcinin bu alternatif değer dizilerinin gözden çıkarılmasını kabul etmemesidir ve bu tavır, modern akılcı düşüncenin kendi içinde önemli bazı akıldışılıklar taşıdığının (yeniden) keşfedilmesiyle birlikte giderek güçlenmektedir. Dolayısıyla bugün önümüzde duran soru, sosyal bilimlerimizde birden çok dünya görüşünün varlığını ciddiye almak için ne yapmak gerektiğidir; ama bunu yaparken, bir yandan da, bütün insanlığın benimsediği ya da benimseyebileceği bazı ortak değerlerin varolabileceği gerçeğini gözardı etmemek gerekir. Bunun için yapılması gereken ilk şey,

araştırmacıların da kendilerini aralarına yerleştirdiği, her türlü hak ve meşruiyete sahip öznelerden farklı olarak, sadece sosyal bilim analizinin nesnesi olarak görülen "ötekiler"e dahil kişi ve grupları anlatmak için kullanılan gizli kapaklı dili çözmektir. Burada, ideolojik ve epistemolojik olan, ister istemez birbirine karışmakta ya da örtüşmektedir. Batılı olmayan pek çok sosyal bilimcinin gözünde, siyasal, dinsel ve bilimsel olanı birbirinden ayırmak ne akıllıcadır, ne de mümkündür.

Yerelciliği eleştirenlerin çoğu, geçmişte, sahte evrenselciliği reddetme diyebileceğimiz, negatif bir gündem benimsemişti. Evrenselci olduğu iddia edilen ilkelerin belirli somut durumlara uygulanabilirliğini ve/veya evrenselciliğin istenirliğini sorguladılar ve yerine, kendi farklı kimliklerinin tanınmasını isteyen sosyal gruplarca tanımlanan yeni disiplin kategorileri önerdiler. Bugüne kadar bundan çıkan tek sonuç, tekilciliklerin çoğalması oldu. Geçmişte egemenlik altında oldukları için büyük ölçüde ihmal edilmiş grupların seslerini duymak gerektiği yollu çok haklı görüşün ötesinde, asıl zor olan, sosyal süreçlerle ilgili nesnel bilgiye erişebilmenin, neden bu grupların deneyimlerini kapsaması gerektiğini gösterebilmektir.

Evrenselciliğin daima tarihsel olduğunu vurgulamakta yarar görüyoruz. Bunu yapmaktaki amacımız, insanlığın geniş bir bölümünün deneyimini dışlamakla sosyal bilimlerin neyi yitirdiğini bir kez daha göstermek değil; bir adım daha atıp, dünyanın tarihsel deneyiminin daha geniş bölümlerini dahil etmekle sosyal süreçlerin anlaşılmasında neleri kazanacağımızı kanıtlamaya çabalamak. Yine de evrenselciliğin eski versiyonları ne kadar yerel görüşlü olmuş olurlarsa olsunlar, geleneksel disiplinleri yerelcilikte ısrar edenlere terk etmenin pek de akıl kârı olmadığı kanısındayız. Dengeyi kurmanın yolu, varolan disiplinlerin ötesinde (yalnız arasında değil) diyalog ve görüş alışverişi için yeni kanallar açmaya çalışırken bir yandan da bu sorunu varolan disiplinler içinde tartışmaktan geçiyor.

Biz ayrıca, bilim adamlarının çalışmalarını birden çok dilde gerçekleştirmelerini şiddetle destekleyenlerdeniz. Hangi dilde

çalışıldığı genellikle sonucu belirlemektedir. Çok bilinen bir örneği ele alırsak, orta sınıf, burjuvazi ve *Bürgertum* (ki aşağı yukarı aynı anlama geldikleri kabul edilir) kavramları gerçekte birbirinden oldukça farklı kategorileri tanımlarlar ve farklı ampirik ölçümler gerektirirler. Sosyal bilimcilerin en azından kavramların ne anlama geldiğinin bilincinde olmalarını beklemek hakkımızdır. Bilim adamlarının belli başlı bilim dillerinden birkaçına iyice hâkim oldukları bir dünya, daha iyi bir sosyal bilimin yapıldığı bir dünya olurdu. Birden çok dil bilmek, bilim adamının zihnine, bilgiyi başka biçimlerde örgütleme yeteneğini kazandırır. Bu yolla, evrenselcilik/tekilcilik karşıtlığının bitmeyen geriliminin anlaşılmasına da verimli ve etkin bir katkı sağlayabilecek ciddi bir adım atılabilir. Ancak çok-dilliliğin gerçekten etkin olabilmesi için, entelektüel açıdan olduğu kadar, örgütsel bakımdan da meşruluk kazanması gerekir; yani eğitim çok dilde yapılmalıdır, bilimsel toplantılar gerçekten çok-dilli olmalıdır.

Diyalog ve bilgi alışverişi ancak, meslekdaşlar arasında karşılıklı saygı varsa kurulabilir. Günümüzün bilimsel tartışmalarına karışan öfkeli retorik ise, temelde bazı sosyal gerilimler bulunduğunun işaretidir. Tartışmaları medenice yapalım demek, bunu sağlamaya yetmiyor. Aynı anda hem evrensel anlamlılık (uygulanabilirlik, geçerlilik) hem de farklı kültürlerin devam eden gerçeklik talebine yanıt verebilmek, bulabileceğimiz örgütsel çözümlerin yaratıcılığına ve sosyal bilimler bünyesinde yapılacak yeni entelektüel deneylere belirli bir hoşgörü gösterilmesine bağlıdır. Yenilenmiş, genişlemiş ve anlamlı bir evrenselcilik, çoğulcu bir evrenselcilik arayışındaki sosyal bilimler, bütün kültürleri (toplumları, halkları) araştırma ve eğitim kapsamına alacak yeni bir açılım yapmalıdırlar.

4. Nesnellik

Nesnellik sorusu başlangıcından beri, sosyal bilimlerdeki metodoloji tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu raporun başın-

da, sosyal bilimin modern dünyada "gerçeklik hakkında bir şekilde ampirik olarak doğrulanmış, sistematik, dünyevi bilgi üretme" çabası olduğunu söylemiştik. Nesnellik terimi, bu hedefe varmak için yapılan çabaları anlatmak üzere kullanılmıştır. Nesnelliğin anlamı bilginin *a priori* olmadığı, araştırmanın bize bilmediğimiz şeyler öğretebileceği, daha önceki beklentilerimize göre bizi şaşırtabileceği inancına sıkı sıkıya bağlıdır.

"Nesnelliğin" karşıtının genellikle, araştırmacının veri toplar ve yorumlarken kişisel yargılarından kurtulamayacağı şeklinde tanımlanan "öznellik" olduğu kabul edilir. Öznelliğin veriyi çarpıttığı, dolayısıyla geçerliliğini azalttığı düşünülür. Peki o zaman nasıl nesnel olunabilir? Uygulamada, farklı sosyal bilimler bu hedefe varmak için farklı yollar izlemişlerdir. Bunlar arasında egemen olan iki model vardır. Sosyal bilimlerin daha nomotetik olanları öznellik tehlikesini ortadan kaldırabilmek için verinin "sağlamlığını" arttırmaya, yani ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler toplamaya ağırlık vermişlerdir. Bu da onları, araştırmacının topladığı verinin kalitesini kontrol etmesinin daha kolay olduğu bugünkü zamanla ilgili veri toplamaya yöneltmiştir. Daha idiografik tarihçiler ise bu sorunu farklı şekilde çözümlediler. Onlara göre çözüm, araya giren başkalarınca (önceki araştırmacılar) kullanılmamış (çarpıtılmamış) birinci el kaynaklara ve araştırmacının kendini kişisel olarak taraf hissetmediği verilere ulaşarak bulunabilirdi. Bu da onları geçmişte yaratılmış, dolayısıyla geçmişe ait veriler ile araştırmacının önyargısı gibi görülen kendi modelini dış dünyaya yansıttığı durumun tersine, bağlam zenginliğinin araştırmacıyı, tarafların dürtülerini derinliğine anlamaya davet ettiği kalitatif veriler aramaya yöneltti.

Bu yaklaşımlardan ikisinin de nesnel veri toplamamıza ne kadar yardımcı olduğu konusunda daima kuşkular olmuştur. Son yıllarda, sosyal bilimlerde meydana geldiğini anlattığımız değişikliklerin bir sonucu olarak, bu kuşkular daha yüksek sesle söylenir oldu. Ortaya atılan soru türlerinden birisi, "kimin nesnelliği?" demekteydi. Sorunun böyle sorulması nesnel bilgiye ulaşma konusunda kuşkucu, hatta mutlak anlamda karamsar bir tavrı ele

veriyordu. Bazıları nesnel denilen bilginin, sosyal ve siyasal olarak güçlü olanların bilgisinden başka bir şey olmadığını ileri sürdüler.

Biz, bütün bilim adamlarının belirli bir sosyal ortama ait olduklarını, dolayısıyla sosyal gerçekliği algılar ve yorumlarken kaçınılmaz olarak bazı önkabullerle ve önyargılarla yola çıktıklarını kabul ediyoruz. Bu anlamda "tarafsız" bilim adamı olamaz. Öte yandan sosyal gerçeklik, fotoğrafın gerçeği temsil etmesi gibi temsil edilemez. Bütün veriler, gerçekliğin içinden, dönemin dünya görüşlerine ve teorik modellerine uygun olarak, döneme özgü grupların bakış açılarından elenerek seçilmişlerdir. Bu anlamda seçimin temelleri tarihsel olarak kurulmuştur ve dünya değiştikçe, ister istemez değişecektir. Eğer nesnellikten, hiç bir olaya taraf olmayan bilim adamlarının kendi dışlarındaki dünyayı yeniden üretmelerini anlıyorsak, o zaman hemen söyleyelim ki, böyle bir şey mümkün değildir.

Ama nesnelliğin başka bir anlamı daha vardır. Nesnellik, insanın öğrenmesinin bir ürünü olarak görülebilir, ki bilim adamlarının niyeti de budur ve eldeki kanıtlar bunun mümkün olduğunu göstermektedir. Bilim adamları elde ettikleri bulguların ve yorumlarının doğruluğu konusunda birbirlerini ikna etmeye çalışırlar. Başkaları tarafından tekrarlanabilecek yöntemler izledikleri olgusunu vurgular ve bu yöntemlerin ayrıntısını meslektaşlarına aktarırlar. Öte yandan, kendi yorumlarının daha tutarlı ve faydalı olduğunu savunurken, mevcut verilerin, alternatif açıklamaların yapabildiğinden daha büyük bir bölümünü açıkladıklarını ileri sürerler. Kısacası kendilerini, araştırma yapan ya da belirli bir konuda sistematik olarak düşünen herkesin (öznelerarası) yargısına teslim ederler.

Bu hedefe bugüne kadar, bırakın tam olarak, kısmen bile ulaşılamadığı gerçeğini kabul ediyoruz. Geçmişte sosyal bilimcilerin çalışma tarzlarında sistematik hatalar bulunduğu ve birçoğunun nesnellik maskesini kendi öznel görüşlerini gizlemek için kullandığı gerçeğini de kabul ediyoruz. Nitekim, hâlâ süren bu tür çarpıtmaların doğasını daha önce kabaca anlatmaya çalıştık.

Ve nihayet bu hataların öznelerarası mutabakat idealini hatırlatmakla tamir edilemeyeceği, kolektif çabanın örgütsel altyapısını güçlendirmek gerektiği gerçeğini de kabul ediyoruz. Kabul edemediğimiz tek şey, nesnelliğin olmadığı iddiasıyla sosyal bilimin, hepsi birbirine eşdeğer bir özel görüşler çeşitlemesine indirgenmesidir.

Bize öyle geliyor ki, sosyal bilimleri bilginin parçalanmasına karşı mücadeleye yöneltmek, aynı zamanda onları anlamlı bir nesnellik düzeyine yöneltmek de olacaktır. İnanıyoruz ki, sosyal bilimleri daha kapsayıcı olmaya yöneltmek (devşirilecek elemanlar, farklı kültürel deneyimlere açıklık, meşru araştırma konularının genişliği açılarından) daha nesnel bilgiye ulaşmayı da mümkün kılacaktır. Bize göre, sosyal olayların hepsinin tarihselliğini vurgulamak, gerçeklikle ilgili aceleci ve son kertede bazı naiv soyutlamalar yapma eğilimini azaltır. Ve yine bize göre, teorik modellerimizin öznel yanlarını sorgulamakta diretmek, bu modellerin daha anlamlı ve yararlı olmalarını sağlayacaktır. Ve nihayet, inanıyoruz ki, daha önce tartıştığımız üç meseleye gereken önemin verilmesi –insanlar ve doğa arasındaki ontolojik ayrımın geçerliliğini iyi anlamak; sosyal eylemin içinde yer aldığı sınırların daha iyi tanımlanması; ve evrenselcilikle tekilcilik arasındaki karşıtlığın daha iyi dengelenmesi– elde etmeye çalıştığımız daha geçerli bilgiye ulaşma çabalarımıza büyük destek sağlayacaktır.

Kısacası, bilginin sosyal olarak kurulmuş olduğu gerçeği, daha geçerli bilgiye ulaşmanın da sosyal olarak mümkün olduğu anlamına gelir. Bilginin sosyal temelleri olduğunu kabul etmek, nesnellik kavramıyla hiç de çelişki içinde değildir. Tam tersine, biz, geçmişteki uygulamalara yönelik eleştirileri değerlendirerek ve hakikaten daha çoğulcu ve evrensel yapılar kurarak yapılacak bir yeniden yapılandırmanın, sosyal bilimlerin nesnelliğini arttırabileceğine inanıyoruz.

V

Sonuç:

Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması

BU RAPORDA üç şeyi göstermeye çalıştık. Birincisi, bir bilgi biçimi olarak sosyal bilimin nasıl tarihsel olarak oluştuğu ve neden, onsekizinci yüzyıl sonundan 1945'e uzanan süreçte, görece standart bir dizi disipline ayrıştığıdır. İkincisi, 1945'ten bu yana dünya genelinde meydana gelen gelişmelerin bu entelektüel işbölümüyle ilgili ne gibi sorular sorulmasına yol açtığı ve böylece bir önceki dönemde yerli yerine oturtulan örgütlenme yapısını yeniden tartışma gündemine getirdiğidir. Üçüncüsü de, son yıllarda çok tartışılan bir dizi temel entelektüel soruyu açımlayarak, daha ileri gidebilmek için bize optimal görünen bir tavır belirlemektir. Şimdi ise, sosyal bilimlerin bu tarihin ve yakın dönem tartışmalarının ışığında yeniden yapılandırılmasının akla yakın yollarını tartışacağız.

Baştan hemen belirtelim ki, önerebileceğimiz basit, açık seçik formüllerimiz yok; sadece bize doğru yönde ilerlememize yardımcı olacakmış gibi görünen, tartışmaya açık birkaç önerimiz var. Bugün sosyal bilim sınıflandırmalarında, tarihsel köklerini açıklamaya çalıştığımız bazı bulanıklıkların sonucu olarak, belirsizlik hüküm sürüyor. Bu akıldışılıkların bazılarını gidermek için kuşkusuz bazı düzeltmeler yapılabilir, zaten sürekli olarak yapılıyor da. Biz de zaten sosyal bilimlerde işbölümü düşüncesini tamamiyle yoketmeyi önermiyoruz; işbölümü gelecekte de disiplinler biçiminde gerçekleşebilir. Disiplinlerin yerine getirdiği bir işlev var: Zihinleri disiplin altına alma ve bilimsel enerjiyi kanalize etme işlevi. Ancak ayrım çizgileri eğer bir işe yarayacaksa,

bunların geçerliliği hakkında asgari bir mutabakat sağlanmış olmalıdır. Sosyal bilimlerin tarihsel kurumsallaşma güzergâhının gerçeklikte nasıl bazı önemli dışlamalara yol açtığını göstermeye çalıştık. Bu dışlamaların tartışma konusu olmasının anlamı, geleneksel disiplinlerle ilgili mutabakatın bozulduğudur.

Sosyal bilimler sınıflaması, bugün artık eskiden sahip olduğu desteği yitirmiş olan, iki karşıtlık üzerine kuruluydu: Geçmiş ile bugün arasındaki karşıtlık ve idiografik ve nomotetik disiplinler karşıtlığı. Üçüncü bir karşıtlığı, uygar ve barbar dünyalar karşıtlığını bugün açıkça savunan pek az kişi var, ama uygulamada pek çok bilim adamının bu karşıtlığı kafa yapısından hâlâ silip atamadığı da bir gerçek.

Bugünkü disiplin ayrışmasının mantığı etrafında dönen entelektüel tartışmalara ilaveten bir de kaynak meselesi var. Bugünkü ayrışmayı hedef alan protestoları yatıştırmak için bulunan başlıca idari yol, öğrenci yetiştirme ve araştırma amaçlı disiplinlerarası programların çoğaltılmasıydı ki, bu süreç, hergün yeni iddialar ortaya atıldığı için, hiç bir azalma belirtisi göstermeden sürüyor. Tabii, programların çoğalması, eleman ve para gerektirmektedir. Ancak bilgi dünyası 1990'larda, özellikle önceki onyıllarla karşılaştırıldığında, mali krizlerin hemen her ülkede dayattığı kaynak kısıtlamasıyla karşı karşıyadır. Sosyal bilimciler, entelektüel ikilemlerin yarattığı baskı sonucu eğitim ve araştırma yapılarının sayısını ve çeşidini arttırmaya çalışırlarken, idareciler tasarruf ve dolayısıyla konsolidasyon çareleri arıyorlar. Yanlış anlaşılmasın, biz çok-disiplinleşme çok abartıldı demiyoruz. Tam tersine. Bizim asıl işaret etmek istediğimiz, örgütlenme bakımından çok-disiplinleşmenin faaliyetleri birleştirmekten çok, üniversite adları ve programlarını çoğaltma yönünde geliştiği.

Bu ters yönden gelen iki baskının çarpışmaları, hem de çok sert biçimde çarpışmaları bir an meselesidir. Umudumuz, halen mesleği icra eden sosyal bilimcilerin mevcut yapıları iyice inceledikten sonra, işbölümü nasıl daha yararlı hale getirilebilir konusunda vardıkları entelektüel sonuçlarla, kurmaları gereken örgütsel çerçeveyi uyumlu hale getirmeye çalışacaklarıdır. Eğer halen

mesleği icra eden sosyal bilimciler bunu yapmazlarsa, bilgi kurumlarının idarecilerinin, onlar adına bunu yapacaklarından kimsenin kuşkusu olmasın. Tabii, sil baştan yeniden örgütlenmeye gitmek hiç bir idarecinin harcı değildir, olamaz ve eğer olsaydı böyle bir şeye kalkışmaları çok da iyi olmazdı. Ama, ani, dramatik, sil baştan bir yeniden örgütlenmenin alternatifi, işlerin nasılsa kendiliğinden yoluna gireceğini bekleyerek lafı eveleyip gevelemek olmamalıdır. Zira kafa karışıklığı, gereksiz tekrarlar ve kaynak kıtlığı gibi sorunların hepsi aynı anda artmaktadır ve bir araya geldiklerinde bilginin gelişmesinin önünü tıkayan önemli bir engel oluşturabilirler.

Mevcut durumun bir başka gerçeğini daha hatırlayalım. Biz sosyal bilimlerde ortaya çıkan genel eğilimlerden söz ettik, ama aslında ayrıntılı sınıflamalar ülkeden ülkeye, hatta kurumdan kuruma değişmektedir. Kaldı ki her disiplinin iç tutarlılığı ve esneklik derecesi diğerlerinden farklı olduğu gibi, dünya genelinde de büyük değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla değişme baskısı her yerde aynı şiddette hissedilmemektedir. Ayrıca bu baskı, farklı sosyal bilimcilerin teorik perspektiflerine ve belirli sosyal bilimci grupların kamu hizmeti faaliyetleriyle ne kadar yakından ilgilendiklerine göre de değişebilmektedir. Ve nihayet, farklı sosyal bilim toplulukları kendilerini değişik siyasal durumlar içinde bulabiliyor –ulusal siyasetten ve üniversite siyasetinden kaynaklanan durumlar– ve bu farklılıklar çıkarlarını, dolayısıyla idari yeniden örgütlenmeyi ne kadar destekleyeceklerini ya da karşı çıkacaklarını etkileyebiliyor.

Kuşkusuz biz de daha fazla esneklik istemekle yetinebilirdik. Zaten otuz kırk yıldır fiilen yaptığımız bundan farklı bir şey değil. Bu açıdan bir ölçüde başarılı olduğumuz da kesin, ama sorunu bu yoldan hafifletme çabaları, onun giderek ağırlaşmasına engel olamadı. Nedeni basit. Disiplinlere ait olmanın sağladığı güven duygusu, daha çok, üniversite bölümlerinin oluşturduğu, genellikle günlük kararlarla ilgili gerçek iktidarın da yer aldığı küçük grup arenalarında etkili olma eğilimindedir. Vakıflar, hayal gücü olan bilim adamı gruplarına burslar verebilir ama, terfilere

ve kimin hangi dersi vereceğine bölüm karar verir. Bireylerin iyi niyet beyanları örgütsel baskıları engellemeye her zaman yetmemektedir.

Asıl yapılması gereken, örgütsel sınırları değiştirme girişiminden çok, entelektüel faaliyeti mevcut disiplin sınırlarına bakmaksızın sürdürmeye izin veren örgütlenmeyi güçlendirmek gibi görünüyor. Gerçekten de, tarihle ilgilenmek, sadece tarihçi denilen kişilerin tekelinde değildir. Bu, bütün sosyal bilimciler için bir görevdir. Sosyoloji yapmak sadece sosyolog denilen kişilerin tekelinde değildir. Bu, bütün sosyal bilimciler için bir görevdir. Ekonomik sorunlar iktisatçıların tekelinde değildir. Ekonomik sorunlar sosyal bilimsel bütün analizlerde merkezi bir yer tutar. Kaldı ki, meslekten tarihçilerin tarihi, sosyologların sosyal sorunları, iktisatçıların ekonomik dalgalanmaları bu alanlarda çalışan diğer sosyal bilimcilerden daha iyi açıklayabildikleri de kesin değildir. Kısacası, biz bilgelik tekelleri kurmanın ya da belirli üniversite diplomaları almış kişilere bilgi bölgeleri tahsis etmenin pek akıl kârı olmadığını düşünüyoruz.

Bu arada yeni yeni, nüfustan sağlığa, dile vb. belirli ilgi ya da tema alanları etrafında öbekleşen sosyal bilimciler (hatta sosyal bilimciler dışında bilimciler) bulunduğunu da biliyoruz. Bu yeni öbekleşmeler bazen analiz düzeyi etrafında (bireysel sosyal eylem; kapsamlı, uzun vadeli sosyal süreçler gibi) olabiliyor. Bu tematik ya da "mikro/makro" ayrımların sosyal bilimler bilgisini örgütleyebilecek ideal işbölümü yolları olup olmadığını bilmiyoruz, ama en az, örneğin ekonomik'le siyasal'ı birbirinden ayırmak kadar anlamlı olduklarından kuşku edilemez.

Yaratıcı deneyler yapmaya elverişli fırsatlar nerede aranmalıdır? Okuyucunun tesbit edebileceği birçok yer olmalı. Biz, akademik yelpazenin çok farklı yerlerinde bulunan birkaçına değinmekle yetineceğiz. Bir uçta, dünyadaki en yoğun üniversite yapılaşmasının ve sosyal bilimlerin yeniden yapılanmasının yanında ve karşısında tavır alan çok kuvvetli iç siyasal baskıların bulunduğu ABD yer alıyor. Öbür uçta da, üniversitelerin geçmişinin çok eskiye gitmediği ve geleneksel disiplinlerin kurumlaşması-

nın çok güçlü olmadığı Afrika yer almakta. Burada kamu kaynaklarının çok kıt olması, sosyal bilim topluluğunu yenilik yapmaya zorlayan bir durum yarattı. Şüphesiz, dünyanın başka yerlerinde de, en az bunlar kadar ilginç deneyler yapmaya elverişli başka özel durumlar vardır. Böyle çok ilginç bir yöre, halen akademik yeniden örgütlenmenin yaşanmakta olduğu komünizm sonrası ülkelerdir. Ve kimsenin kuşkusu olmasın ki Batı Avrupa, topluluk yapısını kurma sürecini yaşarken, üniversite sisteminde yaratıcı deneyler yapmaya da pek çok fırsat tanıyacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite yapıları çok çeşitli, farklı ve ademi merkeziyetçidir. Gerek çok-kültürlülü-ğün gerekse bilim araştırmalarının ortaya attığı sorunlar, burada çoktandır kamusal alana girmiştir ve siyasal tartışmalara konu olmaktadır. Bilimde meydana gelen yeni gelişmelerin gün ışığına çıkardığı sorunlar da, bulaşma yoluyla siyasal arenaya gelebilir. Bu, halen mesleklerini icra eden sosyal bilimcilerin kendi meselelerine sahip çıkarak, çoğu zaman fazlasıyla keskinleşen ama geçici siyasal değerlendirmelerin, seçim vaadleriyle çözülemeyecek derecede ciddi olan yeniden yapılanma sürecine müdahale etmelerine izin vermemeleri için ek bir gerekçedir. Birleşik Devletler, üniversite sistemlerinde uzun bir yapısal deney birikimi olan bir ülkedir – ondokuzuncu yüzyıl sonunda Alman seminer sisteminin değişik bir biçimi olarak diplomalılar (doktora) okulunun icadı; yine ondokuzuncu yüzyılda öğrencilere seçimlik ders alabilme hakkının tanınması; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal bilim araştırma konseylerinin icadı; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zorunlu "ana ders" uygulamasına geçilmesi; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra alan araştırmalarının icadı; 1970'lerde kadın araştırmalarının ve çeşitli "etnik" programların icadı, bunlardan birkaçıdır. Biz bu icatlardan herhangi birinin yanında ya da karşısında değiliz, bu örnekleri sadece Amerikan üniversite sisteminin yeniliklere açık olduğunu göstermek için veriyoruz. Belki de Birleşik Devletler sosyal bilim topluluğu, bir kez daha, anlattığımız çok ciddi örgütlenme sorunlarına yaratıcı çözümlerle bir çıkış yolu bulabilir.

Komünizm sonrası ülkelerde eskiden varolan birçok yapı lağvedildi ve bazı üniversite kategorileri terkedildi. Mali sıkıntı o kadar fazlaydı ki, pek çok akademisyen çalışmalarını sürdürebilmek için üniversite yapılarının dışına çıkmak zorunda kaldı. Bütün bunların sonucunda bu ülkelerde de yeni deneylere açık bir ortam oluştu. Tabii burada, Batı üniversitelerinin kendi yakın geçmişlerinden farklı olduğu için geleceği temsil ettiğine inandıkları mevcut yapılarını, olduğu gibi, yani Batı üniversitelerinin içinde bulunduğu gerçek zorlukları görmeden kabul etmeleri gibi bir risk de vardır. Yine de, kimi deney işaretleri de mevcut. Örneğin, eski Doğu Almanya'da, Berlin'deki Humbolt Üniversitesi'nin tarih bölümü, Almanya'daki, belki de Avrupa'daki ilk Avrupa etnolojisi altbölümünü kuran, o anlamda antropolojiye tarih bölümü içinde varolma hakkı (*droit de cité*) tanıyan ilk kurum oldu. Tarihsel antropoloji, Paris'teki Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (Sosyal Bilimler Yüksek Araştırmalar Okulu) de resmen bir bölüm olarak tanındı; ancak burada tarihsel antropoloji, tarih bölümünün içinde yer almıyor, fakat tarih ve sosyal antropoloji ile eşdeğer bir bölüm haline getiriliyordu. Öte yandan dünyanın değişik yerlerindeki pek çok üniversitede fiziksel antropoloji insan biyolojisi bölümlerine dahil edildi.

Avrupa Topluluğu, Avrupa'daki çeşitli üniversiteler arasındaki bağları güçlendirmeye verdiği önemi değiş tokuş programları kurarak ve Avrupa ölçekli yeni araştırmaları destekleyerek gösteriyor. Topluluk bilimde kullanılan dillerin çeşitliliği sorununa yaratıcı bir çözüm bulmaya çalışıyor ki, bu yoldan sosyal bilimler faaliyetinde eski dil zenginliğine yeniden kavuşulmasını ve bizim, evrenselcilik-tekilcilik ilişkisini ele alırken ortaya attığımız bazı sorulara yanıtlar bulunmasını umabiliriz. Bugüne kadar özel olarak Avrupa'yı konu alan (örneğin, Frankfurt an Oder'deki Europa Universität Viadrina gibi) yeni üniversitelerin kurulması yoluna gidildiğinden, sosyal bilimleri, mevcut örgüt yapılarını dönüştürme sorunu olmaksızın yeniden yapılandırmak için bir fırsat doğduğu düşünülebilir.

Afrika'da da yeni çözümlerin arandığı bir süreç başlamış bu-

lunuyor. Afrika'daki, birçok açıdan hüzün verici durum aynı zamanda da, dünyanın başka yerlerinde benimsenen disiplin yaklaşımını yansıtmayan alternatif bilimcilik biçimleri için bir temel oluşturmuştur. Sosyal ve ekonomik evrimle ilgili araştırmaların çoğu, araştırma yöntemlerinin katı değil, yeni bilgiye ayak uyduracak şekilde açık ve bir ayağı sosyal, bir ayağı doğal bilimlerde olacak şekilde gelişmesini gerektirmiştir. Benzeri deneyler Batı dünyasının dışındaki başka yerlerde de yapılmıştır. Kaynakların kısıtlılığı ve sosyal bilimlerin yeterince kurumlaşmış olmaması gibi ikilemler, çok başarılı FLACSO araştırma ve eğitim yapılarının son otuz yılda Latin Amerika'nın her yanına yayılmasına yol açmıştır. FLACSO, geleneksel bilgi kategorileriyle bağlı olmaksızın çalışan, bir tür üniversite dışı üniversite kuruluşudur.

Afrika ve Latin Amerika'da ortaya çıkan bu bağımsız araştırma kurumları, sayıları sınırlı olsa da, araştırma yapabilmek için alternatif kanallar açmışlardır. Bu kurumların ilginç özelliklerinden birisi, sosyal ve doğal bilimler uzmanlarını, disiplin sınırlarına fazla aldırmadan ortak projeler içinde bir araya getirmeleridir. Bunlar aynı zamanda hükümet yetkilileri için politika oluşturmada başlıca kaynaklardan biri olmuşlardır. Aynı şey komünizm sonrası toplumlarda da yaşanmaktadır. Bu gelişme, kuşkusuz, Batı ülkeleri için de geçerlidir. Örneğin, Sussex Üniversitesi'nin Bilim-Politika Araştırma Birimi'nin (The Science Policy Research Unit) ders programı yarı yarıya sosyal ve doğal bilimlere ayrılmıştır.

Bu yeni çerçevelerde oluşan sosyal bilim araştırmasının alternatif bilgi kümeleşmelerine yol açacağını kesin olarak söylemek henüz erken olmakla birlikte, şimdiden kesin olan bir şey, dünyanın bazı yörelerinde eski paradigmaların ve onları korumak, güvenceye almak ve geliştirmek için kurulan kurumların ya hiç çalışmadıkları ya da çöktükleridir. Bu yöreler eski entelektüel çıkmazlara tam olarak girmemiş olduklarından, bugün, yeni entelektüel ve kurumsal arayışların yapılmasına görece daha açık alanlar oluşturuyorlar. Görece kaotik durumlarda ortaya çıkan bu kendi kendini örgütleme eğilimleri, bizleri dünya üniversite siste-

minin bildik yollarının dışında yapılan benzer tarzdaki kendini örgütleme denemelerini desteklemeye teşvik etmelidir.

Zaman henüz mevcut disiplin yapısının çöktüğünü söylemek için erkendir. Bugün için yalnız, bu yapının sorgulandığını ve alternatif yapıların varolma mücadelesi verdiklerini söylemek mümkün. Böyle bir ortamda bize göre yapılması en acil olan iş, bu gelişmenin temelinde yatan sorunların enine boyuna tartışılmasıdır. Bu raporun birinci hedefi de, bu tür tartışmaları teşvik etmek ve bunların uzantısında ortaya çıkan meseleleri irdelemektir. Buna ek olarak biz, entelektüel meselelerin aydınlatılması ve sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması için sosyal bilim yapılarının idarecileri tarafından (üniversitelerin idarecileri, sosyal bilim araştırma konseyleri, eğitim ve/veya araştırma bakanları, eğitim vakıfları, UNESCO, uluslararası sosyal bilim örgütleri, vb.) desteklenebilecek ve desteklenmesi gereken en az dört yol bulunduğunu düşünüyoruz:

(1) *Üniversitelerin içinde veya onlarla işbirliği yapan ve aciliyeti olan belirli temalar etrafında bir yıl süreyle çalışmak üzere bilim adamlarını bir araya getiren kurumların yaygınlaştırılması.* Şüphesiz bu tür yapılar bugün de mevcuttur, ama sayıları çok azdır. Bu konuda örnek oluşturabilecek bir kurum, 1970'ten bu yana Bielefeld Üniversitesi'de (Almanya) bu tür çalışmalar yürüten ZiF'tir (Zentrum für interdisiplinäre Forschung-Disiplinlerarası Araştırmalar Merkezi). Son yıllarda ele alınan konulardan bazıları, beden ve ruh, sosyolojik ve biyolojik değişme modelleri, ütopyalardır. Buradaki en canalıcı husus, bir yıl için oluşturulan araştırma gruplarının önceden çok iyi hazırlanması ve katılacakların, verimli bir bilgi alışverişini mümkün kılacak tutarlı bir grup oluşturmalarına dikkat edilerek ama, disiplinler, coğrafya, kültür/dil bölgesi ve cins yönünden geniş bir tabandan devşirilmesidir.

(2) *Üniversite yapıları içinde, geleneksel disiplin sınırlarını aşan, belirli entelektüel hedefleri ve belirli bir zaman dilimi için (örneğin beş yıl) kendi fonları bulunan birleşik araştırma programlarının oluşturulması.* Bu, sınırsız bir süre için kurulmuş ve kendi kaynaklarını yaratacak şekilde planlanmış geleneksel araş-

tırma merkezinden farklıdır. Bu programların *bir defaya mahsus* olmaları, ama bir yandan da beş yıl gibi bir süre devam etmeleri, deney yapmaya elverişli bir mekanizma sağlar; zira program bir kez oluştuktan sonra, katılımcılar kaynak arama derdiyle uğraşmaktan kurtulurlar. Yeni program açma konusundaki pek çok talep arasında belki de önceliği, hemen eğitime başlayan programlar yerine, bu tür araştırma programlarıyla yaklaşımlarının geçerliliğini ve yararım kanıtlamış olanlara vermek daha doğrudur.

(3) *Profesörlerin birden çok bölüme atanması zorunluluğunun getirilmesi.* Bugün norm, profesörlerin tek bir bölüme, normal olarak lisans üstü derecelerini aldıkları kendi bölümlerine atanmalarıdır. Zaman zaman, bazı profesörler ikinci bir bölümde "misafir profesör" olabiliyorlar ki, bu da genellikle özel bir izin gerektiriyor. Çoğu zaman bu ayrıcalık, söz konusu profesöre sırf kibarlık olsun diye sağlanır ve "ikinci" ya da "ikincil" bölümün hayatına aktif olarak katılması pek istenmez. Biz ise bu durumu tümüyle tersine çevirmek niyetindeyiz. Bizim öngördüğümüz üniversite yapısında herkes iki bölüme atanacaktır; bunlardan birincisi araştırmacının lisansüstü derecesini aldığı, ikincisi de ilgilendiği ya da anlamlı bir düzeyde araştırma yürüttüğü bölüm olacaktır. Bu tabii, inanılmaz sayıda bileşimi mümkün kılacaktır. Ayrıca, hiç bir bölümün bu sisteme engel olamaması için, her bölümde öğretim üyelerinin en az % 25'inin diplomasını o disiplinin dışında bir disiplinden almış olması şartını getiriyoruz. Eğer profesörler atandıkları her iki bölümde de *tam* yetkiye sahip olurlarsa, bu basit idari önlem sayesinde, her iki bölümde de entelektüel tartışma, önerilen ders programı, akla yatkın ya da meşru sayılan bakış açıları gibi şeylerin hepsi değişecektir.

(4) *Doktora öğrencileri için birden çok alanda çalışma zorunluluğu.* Bugün durum doktora öğrencileri için profesörlerinkiyle aynıdır. Normal olarak tek bir bölümde çalışırlar ve genellikle ikinci bir bölümde araştırma yapmaları teşvik görmez. Öğrencilerin bölüm dışında dolanmalarına izin verilen yerler, birkaç üniversite ve birkaç bölümün ötesine geçmez. Biz bunu da tersyüz etmek niyetindeyiz. Neden belirli bir disiplinde doktora ya-

pan öğrencilerin, başka bir disipline girdiği kabul edilen derslerden birkaçını alması ve bu dalda bir miktar araştırma yapması zorunlu hale getirilmesin? Bu da aynı şekilde, inanılmaz sayıda bileşimin ortaya çıkmasına yolaçacaktır. Liberal bir yaklaşımla ama ciddi olarak uygulandığında, bu da, hem bugünü hem de yarını tamamen değiştirebilecek bir önlemdir.

Bu tavsiyelerden ilk ikisi, birilerinin bunlara para yatırmasını gerektirecektir, ama sosyal bilimlere harcanan toplam paranın yüzdesi olarak hiç de masraflı değildir. Üçüncü ve dördüncü tavsiyeler ise hiç bir bütçe yükü getirmeyen önerilerdir. Önerilebilecek çözümlerin bunlarla sınırlı olduğunu düşünmüyoruz. Niyetimiz doğru yönde adım atılmasını teşvik etmekten ibaret. Hiç kuşkusuz, bu yönde adım atmayı sağlayacak başka çözümler de vardır ve başkalarını böyle öneriler geliştirmeye çağırıyoruz. Her şeyden önemlisi, bir kez daha tekrarlayalım, sorunun temelinde yatan meseleleri acilen ve açık seçik ortaya koyarak, akıl sınırları içinde tartışabilmektir.

—

Katılımcılar

Immanuel WALLERSTEIN, Komisyon başkanı, sosyoloji, ABD. Fernand Braudel İktisat, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi Başkanı ve Binghamton Üniversitesi'nde Emeritus Sosyoloji Profesörü; Uluslararası Sosyoloji Derneği Başkanı; *The Modern World-System* (Modern Dünya Sistemi, 3 cilt), *Unthinking Social Science* (Düşünmeyen Sosyal Bilim) adlı kitapların yazarı. Yazarın Metis'teki kitapları: *Tarihsel Kapitalizm* (1991), *Irk Ulus Sınıf* (1993, E. Balibar ile birlikte) ve *Sistem Karşıtı Hareketler* (1995, G. Arrighi ve T. Hopkins ile birlikte).

Calestous JUMA, bilim ve teknoloji araştırmaları, Kenya. Afrika Teknoloji Araştırmaları Merkezi Müdürü; 1991 Pew Bilimcileri Çevre ve Koruma Ödülü sahibi; *Long-Run Economics An Evolutionary Approach to Economic Growth* (Uzun Vadeli İktisat: İktisadi Büyümeye Evrimsel Bir Yaklaşım) kitabının eş-yazarı.

Evelyn Fox KELLER, fizik, ABD. MIT'de (Massachusetts Institute of Technology) Bilim Tarihi ve Felsefesi Profesörü; MacArthur Bursu 1992-1997 sahibi; *Reflections on Gender and Science* (Cins ve Bilim Üzerine Düşünceler) kitabının yazarı.

Jürgen KOCKA, tarih, Almanya. Berlin Freie Universität'da Endüstriyel Dünya Tarihi Profesörü; Wissenschafttskolleg zu Berlin'de bursu sahibi; Potsdam Çağdaş Tarih Merkezi Başkanı, *Arbeitverhältnisse und Arbeiterexistenzen* kitabının yazarı, *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* (Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu) kitabının editörü.

Dominique LECOURT, felsefe, Fransa. Paris 7-Denis Diderot Üniversitesi'nde Felsefe ve Bilim Tarihi Profesörü; *A quoi donc sert la philosophie? Des sciences de la nature aux sciences politiques* (Felsefe Ne İşe Yarar? Doğa Bilimlerinden Siyasal Bilimlere); *Prométhée, Faust, Frankenstein: Fondements imaginaires de l'éthique* (Prometheus, Faust, Frankenstein: Ahlakın Hayali Temelleri) kitaplarının yazarı.

Valentin Y. MUDIMBE, Latin Dilleri, Zaire. Stanford Üniversitesi William R. Kenan, Jr. Fransızca ve İtalyanca Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü; Ku-

zey Amerika'da Afrika Felsefesi Derneği Genel Sekreteri; *The Invention of Africa* (Afrika'nın İcadı) kitabının yazarı, *Africa and the Disciplines* (Afrika ve Disiplinler) kitabının eş-yazarı.

Kinhide MUSHAKOJI, siyasal bilim, Japonya. Meiji Gakuin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Profesörü; Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği eski Başkanı; Birleşmiş Milletler Üniversitesi programlardan sorumlu eski Rektör Yardımcısı; Japonya Uluslararası Sorunlar Konseyi Başkanı; *Global Issues and Interparadigmatic Dialogue - Essays on Multipolar Politics* (Küresel Sorunlar ve Paradigmalararası Diyalog - Çokkutuplu Siyaset Üzerine Denemeler) kitabının yazarı.

Ilya PRIGOGINE, Vikont, kimya, Belçika. 1977 Nobel Kimya Ödülü sahibi; E. Solvay tarafından kurulmuş Uluslararası Fizik ve Kimya Enstitüsü Başkanı; Austen Texas Üniversitesi İstatistiki Mekanik ve Karmaşık Sistemler Araştırmaları Ilya Prigogine Merkezi Başkam; *La nouvelle alliance; Exploring Complexity; Entre le temps et l'éternité* (Yeni İttifak; Karmaşıklığı Anlamak; ve Zaman ve Sonsuzluk Arasında) kitaplarının eş-yazarı.

Peter J. TAYLOR, coğrafya, Birleşik Krallık. Newcastle upon Tyne Üniversitesi Siyasal Coğrafya Profesörü; *Political Geography* dergisinin editörü, *Review of International Political Economy* dergisinin editörlerinden; *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality* (Siyasal Coğrafya: Dünya Ekonomisi, Ulus-devlet ve Yerellik) kitabının yazarı.

Michel-Rolph TROUILLOT, antropoloji, Haiti. John Hopkins Üniversitesi Krieger-Eisenhower Antropoloji Emeritus Profesörü ve Küresel Kültür, İktidar ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü Başkam; Wenner-Gren Antropoloji Araştırmaları Vakfı Danışma Kurulu eski Başkanı; *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Geçmişi Susturmak: İktidar ve Tarihin Üretilmesi) ve *Peasants and Capital: Dominica in the World Economy* (Köylüler ve Sermaye: Dünya Ekonomisinde Dominik Cumhuriyeti kitaplarının yazarı.

Gulbenkian Komisyonu
Sosyal Bilimleri Açın

Bilginin sosyal olarak kurulmuş olması gerçeği, daha geçerli bilgiye ulaşmanın da ancak sosyal olarak mümkün olması anlamına gelir. Bilginin sosyal temelleri olduğunu kabul etmek, nesnellik kavramıyla çelişkili değildir. Tam tersine, biz, geçmişteki uygulamalara yönelik eleştirileri değerlendirerek ve hakikaten daha çoğulcu ve evrenselci yapılar kurarak yapılacak bir yeniden yapılandırmanın, sosyal bilimlerin nesnelliğini artırabileceğine inanıyoruz.

Bu raporda üç şeyi göstermeye çalıştık. Birincisi, bir bilgi biçimi olarak sosyal bilimin nasıl tarihsel olarak oluştuğu ve neden, onsekizinci yüzyıl sonundan 1945'e uzanan süreçte, görece standart bir dizi disipline ayrıştığıdır. İkincisi, 1945'ten bu yana dünya genelinde meydana gelen gelişmelerin bu entelektüel işbölümüyle ilgili ne gibi sorular sorulmasına yol açtığı ve böylece bir önceki dönemde yerli yerine oturtulan örgütlenme yapısını yeniden tartışma gündemine getirdiğidir. Üçüncüsü de, son yıllarda çok tartışılan bir dizi temel entelektüel soruyu açımlayarak, "şimdi nasıl bir sosyal bilim?" sorusuna cevap oluşturmakta daha ileri gidebilmek için bize optimal görünen bir tavır belirlemektir. Sonuçta, sosyal bilimlerin bu tarihin ve yakın dönem tartışmalarının ışığında yeniden yapılandırılmasını tartışmak istiyoruz. Önerebileceğimiz basit, açık seçik formüllerimiz yok; sadece bize doğru yönde ilerlememize yardımcı olacakmış gibi görünen birkaç tartışmaya açık önerimiz var.

– Gulbenkian Komisyonu

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN 975-342-099-4

9 789753 420990

METİS YAYINLARI, İPEK SOKAK NO. 9, 80060 BEYOĞLU, İSTANBUL